

valóság

A TARTALOMBÓL

Botos József – Botos Katalin:

Egészségpolitika – gazdaságpolitika

Segesváry Viktor: Trianon és az 1990 óta elmaradt rendszerváltás. A liberalizmus és szabadkőművesség szerepe a magyar nemzet tragédiájában (2. rész)

Kiss Gy. Csaba: Egy elfeledett tanár arcképehez (Greksa Kázmér pályájának magyarországi szakaszáról)

Lányi Gusztáv: TriaNon (történeti és politikai pszichológiai elemzés)

D. Molnár István: Lengyel írók és a Trianon utáni Magyarország

Turmezeyné Heller Erika: Az általános intellektuális képességek szerepe a zenei tehetségben

Janurik Márta: A zenetanulás transzferhatásairól nemzetközi és hazai kutatások tükrében

Pásztor Zsuzsa: Kodály keze nyomán. A zenei munkaképesség-gondozás (ZMG) pedagógiája

Kaibinger Pál: Kodály-koncepció a gyógypedagógiai ének-zene oktatásban

Kapronczay Károly: Egy tartalékos tiszt portréja az első világháború éveiből

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
2
0

7

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2020. július LXIII. évfolyam 7. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1431 Budapest, Pf.176
Telefon: +36-1-327-8965
+36-1-327-8950
Fax: +36-1-327-8969
E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja a Tudományos
Ismeretterjesztő Társulat

Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető
Vértés Gábor

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:
Nemzeti Kulturális Alap, Nemzeti Tehetség Program,
Emberi Erőforrások Minisztériuma, Emberi Erőforrás
Támogatáskezelő, Magyar Művészeti Akadémia

Nemzeti
Tehetség Program

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

Szerkesztőbizottság
Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Simon Tamás
Tellér Gyula

Főszerkesztő
Kucsera Tamás Gergely
Tőkéczki László (1994–2018)

Szerkesztők
Cseresnyés Márk
Kengyel Péter

Szerkesztőségi irodavezető
Kertész-Bojársky Eszter

Egészségpolitika – gazdaságpolitika

A jelen tanulmány egyrészt láttelelet szeretne adni a magyar gazdaság egy fontos ágazatáról, s ami még fontosabb, a magyar társadalom egészségi állapotáról. Hosszabb idejű gondolkodás terméke; nem napi aktualitások ihlették. Ámbár, a 2020-as év járványa során talán a téma mindenképpen felértékelődik. A hosszabb ideje történő foglalkozásnak egy hátulütője, hogy nem minden adat a legfrissebb benne. Szakemberek minden részletet jobban tudhatnak, s frissebb adatokkal is szolgálhatnak. De a tendenciák és problémák komplex érzékeltetésére mindenképpen alkalmas. És talán arra is, hogy egyfajta holisztikus megközelítésben kiemeljen olyan tényeket, amelyek talán a társadalom, és a döntéshozók figyelmének nem voltak eddig eléggé a központjában. Kérem, tartsanak velünk e rövid áttekintés néhány oldalán!

(Élettartam-életminőség) Az élet időhöz kötött. A születés és a halál közötti időtartam hossza egy ember élettartama. A várható élettartam az emberiség fejlődése során tendenciájában emelkedett. Magyarországon most (2017-es adat alapján) a születéskor várható élettartam 76 év. Ez öt-hat évvel elmarad a nyugati országok átlagától.

A 20. század elején a Magyarországon várható élettartam 20 évvel maradt el az akkor legjobb eredményt felmutató svéd adatoktól. 50 évvel később már csak 10 év volt az elmaradás, majd újabb ötven év kellett ahhoz, hogy 6-7 évre csökkenjen a különbség. Ma 5-6 év az elmaradás. Nemzetközi kutatások szerint elég erős korreláció van az egy főre jutó GDP és a várható élettartam között. (A korrelációs együttható 0,83.) Mégsem mondhatjuk azt, hogy csak ez a meghatározó. Legalább ilyen fontos a tanultság, a műveltségi színvonal. A 20. század eleji svéd–magyar differencia mögött ott láthatjuk, hogy akkor Svédországban az analfabetizmus 1%-os volt, Magyarországon pedig 40%.¹ Egyértelműen alátámasztják ezt a *várható élettartam* adatok. Míg az európai országoktól, ahol az egy főre jutó GDP 50-70%-kal magasabb, mint nálunk, a magyar lemaradás 5-6 év; az USA-tól azonban, ahol az egy főre jutó GDP kétszerese a magyarnak, csak 2 és fél évvel vagyunk lemaradva. Az ok mind a magyar, mind az amerikai társadalom szerkezetében rejlik. Az egyes populációk műveltségbeli egyenlőtlenségeiben, amely a két utóbbi országnál mutat bizonyos hasonlóságokat. Mindkét országban vannak olyan népességcsoportok, amelyek műveltségi szintje messze átlag alatti. Az európai országok nagy részében – jelenleg még – nincsenek ilyen markáns leszakadó csoportok. (Meglátjuk, mit hoz a migráció...)

A várható élettartam összefüggésben van az orvosi, egészségügyi ellátással is, ami mögött minden esetben megfelelő (vagy sem?) finanszírozás áll. Nem mondhatjuk, hogy egyenes az összefüggés, mert az USA-ban ötször annyit költenek személyenként az egészségre, mint Magyarországon, de az egészségügyi mutatók mégse térnek el jelentősen. Meg kell azonban jegyezni, hogy az európai országok közül azok, akik nálunk az élettartamban 5-6 évvel jobbat mutatnak fel, mint mi, a GDP-nek valóban nagyobb részét, 10-11 százalékát fordítják az egészségügyre. Ez az érték Magyarországon a 2015-ös adatok szerint csak 7%. Ebből a 7-ből az egészségbiztosító (akkor még OEP – 2017-től NEAK) részesedése kb. 4%.

Az élő szervezetek négy nagy rendszerből állnak: keringés, légzés, idegrendszer, emésztés és kiválasztás. A rendszerek létét és működését szervek biztosítják: agy és gerinc, tüdő, szív, erek, belek stb. Ezek az elsődleges szervek. Nélkülük nincs élet.

Vannak másodlagos szervek is, mint a mozgás, a látás, a hallás, a szaglás szerve. Ezek nélkül még él a szervezet, a szervek összessége. Megállapíthatjuk, hogy az élet ebben az értelemben nem más, mint a felsorolt rendszerek működése. Az egészség szűken pedig a rendszerek és szervek hibátlan működését jelenti. Hozzáteve: az egészség a teljes testi, mentális és szociális jóllét állapota, és nem csupán a szervek megfelelő működése, betegség- vagy fogyatékosság-nélküliség. Mindenesetre a várható élettartamunkat befolyásolja, hogy az idő előre haladásával az egyes szerveink kopnak, elhasználódnak. Rendszereink még működnek, de nem a korábbi színvonalon. A megszokotthoz képest romlik mind a fizikai, mind a szellemi tevékenységünk. Ezért nem lehet, nem szabad ugyanolyan követelményt támasztani az idősebb szervezettel szemben, mint egy fiatalabbal. De rajtunk is múlik, hogy a teljesítménycsökkenés ütemét tudjuk-e lassítani.

(Életvitelünk) A társadalmi, közösségi hatásokon kívül, amelyek befolyásolják a várható élettartamot, a döntő szerepet az *egyének életvitele* játssza. Az egészség, akárcsak a betegség, az élő szervezetek sajátossága.

Ezzel kapcsolatban egy európai felmérés néhány fontosabb megállapítását summázva, kiderül, hogy *bizony, felelőtlenül élünk*, az egészségünk szempontjából nézve. Noha a lakosság háromnegyede úgy gondolja, hogy sokat tehet az egészségéért, mégis

- a lakosság fele egyáltalán nem végez intenzív testmozgást,
- egyharmada csak keveset,
- és a lakosság 20%-a nem gyalogol egyfolytában még napi 10 percet sem (7-800 méter).
- A lakosság több mint fele túlsúlyos, a BM index értéke 25–30 kg/négyzetméter között van. A 30-as érték fölött már elhízásról beszélünk, és minden ötödik ember ebbe a kategóriába tartozik. (BM index: a testsúly kilogrammot osztjuk a méterben mért magasság négyzetével. Normál értéke: 18–25.)
- Dohányzás. A lakosság egynegyede dohányzik napi rendszerességgel Magyarországon. Másfél millió férfi, és 1 millió nő. A dohányzó férfiak fele, a nők negyede naponta átlagosan egy doboz cigarettát elszív. Őket nevezhetnénk – a nagyivók mintájára – nagy bagósoknak. . .
- Alkoholfogyasztás: 100%-os alkoholra számítva, a magyar egy főre jutó fogyasztás évente 13,2 liter, a 18 éven felüli 8,4 millió lakossal számolva. Ennél többet csak az írek és a luxemburgiak fogyasztanak. A nyilvántartott alkoholisták száma 2017-ben 15 000 fő. (2000-ben 42 000 fő volt.) Ez azonban csak töredéke az alkoholisták becsült 400 000 fős számának (KSH 2017, 3.4.18 tábla). Az európai (2009-es) felmérésben a WHO-normák szerint az alkoholistákat nagyivónak nevezik, ebbe a kategóriába azok tartoznak, akik hetente 14 korsó sört, vagy 1,4 liter bort vagy 3,5 dl röviditalt fogyasztanak rendszeresen. Nálunk a mértékletes ivók, akik ennél kevesebbet, de rendszeresen fogyasztanak alkoholt, 1 300 000-en vannak. Az alkalmi ivók száma 3,6 millió (őket nevezhetjük szociális ivóknak, vagyis akik alkoholfogyasztása alkalmyszerű, kulturált), és 3,1 millió az absztinensek száma.

Elemezzük a nagyivók² fogyasztását! A heti 14 korsó sör megfelel napi két korsónak. Az 1,4 literes borfogyasztás napi 2 deci, a tömény adata napi fél deci fogyasztását jelenti (rum, konyak, pálinka stb.). A közmegejtélés szerint a bor-sör mértékek – étkezés után – nem jelentenek nagyivót. A minden reggeli féldecit már szigorúbban ítéli meg a közvélemény. Talán azért, mert az étkezés közben vagy után elfogyasztott egy-egy deci bor teljesebbé teszi az étkezés örömet, a két korsó sör meg egyenesen szükségesnek látszik

a folyadékháztartás szempontjából. A sör, és fröccsként a bor a szomjúságot oltja, az égetett szesznek viszont nincs ilyen hatása. Legföljebb – mint a népi bölcsesség tartja – egy gyűszűnyi reggelente, „jó gyomrot csinál”. A magyar közvélemény nagyívónak csak azt tartja, aki a WHO-normák többszörösét fogyasztja naponta.

A WHO-normák szerinti „nagyívó” Magyarországon a napi két korsó sörre 500-600 forintot költ, aki két deci bort iszik naponta, – 2000 Ft-os literenkénti árat számolva – 400 forintot dorbézol el. (Persze, ha valaki kannás bort fogyaszt 250Ft/l árral, az csak napi ötven forintot költ, míg aki 10 000 Ft-os bort fogyaszt, annak a két decivel 2000 Ft csúszik le a torkán naponta...

Sörben mérve heti 3500-4200 Ft, havi szinten 14-17 ezer forint, borban mérve, valamivel kevesebb mint 12 000 Ft terheli a családi költségvetést. Ezek az összegek a nettó nemzetgazdasági átlagbérnél 6-8%-át teszik ki. (2017-ben 207 000 Ft volt a nettó átlagkereset.) Ez több, mint amennyit a háztartások átlagosan az egészségre költenek. Kicsit tovább számolva, a nemzetgazdasági átlaggal számolva, egy kétkeresős, kétgyermekes családban az egy főre jutó jövedelem 100 000 Ft. Ha a nagyívó ebből a „rá eső” összegből költi el „piára” a pénzt, akkor az tényleg jelentékeny hányad. Ha dohányzik is a személy, a cigaretta árát nagyon szerényen véve naponta ezer forintnak, az havi harmincezer forint, ami két és félszerese a „nagyívás” költségének, a családban rá eső jövedelem egyharmada... Ha még eszik is hét közben valahol, utazási költsége is van, akkor bizony kevésbé tud hozzájárulni a maga részéről a család összes többi kiadásához, a rezsizhez, telefonhoz, és a többihez. Mindezt tehát a többi családtagra eső részből kell a családnak kigazdálkodnia. (És mi van, ha a család mindkét felnőtt tagja hódol a szenvedélyeknek?) A család többi tagjának is rontja az életminőségét, és csökkenti várható élettartamukat...

Az egymillió nagy bagós évente 360 milliárd Ft-ot költ szenvedélyére. (Ez nagyjából a magyar GDP egy százaléka.) A 400 000 nagyívó éves szinten további 60-80 Mrd Ft-ot költ. Együttesen ez a folyó egészségügyi kiadások 16-17%-át teszi ki!

Mindkét terméket komoly adó terheli, ez a központi költségvetésben jelentős bevételt biztosít. Érthető, ha ezekhez minden pénzügyminiszter ragaszkodik... Igaz, hogy amit egyik kezével bevesz, a másikkal kiadja, hiszen az egészségügyi kiadások jelentős hányadát az élvezeti cikkek fogyasztása miatti betegségek gyógyítására kell fordítani.

Mindent összegezve, látható, hogy sokat teszünk várható élettartamunk *megrövidítésére*. És még nem is beszéltünk arról, hogy ki és mi rombolja még folyamatosan egészségünket. A gyógyszerek, kemikáliák, létbizonytalanság, kilátástalanság. Több elemzés szól arról, hogy pl. az USA-ban az orvosi műhibákba, a gyógyszerek mellékhatásába és a kórházi fertőzésekbe többen hálnak bele, mint ahányan meghalnak rákban, vagy érrendszeri megbetegedésekben. Ez elég megdöbbentő információ!³ Több betegséget okozunk az orvosi technológiák révén, mint amennyi betegséget okozó tényezőt semlegesítünk... A stressz, a testmozgás hiánya, a túlzott kalóriabevitel, és a sok vegyileg befolyásolt élelmiszer, valamint a tágabb értelemben vett környezeti hatások azok a tényezők, amelyekre nem fordítunk kellő figyelmet. S ezt további orvosságok bekapkodásával nem tudjuk megszüntetni...

(Mit gondolunk magunkról?) Ráadásul, nem is vagyunk tudatában helyzetünknek. Nézzük csak, hogyan ítéljük meg egészségi állapotunkat!⁴

2017-ben a felnőtt lakosság 60%-a úgy vélte, hogy egészsége nagyon jó, vagy legalábbis jó. Közel 30%-a is kielégítőnek találta, és csak 13% állította, hogy rossz, vagy nagyon rossz az egészségi állapota. Vagyis a felnőtt lakosság majd kilenczede elégedett az egészségi állapotával. Ezek a kategóriák idős korban azért változnak: a 75 éven felüliek közül már csak

10% állította azt, hogy jó vagy nagyon jó az egészségi állapota, 45% tartotta kielégítőnek, és 45% panaszolta, hogy kifejezetten rossz, vagy nagyon rossz az állapota...

A várható élettartam tekintetében kiemeli az életminőség jelentőségét, hogy a legszegényebb ötödbe tartozók 83%-a volt elégedett az egészségével, de 17%-a rossznak, vagy nagyon rossznak tartotta. A felső ötödben 94% az elégedett, és csupán 6% tartja rossznak egészségét. Ezek az önértékelések szubjektívek, hiszen más adatok szerint (KSH 2009) a felnőtt lakosság 61%-a minősült krónikus betegnek, egy évtizeddel korábban. Noha akkor ugyanezen kérdések alapján 87% tartotta egészségesnek magát... Aki tehát egészségesnek tartotta magát 2009-ben, 4 közül 3 krónikus beteg volt. (Feltehetően 2017-ben sem változott ez lényegesen.)

A leggyakrabban előforduló kategóriák azok között, akik egészségesnek tartják magukat:

- a magas vérnyomás: a 15 éven felüli lakosság $\frac{1}{3}$ -a szenved ettől, s ugyanennyien szednek is erre gyógyszert, a 65 éven felüli korosztályban az arány 70%;
- szívritmuszavar: minden 9-10. embernél előfordul;
- cukorbetegség: a 18 éven felüli lakosság mintegy 10%-át érinti;
- gerincproblémák: minden második-harmadik embernél előfordul! (A 35–64 éves korosztályban minden harmadik, a 65 év fölöttieknél minden második szenved benne.)
- reumás panaszok, ízületi kopás: az időskorúak túlnyomó többségét jellemzi;
- krónikus depresszió: minden tizedik embert sújt;
- fájdalomérzet: a jó és megfelelő egészségűeknek is több mint kétharmada jelezte, hogy időközönként elviselhető fájdalmat érzett a felmérést megelőző egy hónapban (fejfájás, végtag-fájás). Súlyos, olykor elviselhetetlen fájdalomról minden 15-16. ember panaszkodott. Különösen az idős korosztályra jellemző a komoly fájdalom. A 75 éven felüliek -e említett panaszként kemény fájdalmat...

Hol van akkor annak alapja, hogy úgy gondoljuk, jó egészségi állapotúak vagyunk?

Pedig valóban tehetnének érte egy keveset... Megfelelő táplálkozással az emésztőrendszert, megfelelő testmozgással a keringési rendszert – amely a légzőrendszert is aktivizálja – kímélve „formában tarthatnánk magunkat”. Idegrendszerünk, agyunk „megfelelő terhelésével” elérhetnénk, hogy korlátozásmentes életet élhessünk, akár halálunkig. Az életkor meghosszabbodásával a demencia, „elbutulás”, egyéb szellemi zavar mára már komoly egyéni és társadalmi problémává vált. A másodlagos szervek esetében mesterséges eszközökkel az enyhébb korlátozottságot akár ki is lehetne küszöbölni (gyengén látás, halláskárosodás, protézisek stb.). A súlyosabb változatok esetében azonban már, vagy még, nem tudjuk orvosolni a bajokat...

(Egy egészségügyi felmérés adatai) Vizsgáljuk meg a 2009-es felmérés alapján a különböző korlátozottságokat!

A férfiak 50%-a, a nők 60%-a látásérült. A halláscsökkenés a 65 év fölötti korosztály minden negyedik tagját érinti. A rágás a felnőtt lakosság egyharmadának probléma, de ugyanakkor protézist csak 20%-a visel.

A mozgáskorlátozottság a leggyakoribb jelenség. Jól kifejezi ezt az alábbi próba: sik terepen 500 métert egyfolytában legyalogolni csak nehezen, vagy egyáltalán nem tud a 18–34 éves korosztályból minden 143. nő és 125. férfi. A 35–64 évesek közül minden 9. nő és 12. férfi panaszolja ezt. Ez az arány 65 év fölött: minden második nő és minden harmadik férfi. A 18 év fölötti összes népességre vetítve csak minden 6. nő, és minden 10. férfi jelzi ezt. A lépcsőn járás, lehajolás minden 5. nőnek és minden 10. férfinak

nehezen megy. A 65 éven fölüliek közül minden hetedik nem képes lépcsőn egy emeletre felmenni! Egy ötkilós bevásárlókosarat 10 méter távolságra elvinni minden hetedik embernek gondot okoz. (Nemenként: minden 5. nőnek és 11. férfinak.) A nők közül erre minden 16. egyáltalán nem képes!

A napi teendők végzésében a korlátozottság a 65 év fölötti korosztályt jellemzi. A bevásárlás a férfiak 28%-ának, a nők 44%-ának jelent problémát. Ezen belül azok aránya, akik egyedül nem is képesek erre, a férfiaknál minden 10., a nőknél minden 5. személy. A főzés a férfiak 20%-ának, a nők 10%-ának jelent nehézséget. A pénzügyek, hivatalos ügyek intézése mindkét nemnél 10-10%-ot érint, azaz, minden 10. személynek problémát okoz.

A felnőtt lakosság 5-10%-a általában korlátozott az önellátásban. 5% az, akit etetni kell, 10%, akinek a lefekvés-felkelés, székre ülés gondot jelent. 8-9% nem tud egyedül öltözni-vetkőzni. 9% csak segítséggel tud fürdeni, zuhanyozni. 6% a WC-t nem tudja egyedül használni... Ezen személyek 80%-át a családtagjai, rokonok, barátok, szomszédok, vagy ha mód van rá, fizetett gondozók segítik.

Talán ismert információ, hogy az egy főre jutó egészségügyi kiadás legnagyobb részét életünk utolsó évében használjuk fel. Rendkívül fontos lenne, hogy a megelőzést erősítve, „egészségesen haljunk meg”. Ez lenne a saját érdekünk, de az egész társadalom érdeke is. (Nem tekintve a gyógyszergyárak és az esetleges egészségügyi szolgáltatók érdekeit, akik ezen az időszakon „keresnek” leginkább...)

(Mit hozott a rendszerváltozás az egészségügyben?) 1990–2016 között elmaradt a GDP növekedésétől az egészségügyi ágazat növekedése. (23,4-szeres a GDP átlagos emelkedése, szemben az egészségügyi ágazatban tapasztalható 16,5-szeressel.)

Az elmúlt 25-30 évben jelentős koncepcióváltások voltak az egészségügyben – és általában a társadalombiztosítás terén. (Említhető itt a teljesítményfinanszírozás bevezetése, biztosítási önkormányzatok létrehozása, majd megszüntetése... Kis intézmények megszüntetése. Nyugdíj-területen a II. pillér létrehozása, majd megszüntetése 2011-ben. A nagy rendszerekből történő *forráskivonás*, a költségvetés állandó hiánya miatt, amelynek fő oka a költségvetés súlyos eladósodása miatti folyó kamatterhek voltak.)

Nézzük kicsit részletesebben az egészségügyben végbement változásokat!⁵

Csökkentették az átlagos ápolási napokat és a kórházi ágyszámot. S közben szinte *nem nőtt* az elbocsátott betegek száma (2,3-2,4 millió). Az 1 orvosra jutó ágyszám 7-ről 5-re csökkent. Az egészségügyi személyzet jóval kevesebb, mint negyed százada volt. Csökken a kórházi személyzet száma is (55 ezerről 49 ezerre). Anélkül, hogy részletesen belemennénk, még megjegyezhetjük, hogy a protokoll is sokat változott: ma például sokkal több alapvizsgálatot végeznek el egy betegen, mint néhány évtizede.

Radikálisan megnőtt a szakrendelési órák és beavatkozások száma. Csökkent az egy beavatkozásra szánt idő (perc) és az egy pacienssel való foglalkozás időtartama.

Számtalan kérdés merül fel. Miért van mindez? Vajon a szakrendelők nagyobb vizsgálatigénye valóban a betegek érdeke-e, vagy a finanszírozás kényszerít rá? Van ilyen gyanú.

Mi a finanszírozásban bevezetett depresszió⁶ elvének magyarázata? (Nyilván az, hogy a döntéshozók is látták: van a rendszernek a túlzott szolgáltatásokra ösztönző hatása.)

Nincs a kisebb falvakban házi orvos. Miért? (Nyilván, mert általában kevés itthon az orvos, és mert a vidéki életfeltételek kevésbé vonzóak a fiataloknak. Vannak további tényezők, így pl. nincs szakmai háttér, könnyebb nagyvárosban a munkafeltételek biztosítása [pl. gyorsan elérhető radiológia stb..])

A helyzetelemzésben az egyik legfontosabb megállapítás a humántőke-állományra vonatkozik. *Előregedett a magyar orvos-társadalom.*

1990-ben még minden hatodik orvos, 2016-ban minden harmadik betöltötte a 60. életévét. Mi lesz tíz év múlva?! Mennyivel kellene növelni az orvosképzést, és hogyan lehetne elérni, hogy itthon is maradjanak? A fiatal orvosok nagy része külföldre kíván menni. Az orvosképzésnek a SOTE-n mintegy fele külföldi hallgató. Más orvosi karokon is jelentős a külföldi hallgatók száma. Ez az intézményeknek fontos bevételi forrás, de a magyar egészségügy helyzetén nem segít. Ugyan a külföldi hallgatók nem az államilag finanszírozott helyet veszik el, de egy nagyobb kapacitást tartanak fenn miattuk. A számok azt mutatják, hogy végeredményben kevés lesz az itthon munkát vállaló végzett orvosok száma. Sokan mennek külföldre, ennek legfőbb oka az általános bérszínvonal. A fiatalok külföldre menése mögött sok esetben továbbá szakmai ismeretszerzés vágya húzódik: nálunk elsősorban a rezidensképzéssel van baj: a kórházak olcsó munkaerőt látnak a rezidensekben, nem tanítanak, megalázó feltételek mellett kell dolgozni, szakmai (anyagi) féltések is jellemzőek, ezzel fiatalon a kiegészítő felé toljuk az orvosokat stb.

2016-ban a nettó átlagbér az *egészségügyi-szociális ágazatban* 103 000 Ft volt. Ez a *legalacsonyabb* a 23 magyarországi ágazat között! Lengyelországban az egészségügyi átlagbér a nemzetgazdaságinak 75%-a, nálunk 57%. (Pedig a lengyelek is hátul kullognak európai összehasonlításban az egészségügy részesedése terén...) Egyébként, 2016-ban a magyar nemzetgazdasági átlagbérek a 27 EU-tagállam között a 27. helyen álltak. Az egészségügy tehát az alacsonyabb is a legalacsonyabbja volt! Ez sok mindent megmagyaráz.

(Az egészségügy és gazdaságpolitika) Társadalmi cél az egészséges emberi élet biztosítása, a betegek kellő szinten való ellátása. Ezt kell szolgálnia a gazdaságpolitikának is. Ha a fent felvázolt adatokból gazdaságpolitikai következtetést szeretnénk levonni, első helyen a költségvetési újraelosztás rendszerének szükséges változtatása áll. Nyilvánvaló, hogy nem tartható tovább az egészségügyre fordított összeg leszorítása, beleértve mindenekelőtt az egészségügyi béreket. Ennek bevétel- és kiadásoldali következményei is lehetnek, nagyon fontos a vállalkozások ösztönzése, de nem öncél. Ha az emberek magasabb bérekhez juthatnak, viszont az egészségügyi ellátásuk romlik, nem értük el a kívánt társadalompolitikai célt. Ha levesszük a bérarányos adókat (szociális hozzájárulás) ahelyett, hogy annak egy jelentős részét inkább az egészségügyre fordítanánk, az embereket belekényszerítjük a magán-egészségügybe, vagy a nem kívánatos paraszolvenciába. Így amit az egyik kézzel adtunk, azt a másikkal elveszük. Ezért a gazdaságpolitikának szélesebb horizontú fiskális és egészségügyi politikára van szüksége.

Ugyanakkor maga az egészségügy fontos gazdasági ágazat lehet. *Akár húzóágazat is!* Komoly szerepe lehetne a szolgáltatóiparra alapozott gazdaságfejlesztésben. Hiszen a termelő szektoroknak is piacot jelenthet! Volt nekünk kiváló egészségügyi berendezéseket gyártó vállalatunk, a Medicor. Fontos is lenne, hogy ezeket a gyártásokat újraélesszük, nem is jó a túlzottan koncentrált feldolgozó-ipari szerkezet, a döntően járműgyártásra irányuló fejlesztés, hiszen az nagyon a külföldi autógyártáshoz, annak jövőjéhez kapcsol bennünket. Az egészségügyi berendezések gyártására pedig tartósan szükség lesz – ez már most, a vírusválságnál eddig tapasztaltak szerint is előre borítékolható.

De ezen túl, maga az ágazat is képes lenne szolgáltatás-exportra. Mint ahogy látjuk, az egészségügyi oktatás jelentősen „exportképes”. Sok külföldi fizet azért, hogy itt tanulhasson nálunk. Tudjuk, fogászati kezelésre is sokan jönnek Magyarországra. Van azonban olyan, mindezidáig nem megfelelően kezelt magyar természeti kincs, a gyógyvíz-kapacitásunk, amire rá lehetne építeni egy vertikális ágazati szerkezetet. Megfelelő oktatáspolitikával és nemzetközi marketinggel, komoly húzó „iparág” lehetne! Itt nem arra gondolunk, hogy a fürdő-programokkal a lakosságunknak jobb szolgáltatást nyújtunk. Ebben történt

sok lépés, (olykor nem is eléggé kihasznált létesítményekkel...) De lehetséges lenne az EU-n belül a nemzeti tb-szervezetekkel egyfajta megállapodás megkötése, amely külföldi „vendégeket” is vonzana. Az itteni gyógyulás, gyógyítás versenyképes lenne! Kevesebbe kerülne adott esetben a külföldi társadalombiztosító intézményeknek, mint a más európai országokban megkapható hasonló szolgáltatások... Természetesen, ehhez nálunk nyelveket beszélő személyzet, s kellő humántőke-kapacitás kellene. Ami értelemszerűen az oktatáspolitikában is radikális változást követel, az érdemi nyelvtudás megszerzésében is! (Ezt a magyar turizmus is igényelné.)

Még egy fontos gazdaság- és területfejlesztési politikával kapcsolatos kérdés merül fel az egészségügyben. Összefügg ugyanis mindenképpen a nagyobb szubszidiaritásra, a helyi közösségek szerves fejlődésére alapozó politikával. Szinte minden jelentős teoretikus közgazdász hangsúlyozza a helyi társadalmak és gazdaság egyre növekvő fontosságát.⁷

Meggondolandó, hogy érdemes volt-e a racionalizálás és „költséghatékonyabb működés” jelszavával egy sor egészségügyi létesítményt megszüntetni a kisebb településeken. Fontos gazdaságpolitikai kérdés, hogy vajon nem lenne-e értelmes a megszüntetett kis egészségügyi intézmények reaktiválása. Különösen egy komolyabb járvány idején válik kétségesse a betegek hosszabb távra való szállíthatása. A lokális szemlélet azt kívánja, hogy a szolgáltatást vigyük közelebb az emberekhez! Ezzel humánusabb létet tennénk lehetővé, és több foglalkoztatási lehetőséget is biztosítanánk vidéken. Természetesen a korszerű, komoly ellátó centrumok fejlesztésével, a korszerű eszközellátás bővítésével párhuzamosan. Meglehet, hogy így egy törvényszerűen lefutó járvány időbeni elhúzására – ami azért nagy társadalmi veszteségekkel jár – nem kényszerítene az egészségügy teherbíró képességének olyan alacsony szintje, mint amit mára elértünk. A vidéki nagyobb városok relatíve kicsi intézményei a korábbi igen racionalizáló egészségpolitikában pazarlásnak tűntek, de ma már látszik, hogy a gazdaságosság és a biztonság arányos szemlélete talán megkíván tartalékokat e téren.

(„*Health or wealth?*”) A márciustól indult koronavírus-járvány első hullámának vége felé nem mehetünk el szó nélkül az egészségügy aktuális kihívásai mellett.

Sokan úgy vetik fel a kérdést: „egészség vagy gazdagság?” Pontosabban, *gazdaságot* kellene mondanunk. Napjainkban ugyanis a vírusjárvány hatására felvetődik a kérdés, hogy az egészség érdekében magvalósuló karanténok, korlátozások a gazdaságban igen jelentős visszaeséshez fognak vezetni. És akkor nemcsak a vállalkozóknak, a tőke-tulajdonosoknak nem gyarapszik a gazdagságuk, de megélhetés sem lesz, a bérből és fizetésből élőknek. Ezért, noha az első feladat most az emberéletek megmentése, a gazdaság talpon maradásával is foglalkozni kell majd. Különben nem lesz a jövőben sem termelt érték, amiből többek között az egészség-ágazat is többet kaphat.

Ez az érvelés nem alap nélküli. Most első mégis a járvány megfékezése. Elsősorban azért, mert az egészségügyi intézmények nem bírnák a rendkívüli terhelést. És nem terhelhetjük az orvosokra annak lelki terhét, hogy döntsenek élet és halál fölött. („*Who shall live...*”) Akinek nem jut készülék, az adott esetben meghal. Ezért le kell(ett) lapítani a járvány görbét, hogy aki kezeléssel megmenthető, megmentsük. Valószínűleg, ezzel nem lesz kevesebb beteg, de több lehet a gyógyult.

Fel kell ismerni, hogy ez a járvány egy világméretű háború. Ismeretlen, kegyetlen ellenség ellen. Aláhúzzuk: világméretű. A sűrűn lakott fejlődő országokban, lásd India, tragikus állapotok alakulnak ki. Egyes latin-amerikai országokban a híradás szerint

halomban vannak utcán a holtak. Nem csukhatják be a fejlett országok sem a szemüket mindez előtt, mert a jelen járvány nem ismer rasszokat, kasztokat, országokat. Foglalkozni kell ezért azzal, hogy a világméretű jövedelemaránytalanságot mérsékeljük, mert a nyomor kitűnő táptalaja ennek az „ellenségnek”.

S rendkívüli helyzet van a fejlett országokon belül is. A piacgazdaság nem tud önmagában megbirkózni a feladatokkal. Ha háború van, a hadviselés eszközeinek, logisztikájának bevetése indokolt. Erre hívta fel a figyelmet Bill Gates (már öt éve, az ebolajárvány idején)⁸. A gyors reagálás, az erőforrások államilag irányított átcsoportosítása, az azonnali védekezést célzó eszközök gyártásának, tábori kórházak felállításának haladéktalan megkezdése, tartalékos-humántőke állomány kiképzése, a kutatásra fordítható eszközök növelése – mind-mind, rendkívüli intézkedéseket követelnek. Háborús helyzetben nincs idő halogatásra. E. Phelps, Nobel-díjas közgazdász úgy véli⁹, hogy széleskörű gazdasági beavatkozásra lesz szükség a javak termelése és elosztása terén, hasonlatosan a II. világháborúban Amerikában is bevezetett intézkedésekhez.

Egyértelmű az is, hogy a jövő nem lehet olyan, mint a múlt volt. A gazdaságpolitikának változnia kell. Nem vizionáljuk a „hadiállapot” örökké való fennmaradását, de „békeidőben”, normális üzletmenet idején is készenlétben kell állnia a „tartalékosoknak”. Lényegesen nagyobb tartalékokkal kell működtetni a gazdaság „egészségiparát”, nem kifejejtve ebből a szociális munkásokat sem. Ezt nem szabad pazarlásnak tekinteni, hanem a *biztonság* szükséges árának. És ott, ahol elhanyagolták az egészségügy bérezését, ezt mindenképpen meg kell emelni...

Természetesen, mindenképpen lesznek súlyos vesztesei a járványnak a gazdaságban. A kormány nem hagyhatja, és nem is hagyja magára nálunk sem őket. A mentőakciónak elsősorban a munkahelyvédelemre kell összpontosítania, de a struktúrapolitika is fontos szerephez jut majd.

JEGYZETEK

- 1 Európai lakossági egészségfelmérés – 5 Adatok a vonatkozó 2017-es KSH-évkönyvből.
Magyarország, 2009. KSH, 2011.
- 2 A WHO általános definíciója szerint nagyívónak 6 Az egészségügy finanszírozásában azt a technikát hívjuk degresszióknak, degresszív finanszírozásnak, amikor a szolgáltató finanszírozása nem lineárisan nő az elszámolt/elismert teljesítménnyel, hanem egy, előre meghatározott pont felett a finanszírozás csökken. A degresszió általában felső korlátos, azaz egy pont felett már semmilyen finanszírozás nem jár.
- 3 Gary Null, phd; Carolyn Dean md, nd; Martin Feldman, md; Debora Rasio, md; and Dorothy Smith, phd: Death by medicine. Life Extension Magazine, March, 2004 [web:] www.lifeextension.com › ... › 2004 › March
- 7 Raghuram Rajan: The third pillar. Penguin Books, 2019.
- 8 Bill Gates: Újabb járvány? Nem állunk készen | TED Talk [web:] www.ted.com › talks › transcript
- 9 Roman Frydman, Edmund S. Phelps: Insuring the Survival of Post-Pandemic Economies Project Syndicate, Mar 23, 2020.
- 4 Hogyan ítéljük meg saját magunk a saját egészségi állapotunkat. KSH, 2017, Egészségügyi Évkönyv.

Trianon és az 1990 óta elmaradt rendszerváltás A liberalizmus és szabadkőművesség szerepe a magyar nemzet tragédiájában (2. rész)

MÁSODIK RÉSZ

A kommunizmus összeomlása: Az elmaradt rendszerváltás 1990 után

„Két erő tart felül a sokaságon: ítélet és akarat ereje [...] Jegyezd meg: azt, ami legegyszerűbben, s legtermészetesebben vezet célra, kitalálni kevés ember dolga. Az emberek legnagyobb része saját fejével nem gondolkodik; s régi állásából annál kevésbé mozdul ki saját akaratánál fogva. A sokaságot szokás és előítéletek tartják fogva; s azoktól megszabadulni a lélek restsége nehezen engedi [...] Jól megérted: nemzet és sokaság egymástól különböznek...”¹

Egy egészen más világban kerülhetett volna sor a rendszerváltásra 1989/90-ben, mint a 20. század eleji nemzetközi helyzet. A két 20. századi diktatúra – nácizmus és kommunizmus (melyek a világhatalomra törő pénzügyi csoport stratégiával szemben való ellenállásból születtek) – leverése után e csoport kezébe került a nemzetközi politika irányítása, mivel az Amerikai Egyesült Államok a földkerekség egyedüli nagyhatalmává vált, s ott a pénzügyi hatalmi csoport volt már uralmon. Ez az uralom a múlt század hetvenes éveiben bontakozott ki Amerikában a maga teljességében, ezért nevezem a modernitás első kétszáz esztendejével szemben a második világháború utáni kort késői modernitásnak. Azóta persze ez a perspektíva bizonyos fokig megváltozott, egyrészt Kína, de más nem-nyugati országok, mint India vagy Brazília, hatalmának növekedésével, melyek nem állnak a világhatalomra törő csoport irányítása alatt; másrészt a nem-nyugati civilizációkban egyre erősödő ellenállás révén az Egyesült Államok és szövetségesei imperialista magatartásával szemben, mint, például, az ún. iszlamista terrorizmus, mely nem más, mint egy kultúra s annak középpontjában lévő vallásos hit önvédelme.

A világhatalomra törő csoport egyre növekvő befolyását a modernitásnak egy elkerülhetetlen, a 19. század óta bekövetkező fejleménye nagymértékben elősegítette. Ez volt a tömegek társadalmának kialakulása, amit Kölcsey már 1837-ben meglátott és a 100 évvel később élő spanyol filozófus, Ortega y Gasset, nézeteivel megegyező kifejezésével „sokaságként” írt le. A tömegettársadalom tagjai nem saját ítéletük és akaratuk szerint cselekednek, hanem gondolkodás nélkül követik a többieket – akiket viszont a hatalmi csoporthoz tartozó vagy az által megfizetett vezetők irányítanak. A tömeg nem öntudatos, nem ismeri fel, hogy mi a közjó, vagyis mi saját érdeke, mint közösségnek, hanem délibábok, illúziók és reménytelen remények után fut. Ezért hangsúlyozza Kölcsey, hogy a sokaság és a nemzet különböznek egymástól, mert a nemzetet egy sorsközösségben élő, történelmi

öntudattal rendelkező és a maga kulturális értékrendszeréhez hű nép alkotja, míg a sokaságban minden hagyományos érték feledésbe merül. A nacionalizmus és faji megkülönböztetés elméletével szemben a múlt század nagy magyar filozófusa, Bartók György mutatott rá az igazi nemzet igazi jellemvonásaira egy kevésbé ismert tanulmányában.²

A tömegtársadalom sokaságának jelentőségét a világhatalomra törő csoport szempontjából kiegészítette a második világháború után bekövetkezett kommunikációs technológiák fejlődése, mely lehetővé tette az elektronikus média hálózatának létrejöttét. Ezek a médiumokon keresztül – rádió, televízió, az internet – az azok programját irányítók óriási hatalomra tettek szert, egyrészt a közvélemény teljes mértékű befolyásával, másrészt, s ez különösképpen fontos, mert felnagyítják a tömegtársadalom legrosszabb jellemvonásait, a mentalitások és vélemények szinte elképzelhetetlen uniformizálása révén. Az individualizmus leple alatt az egyéni vélemények s egyes kulturálisan egymástól különböző népcsoportok perspektívájának átfogó egységesítése ment végbe. Ezt a folyamatot nevezem „ideológiai uralomnak”, mely magában foglalja a politikailag korrekt követelményét (mivel minden nézeteltérés politikai jelentőségű lett), s annak a kisebbségnek, mely bármiben is eltér a háttérben álló irányítók ideológiai irányításától, elhallgattatását, ha kell a legerőszakosabb eszközökkel is (gondoljunk például Matthew Simmonsra, a hivatalos állásponttal szembenálló világhírű amerikai olajszakértőnek 2011 januárjában való meggyilkolására).

Habozás nélkül meg lehet állapítani, hogy a tömegtársadalom és a mentalitások és perspektívák kontrolljának korszakában a demokratikus politikai rendszer minden értelmét elvesztette. A demokrácia hangos követelménye, éppen úgy, mint a korlátlan individualizmus úton-útfélen való kihangsúlyozása csak arra szolgál, hogy elfedjék az egyéniségek és a tömegek életét hatalmukba hajtó pénzügyi csoportok valódi céljait. Ide kell sorolni az emberi jogok témáját is, mely elsősorban arra szolgál, hogy ellensúlyként lehessen hangoztatni az egyre erősödő állami centralizmussal szemben, beleértve a regionális intézmények, mint az Európai Unió autokratizmusát is, mely egyre fokozódik a hatalmi csoport érdekeinek megfelelően.

Ebben a világhelyzetben kellett volna a szerencsétlen Magyarországon a rendszerváltásnak megszületnie.

(Nincs rendszerváltozás forradalom nélkül) A magyar történelem legutolsó meghatározó eseménye az 1956-os forradalom, melynek eszmeisége a szovjet birodalom felbomlását követő korszakban is elkerülhetetlenül befolyásolta azt, amit rendszerváltozásként várt el a nemzet. Ezzel már azt is kifejeztem, hogy nem egy bármiféle rendszerváltozás általános, a világ minden részén érvényes, politikai-elméleti meghatározásról lesz a következőkben szó, hanem a szovjethatalom nyomása alól felszabadult Magyarországon elvárható rendszerváltozásról. Az alapvető adottságok és az ott uralkodó körülmények minden kelet-európai országban mások voltak, s így eleve kizárnak teoretikus összehasonlításokat a különböző államokban lefolyt eseményekről.

Né felejtjük el, hogy az 1987-ben tartott lakiteleki találkozó 150 részvevője a következőket hangsúlyozta közös nyilatkozatában: „A magyarság történelmének egyik súlyos válságába sodródott. Népmozgalmi erejében megroppant, önhitében és tartásában megrendült, kohéziójának kapcsai tragikusan meglazultak, önismerete megdőbbszintűen hiányos. Összeomlással fenyegető gazdasági válságnak néz elébe. A magyar etnikumot példátlan széttagoaltság sújtja. Nemzetünknek nincs közösen vállalható jövőképe.”²³

Egy rendszerváltozás nem az előző rendszernek egy új variációját jelenti, hanem egy teljes, tökéletes, visszafordíthatatlan átalakulást. Ezt természetesen semmiképpen nem akarták elfogadni azok, akik a változás vesztesei lettek volna, ezért az 1994-es választások

eredményeképpen hatalomra került Horn Gyula kormánya, ugyanúgy, mint a következő szocialista-liberális kormányok, rendszerváltás alatt tulajdonképpen modellváltást értettek – előzőleg a szovjet kommunista párt urai előtt hajtottak fejet, ezentúl pedig az Egyesült Államokban székelő, de az Európai Uniót is szolgálatában tartó nemzetközi pénzügyi oligarchia vezetői előtt. Moszkva helyett Washington és Brüsszel – amint ezt már egy 1996-ban megjelent tanulmányomban kifejtettem.⁴

Egy rendszerváltás nem egy átmenetet jelent a társadalmi, politikai és gazdasági élet két formája között, mert ez azt jelenti, hogy a két életformának közös alapjai vannak. Nem! *Egy rendszerváltás csak forradalmi lehet, mert csak egy forradalom vezethet egy olyan teljes átalakuláshoz, mint amelyről az előbbieken szoltam.* Ugyanakkor egy valódi forradalom, az emberélet minden aspektusának totális megújulását magával hozó forradalom, elkerülhetetlenül vérontással jár. Erről tanúskodik a világ története az ókortól kezdve, hiszen nem ismerünk olyan a nép által kivívott forradalmi változásokat, amelyek mosolygó emberek között, békés úton zajlottak volna le. Tulajdonképpen ugyanezt mondja Köröseyi András is elemezve az új magyar demokrácia sikertelenségének okait:

„A patológikus vonások kialakulását elősegítő tényező a rendszerváltás felemássága, »bársonyos«, elitista tárgyalásos jellege... kétségtelenül felemás volt a rendszerváltás, hiszen a nómenklatúra elit jó része nem tűnt el, hanem – rövid megingás után – pozícióit átmentette, vagy konvertálta valamely más területre... az alkotmányos-intézményi szinten végbemennő rendszerváltáshoz nem kapcsolódott szimbolikus politikai váltás, ami egy morális politikai megújulást megalapozhatott volna, így nem jött létre politikai közösség... A demokrácia, vagy a res publica ugyanis nem pusztán jogintézmények együttese, hanem morális politikai közösség... az eliticirkulációs helyett az elitreprodukciós megközelítés írta le jobban a rendszerváltást... A demokráciának nem jöttek létre közös morális és politikai mércéi. A magyar rendszerváltók nagy része megfeledkezett arról, hogy a politikai és az erkölcsi egyaránt megelőzi a jogot.”⁵

A Szovjetunió belső felrobbanását követő időszakban jelent csak meg egy olyan forradalomnak a képe – a „bársonyos forradalom” vagy „velvet revolution” –, amelynek folytán a szembenálló forradalmi felek leülnek egy tárgyalóasztalhoz s ott cserélik ki nézeteiket és beszélnek meg a teendőket, hogy egy vérontás nélküli, de teljes rendszerváltozás hozzon magával egy új világot. Ez a hihetetlenül hazug állítás kizárólag a hatalomra törő oligarchia céljait szolgálta azáltal, hogy a kommunista rezsimnek az új körülményekbe minden nehézség nélkül átsimuló, fiatalabb nemzedékét beolvassza a liberális politikai irányzatba, elkerülve mindenfajta ellenségeskedést és küzdelmeket, s így az egész társadalmat behajthassa igájába. Természetesen e megoldás előmozdítóit megkapták a megfelelő jutalmat szolgálataikért, nemcsak anyagi értékekben, hanem a hatalom élvezésében is – ami sokak számára még a pénznél is fontosabb.

A magyar szabadkőműves páholyok új erőre kaptak 1985 után, amikor a világhelyzet alakulása egy 1945 óta eddig nem ismert, jelentős politikai szerepet biztosított nekik. A Magyar Szimbolikus Nagypáholy 1989-ben alakult hivatalosan újra. Így a reformkommunista irányzattal párhuzamosan egy másik politikai erő jött létre, két egyidejű társadalmi folyamat, melynek a világhatalomra törő oligarchia politikai érdekeinek szempontjából együtt kellett dolgoznia, tulajdonképpen „összeötvöződni”, hangsúlyozva a demokrácia intézményeinek megteremtését, a kapitalista szabadpiac elvének

gyakorlatba való átültetését, s ez utóbbival kapcsolatban az állami vagyon teljes körű privatizációját. E két irányzat egyik legbefolyásosabb összehangolója – lévén, hogy mind a kommunista pártban, mind a szabadkőművességben elsőrendű szerepet játszott – valószínűleg Aczél György volt.

Magyarországon tehát nem volt rendszerváltás, mert nem volt forradalom.⁶ Ezért oly visszatetsző Antall József nagyhírűvé vált mondása – „tetszetek volna forradalmat csinálni” –, mely lényegileg az általa előnyben részesített „kerekasztalos és paktumos” megoldás frappáns kifejezése. A nemzeti-népi erők, melyekre hárult volna a forradalom megvívása, gyengék és szervezetlenek voltak, már csak azért is, mert a Kádár-rezsim politikája teljesen szétzilálta őket. Ezzel szemben a kommunista vezetők egy az oligarchia politikájával való megalkuvásra kész csoportja tudatosan és rendszeresen készítette elő a modellváltáshoz szükséges feltételeket, ha nem is mindig egymással való teljes egyetértésben. Végül a nyugati államok politikai és gazdasági irányítói, s nem egy esetben az oligarchia tagjai maguk, minden lehető eszközzel, nem kerülve el néha még a nyílt, durva fenyegetéseket sem, támogatták a liberális, polgárinak minősített, különféle politikai csoportosulásokat pénzzel, médiakampánnyal és sokszor családok reménykeltéssel is. A háttérbeli intézkedések pedig a szabadkőműves szervezeteken keresztül történtek.

Legjobb példája a pénzügyi oligarchia által irányított nemzetellenes politikának az igazságtétel ügyének, vagyis a volt kommunista vezetők felelősségre vonásának mindenáron való elkerülése volt. A Zétényi–Takács néven ismert, s az országgyűlés elé beadott törvényjavaslatot a hatalmon lévő Magyar Demokrata Fórum kormánya siklatta ki, annak ellenére, hogy a parlamenti frakció elfogadta a javaslatot. Az csak természetes volt, hogy az MSZP tagjai, valamint a Kádár-rezsimben valamiféle előnyben részesültek a törvény elfogadása ellen voltak, de az Ellenzéki Kerekasztal más részvevőinek, mint például az SZDSZ-nek, az ellenkezése teljes mértékben meghazudtolta a közvélemény szemében játszott radikális antikommunista pozíciójukat. A törvénytervezetet Göncz Árpád köztársasági elnök átküldte normakontrollra az alkotmánybíróságnak, s annak első elnöke, Sólyom László, azt megvétózta.

(Az elmaradt rendszerváltás előzményei)

(a) AZ ÁTÖRÖKLÖTT MENTALITÁS

Az elmaradt rendszerváltást előkészítő s az annak őszinte megvalósítására törekvő erőfeszítések elbuktatását célzó tevékenységek arra a mentalitásra számítottak, amely a magyar nép nagy részét jellemezte 40 éves kommunista uralom után. E mentalitás jellemzésére négy vonásra szeretnék utalni:

– *Először*, a kádárista rendszerrel való elkerülhetetlen megalkuvásból eredő fásultságra, mely miatt egyesek nem tudták felmérni a Szovjetunió hanyatlása révén kialakult helyzet forradalmi jelentőségét s a politikai demokrácia bevezetésének elszalasztható alkalmát. Ennek bizonyága az, hogy az első demokratikus választásokban való részvétel nem haladta meg az 51 százalékot – egy racionálisan gondolkodó ember számára érthetetlen magatartás. Tamás Gáspár Miklós jól jellemzi a kádári rendszer társadalmi örökségét, leleplezve egyúttal a mai liberálisok vonzódását az ún. forradalmi szocializmushoz, mely lehetővé tette a kilencvenes évek „szent szövetségét” az SZDSZ és az MSZP között:

„A kádári örökség lényege éppen a süket fogyasztói-kispolgári rendőrállam – épp az, *ami manapság oly népszerű* –, hiszen a forradalmi szocializmus dinamikus világszemléletét és emancipatorikus-missziós aktivizmusát Nagy Imre *elvitte magával a sírba...* [A Kádár-rendszer] egyszerűen volt a forradalmi

szocializmus és a politikai demokrácia lassú kivégzése. Mindkettőnek az egyidejű dialektikus semlegesítése volt a kádárizmus lényege, ezt hitte gazdasági fejlődésnek az etatista fogyasztó-kispolgár...” (kiemelés az eredetiben)⁷

– *Másodszor*, az előzőekben említett alkalmazkodásból és fásultságból eredően a kommunista vezetőkkel szemben megmaradó kisebb vagy nagyobb fokú bizalom, mely az Antall-korszak csalódásai után az MSZMP utódpártja, a Horn Gyula által vezetett Magyar Szocialista Párt győzelméhez vezetett 1994-ben. Erre mutat az is, hogy egy új, valójában szocialista párt megteremtésére nem volt igény a társadalomban.

– *Harmadszor*, a fentiekkel szöges ellentétben álló meggyőződés, hogy az elképzelt rendszerváltozás így vagy úgy, de mindenképpen az életszínvonal gyors emelkedéséhez fog vezetni, anélkül, hogy a magyar népnek nagyobb nehézségekkel kellene szembenéznie és szinte áthidalhatatlan problémákkal megküzdenie.⁸ Ennek bizonyítéka, hogy az évek során egyre nőtt a nem javuló életszínvonal miatti elégedetlenség s a kommunista múlt minimális, de biztos életnívójával kapcsolatban érzett nosztalgia.

– *Negyedszer*, az megingathatatlan reménység, hogy a Nyugat, vagyis az Amerikai Egyesült Államok és az Európai Unióba tömörült nyugat-európai országok mindent meg fognak tenni Magyarorszáért, s mindannak kritikátlan elfogadása, amit a Nyugat óhajt, javasol, vagy ráerőszakol a magyarokra. Ezért máig is európai mércéről, európai normákról esik minduntalan szó, melyekhez alkalmazkodni kell – mintha a nyugati világban nem lenne, még a hatalomra törő pénzcsoponton belül is, többféle mérce és norma, s mintha lennének megváltozhatatlan gondolati és magatartási szabályok, melyeket az ún. nemzetközi közvélemény képvisel.

A fentiek csak részben egyeznek meg Fricz Tamás meglátásaival 1990-ben írt tanulmányában a kommunista múlt öt nemzedékének szerepéről.⁹ Szerintem a Fricz által analizált csoportok közül a második, az *alkukötők* generációja, melynek alapélménye 1957 és 1963 között alakult ki; a negyedik az „*öreg*”-*fiatalok* nemzedéke, mely a hetvenes évek közepe után teljesen kiábrándult a Kádár vezette bürokratikus-parancsuralmi rendszerből; és, végül, a *válságnemzedék*, a legfiatalabb, 1990-ben húszas éveiben járó korosztály, mely a nyugati értékek felé teljesen nyitott volt, ezek a korosztályok felelősek elsősorban a rendszerváltás elmaradásáért. Az első két generációból kerülnek ki a volt kommunista párt támogatói, beleértve a gazdasági hatalmat magukhoz ragadó fiatal kádárista nemzedéket is, míg a válságnemzedéknek köszönhető az elfajult liberalizmus és a túlzott individualizmus minden meggondolás nélkül való támogatása.

Ezeknek a korosztályoknak, valamint az anyagi jólétért magukat bárkinek eladó egyének tevékenysége folytán lett a rendszerváltásból egy egyszerű modellváltás – Moszkva helyett Washington, s az amerikai politika hű letéteményese, Brüsszel szolgálai követése az igazi rendszerváltás helyett. Az alkukötőknek és öreg-fiataloknak mindegy volt, hogy melyik modellt követik, míg a válságnemzedéknek kimondottan ez felelt meg (lásd az SZDSZ-re szavazók nagy számát 1990-ben).

(b) A MEGMENTŐ IDEOLÓGIA: A LIBERALIZMUS

A Magyarországot a huszadik század végén előntő liberalizmus teljesen különbözött a század elejének Tisza által fémjelzett szabadelvűségétől. Ez a szabadelvűség még a klasszikus liberalizmusban gyökerezett, s annak elveit alkalmazta egy olyan helyzetben, melyben ezek az elvek a nemzet vesztéhez vezettek.

A késői modernitás liberalizmusa evvel szemben egy teljesen elfajult liberalizmus a klasszikus szabadelvűséggel összehasonlítva; egyrészt, mert a posztmodern tömegkultúrának megfelelő ideológiát képvisel; másrészt, s ez jelenti a legnagyobb változást, a liberalizmust

a világhatalomra törő pénzügyi oligarchia eszközüvé tette. Így a liberalizmus tartalma önkényessé vált, az liberális, ami e csoport pillanatnyi érdekeinek megfelelt.

A késői modernitás liberalizmusának analízisében Kende Péter: *Republikánus szabadelvűség felívelése és lehanyaglása* című 2010-ben megjelent tanulmányát használok fel,¹⁰ mert világosan összefoglalja az „új” liberalizmusnak a rendszerváltást megakadályozó jellemvonásait. Kende a következő képen foglalja össze a legfontosabb különbséget az SZDSZ-es liberálisok és a magyarság többi részének felfogása között:

„Az eddig említett tényezőknél is hangsúlyosabban esik latba az a szemlélet, amely az RSZ [republikánus szabadelvűség] magyar híveit a nemzet történetéhez, valamint a Kárpát-medencében való elhelyezkedéséhez fűzi, s amely több vonatkozásban is elhatárolja őket a többség „spontán” – azaz megörökölt – beállítottságától. Kezdődik ez a különbség az ország XX. századi történetének – helyesebben: e történet bizonyos pontjainak – megítélés körül (ennek részletezésére itt se hely, se szükség nincsen). Folytatódik a Trianon-komplexushoz való viszonyulásban (elkerülhető volt-e a történelmi Magyarország feldarabolása, s kit terhel a felelősség annak mikéntjéért). Érinti azt a roppantul fontos kérdést, hogy kiből is áll a jelenkori magyar nemzet, s hogy a határon kívülre került magyarokkal milyen jellegű kapcsolatok lehetségesek és kívánatosak. Kiterjed végül még az Európai Unióval, valamint a pénzügyi világ meghatározó szervezeteivel való kapcsolatokra. Lehetséges, hogy ez a felsorolás nem teljes, illetve hogy igen jelentős vonatkozásokat csak impliciten tartalmaz. (Például, hogy a 2. világháborúban történt zsidóüldözésekért milyen felelősség terheli a hivatalos Magyarországot. E kérdésben nagy különbség van nemcsak a liberálisok és a nem-liberálisok között, hanem a bal- és a jobboldal támogatói között általában.) A jobboldal ideológusai és politikai vezetői nézetkülönbségekre való hivatkozással szokták a liberálisokat a nemzet sorsa iránt érzéketlennek, ha nem éppen nemzetellenesnek minősíteni. Ebben a sokszor hallott vádban mindig nyitva marad az a kérdés, hogy ki és mi a nemzet, hallgatólag pedig az sugalltatik, hogy nemzeti ügyben megszólalni csak annak van joga, aki jobban magyarkodik. Holott azt is lehetne gondolni, hogy annak van joga, aki a nemzet javára célszerűen cselekszik.”¹¹

Kende tanulmányának idézett sorai kitűnően összegezik az 1990 utáni Magyarországot romba döntő, a nemzetközi pénzügyi oligarchiát kiszolgáló „új” liberalizmus lényegét. Ebből érthető meg az is, hogy a szerző miért fogalmazhat úgy, hogy e liberalizmus hordozója elsősorban a budapesti értelmiség volt – melyet sokszor „humánértelmiségnek”, máskor „médiáértelmiségnek” nevez – de ezek közül kizárja a „népi értelmiséget”, amely, többek között, „spontán” meggyőződésai izolálják a liberalizmus híveinek körétől.

Ugyanakkor, anélkül, hogy a 20. század eleji helyzetre is hivatkozna, rögzíti, hogy a magyar liberálisok inkább a szocialistákkal, sőt kommunistákkal is szimpatizáltak, mint a nemzeti vagy polgári erőkkal, s ezt, akarva-akaratlan, az 1945 utáni nézeteik hasonlóságára vezeti vissza, amikor a szovjet csapatok által való „felszabadítást” mint a „teljes újrakezdés” lehetőségét értékelték. Meglepi az a kijelentése, hogy a Horn-kormány idején az MSZP-vel való szövetségkötést az magyarázza, hogy a szocialisták „szakítottak a leninizmussal, és minden jel szerint a parlamentáris demokrácia híveivé váltak” (kiemelés tőlem, S. V.).

Kende szerint Magyarországon csak egy kisebbség fogadja el „a nyugatias polgári átalakulás” feltételeit, melyek garantálják a „társadalom gyors és merész haladását” a teljes nyugati értelemben vett modernizáció felé, amelyeket csak a „Károlyi-forradalom” valósított meg. Különösen fontos, amint a magyar jobb- és baloldali szabadság fogalmának különbözőségére utal. Az első számára (melyet az átlagos közember képvisel) a szabadság a közösség lételeme, a nemzeti függetlenség jelentőségével azonos, míg a második számára (a művelt értelmiség tagjai) kizárólag az egyén gondolati és cselekvési szabadsága. Ugyanakkor a két felfogást alapvetően megkülönbözteti az, amit egyenlőség alatt értenek, mert a liberális eszmeiség hívei azonosulnak a férfiak és nők, vagy gyermekek és szülők kapcsolatára vonatkozó modern normákkal, beleértve a homoszexuális párválasztáshoz való jogot.

Bár Kende nem említi, az SZDSZ 1990-től kezdve küzdött az állam és az egyház következetes elválasztása mellett, s noha elismerte a hitoktatás szabadságát, azt csak a tan- és órarenden kívül, fakultatív módon engedte meg. Ennek keresztülvitele érdekében az egyházi törvény megváltoztatását javasolta.

A 20. századvégi liberális ideológia főtételeinek Kende Péter által való összefoglalása világosan mutatja, hogy ez nem volt más, mint a nemzetközi pénzügyi oligarchia hatalomra jutásának eszköze, mert a különféle közösségeknek, például a nemzet vagy a család, és a társadalom humanista alapstruktúrájának, például az igazi szabadság ideáljának átformálása szabadossággá, felszámolását szolgálja. Mint ahogy ez később bebizonyosodott a kommunizmus felszámolása utáni korszakban, mind a háttérből irányított minden politikai fejlemény, mind a nemzeti vagyon kisajátítása vagy a gazdasági tevékenységek teljes tönkretétele ugyanezeket a célokat szolgálták.

(1988 és 1993: A kommunista befolyás átmentése és fenntartása) A rendszerváltás megvalósulása három politikai irányzat befolyásától és céljaink esetleges egybeesésétől, valamint együttműködésüktől függött: *először*, a kádárista kommunista párt (MSZMP) különféle csoportjai; *másodszor*, a „nyugati” hatalmi érdekeket és ideológiát reprezentáló trendek; *harmadszor* pedig, a kisszámú és szervezetlen, népies-nemzeti gondolkodást képviselő közösségek tevékenységétől.

(a) A szovjet csapatok kivonása a kommunista befolyás átmentése árán

Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a Szovjetunió gorbacsovi időszakában minden objektív politikai megfigyelő számára világos volt, hogy a szovjetek kelet-európai birodalma felbomlik, s csapataikat előbb-utóbb visszavonják a térségből, így Magyarországról is. Ennek bizonyítéka az, hogy amikor Németh Miklós és Horn Gyula meg akarták nyitni az Ausztriával közös határokat a keletnémet menekültek előtt, s Moszkva véleményét kérték, azt a választ kapták, hogy „csináljatok, amit akartok, bennünket ez nem érdekel”. Ezért az az érvelés, hogy mindent meg kell tenni az orosz hadsereg visszavonása érdekében az ország területéről, amint ezt Antall József is hangoztatta, egy hamis érvelés volt, s arra szolgált, hogy evvel magyarítani lehessen a volt kommunista káderek és titkosszolgálati ügynökök bármilyen módon való átmentését az új korszakba – ha ezek hajlandónak mutatkoztak a világoligarchia érdekeit szolgálni. Az utolsó szovjet katona 1991. június 19-én hagyta el hazánk földjét.

A szovjet csapatok teljes kivonása Magyarország területéről természetesen a szokásos feltételek mellett történt; így, egyrészt, a Szovjetunió kárpótlása a hátrahagyott épületekért és javakért; másrészt, egy barátságos politikai és gazdasági viszony kiépítése

a két ország között, különös tekintettel minden szovjetellenes megnyilvánulás megtiltására az új állam keretei között. De ugyanakkor a tárgyalások folyamán a volt kommunista párt képviselőinek sértetlenségét, további részvételét az ország politikai és gazdasági életében is biztosították, külön kiemelve a volt titkosszolgálati embereinek védelmét. A volt kommunisták jövőbeli helyzetének biztosítására olyan, egyébként eddig a történelemben ismeretlen intézkedések meghozatalával akarták a tárgyaló felek (melyek között bizonyára jelen voltak a nyugati államok képviselői is) biztosítani, amelyek kimondottan az új magyar állam szuverenitásának korlátozásával jártak s máig is érzékeltetik hatásukat. Ilyen intézkedés volt először az a követelmény, hogy az igazságszolgáltatás maradjon a kommunista időkben kinevezett bírák és ügyészek kezében; másodsor pedig az, hogy az államvagyon minden lehető módon a kommunista személyek és ezek legszélesebb körei tulajdonába kerüljön. E két utóbbi kikötésre nem szükséges semmiféle bizonyítékot keresni, mert az 1990 óta eltelt esztendőök létükre és érvényességükre tanúságot szolgáltatnak.

(b) *Az MSZMP viszonyulása az 1988–1989-ben kialakult helyzethez*

A kommunista párt káderei három csoportra oszlottak; az az idősebb korosztály,¹² mely nem értette meg az idők változásának teljességét,¹³ tehát azt, hogy a marxista–leninista ideológia és a párt könyörtelen uralmának elkerülhetetlenül vége van, hiszen úgy látszott, hogy a nyugati hatalmak elfogadják a gorbacsovi stratégiát, mely a pártállami diktatúra továbbélését célozta, bár az előzőnél sokkal enyhébb formában.¹⁴ Ezek a hithű kommunisták így csak valami olyasfélét tudtak elképzelni rendszerváltásként, mint Gorbacsov enyhített proletárdiktatúrája Oroszországban a Varsói Szerződés többi volt tagjával való közös fejlődés folyamán. Sokan, így Grósz Károly is, az MSZMP részekre szakadásától félték.

A kommunisták második csoportja felismerte, hogy az országban az utolsó két évtized rossz gazdasági politikája miatt egyre nőtt az elégedetlenség, s ennek különösen hangot adtak az ún. reformpártiak, valamint azok a fiatal nemzedékek, akik felmérték a kommunista tábor Nyugattól való lemaradását gazdasági téren és hajlandók voltak „belesimulni” az onnan átvett liberális, piacgazdasági keretekbe.

A harmadik csoportot az előzőnek legradikálisabb szárnya alkotta, az, amely tudatosan készítette elő a nyugati értelemben vett hatalomváltást, előnyt adva a jövőben a volt kommunista káderek gazdasági hatalmának, biztosítva azt is, hogy a párt új formájában – szocialista pártként – komoly szerepet töltsön be a pluralista politikai színpadon. Ennek a csoportnak a szerepére jellemző Grósz Károly másfél órás interjúja Orosz Józseffel a Kossuth Rádióban 1996. január 20-án. Grósz szerint az MSZMP tudatosan felkészült arra, hogy csak színleg adja át a hatalmat az Ellenzéki Kerekasztalnak, hogy azonnal vissza is vegye, amint erre később lehetősége kínálkozik. Olyan kádereket „választottak ki” a szabadkőműves páholyok segítségével, amelyek különösen alkalmasnak látszottak a „rendszerváltás” végrehajtására, illetve az új, kvázi demokratikus Magyarország vezetésére, vagy azért, mert zsarolhatók, vagy már úgymint beszervezettek, vagy éppen szabadkőművesek. Grósz világképe szerint a globalizmus igazából világkommunizmus (vö.: az egységes világállam elképzelésével!), ezért nem kell a kommunistákat végleg kiakolbólítani a hatalomból, hanem meg kell egyezni velük. A volt állampárt szalonképessé festette-varázsolta magát a Nyugat és a hazai szavazó polgárok előtt; mellel ügynökei révén közvetlenül beépült az ún. rendszerváltó „történelmi” és egyéb polgári pártok tagságába és vezetőségébe, hogy már csírájában átvegye felettük a politikai ellenőrzést.¹⁵

1989 elején az MSZMP különféle intézményeinek nagyszámú ülése foglalkozott a jövő kérdéseivel, s az ott megfogalmazott követelményeknek az összegzésével kezdtem el az akkor uralkodó politikai helyzet leírását, mert már ezekből a nyilatkozatokból és közleményekből is fontos következtetéseket vonhatunk le a továbbiakkal kapcsolatban.

Természetesen minden dokumentum hivatkozik a 70-es évek rossz gazdasági politikájára miatt kialakult gazdasági válsághelyzetre, melyet a nemzetközi gazdaság terén mutatkozó nehézségek csak súlyosbítottak. Az életszínvonal csökkenése s a nép körében való s emiatt jelentkező elégedetlenség szintén a megújulás okai között szerepeltek. Mindez azonban nem jelentette azt, hogy kizárólag csak a demokratikus szocializmus megreformálásáról lehetett szó.

A *gazdasági reformok* terén szó esik szerkezeti változásokról is egy új stratégia keretében. Ennek az új stratégiának „a gazdaság törvényszerűségeit, a világgazdaság követelményeit érvényesítő, nyitott, teljesítményelvű, hatékony, vegyestulajdonú, a fő ágazatokban a közösségi, állami tulajdon meghatározó szerepét fenntartó gazdasági rendszeren kell alapulnia.”¹⁶ Azonnal szembeütnek ebben a szövegben a nyugati típusú modernizáció követelményeinek felsorolása, melyeknek értékét azonban az állami tulajdon fenntartásának kihangsúlyozása nagymértékben relativizálta.

A *politika terén* meglepően elismerve az egypártrendszer elégtelenségét, a demokratikus hatalomgyakorlás és intézményes érdekérvényesítés megfelelő formáinak kialakítását, vagyis a politikai pluralizmus megvalósítását tűzi ki célul – megint csak alárendelve ezt egy meg nem határozott társadalmi ellenőrzésnek. A többpártrendszer és a parlamentáris demokrácia megvalósítását csak fokozatosan lehet majd elérni az évek során, tekintve, hogy a magyar társadalom nincs felkészülve ezek azonnali megvalósítására. Az MSZMP szerepe a jövőben is meghatározó lesz a magyar politikai életben, melyre múltja, ereje és tapasztalatai predestinálják, de csak akkor, ha képes lesz önmagát is megújítani.

Az MSZMP vezetői meg voltak győződve arról, hogy a „fejlett, tőkés” országok rokonszenvvel nézik a magyar kommunista párt reformtörekvéseit, sőt segíteni fognak ezek megvalósításában, amint ezt Németh Miklós miniszterelnök egy 1989. január 14-i beszédében kijelentette, ugyanakkor, figyelemreméltoan e korai időszakban már, hitet tett a magyar kommunisták „európaisága” mellett, egyúttal szerepet vállalva a „közös európai ház” felépítésében. De Németh ekkor még a szocializmus megújítása hívének mutatta magát, nem pedig az elkerülendő rendszerváltás gazdasági alapjait tudatosan lerakó radikális vezetőnek.

A KB tagjainak az új alkotmányról való elképzelése, mely látszólagosan beleilleszkedik a Nyugaton uralkodó jogállami koncepcióba, tömören van megfogalmazva a KB 1989. február 20–21-i ülésével kapcsolatos közleményben, s mivel ez alapvető jelentőségű lesz a későbbi tárgyalások folyamán, idézem itt néhány sorát:

„Az új alkotmány olyan törvény legyen, amely alapvető kérdésekben – más jogszabályok közbeiktatása nélkül – önmagában is alkalmazható jogként érvényesül. Építsen a több mint ezer éves magyar államiság és jogfolytonosság, valamint a magyar és az egyetemes alkotmányfejlődés maradandó értékeire, szocialista társadalmunk több mint négy évtizedes eredményeire. Fejezze ki, hogy Magyarország szabad, demokratikus és szocialista állam, államformája továbbra is népköztársaság... Az állam és az állampolgárok kapcsolatában is teljes körűen érvényesüljön a jogállam eszméje... Rögzítse, hogy egyetlen szerv vagy szervezet sem lehet a hatalom kizárólagos birtokosa. Biztosítsa, hogy a törvényhozó hatalom mellett a végrehajtó és a bírói hatalom is teljes szuverenitással működjön.”¹⁷

A fent idézett ellentmondások természetesen komoly tiltakozást váltottak ki az egyes politikai pártok és mozgalmak részéről. Például, az MSZMP egyes vezetői által nyilvánosan tett javaslatra, hogy a politikai helyzet elemzésénél ahhoz az 1948–49-ben vállalt, avagy kényszeredetten vállalt, szocialista modellhez kell visszamenni, amelyik egészében hibásnak bizonyult, és a működésképtelenségét igazoló jelenlegi válsághoz vezetett, nyilatkozatban válaszolt a Független Kisgazdapárt (1989. február 16.).

A társadalomban tevékeny politikai mozgalmakkal való megbeszélések előkészítésére a KB egy munkacsoportot hozott létre Fejti György KB-titkár vezetésével, melynek, többek között, az új alkotmány elkészítésével is foglalkoznia kellett volna. 1989. május 29-én pedig javasolta a politikai érdekegyeztető tárgyalások előkészítésének minél gyorsabb megkezdését az Ellenzéki Kerekasztal tagszervezeteivel, valamint más olyan szervezetekkel, melyek az előbbinek nem tagjai (a „híres” harmadik oldal). E tárgyalások eredményét az összes résztvevőnek el kell fogadnia. A tárgyalások kezdete azonban elhúzódott, mert az EK már 1989. május 11-én kiadott nyilatkozata szemére veti az MSZMP egyes köreinek, hogy ismét nem hajlandók egységes tárgyalófélként elismerni az Ellenzéki Kerekasztalt, bár ez lenne a feltétele a politikai átmenet demokratikus és békés megvalósulásának.

A tárgyalásokkal kapcsolatos híres „nemzeti háromszöget” tehát az állampárt, az Ellenzéki Kerekasztalban tömörülő szervezetek és az előbbibe fel nem vett társadalmi mozgalmak (ezek valamilyen módon kötve voltak a kommunista párthoz) alkották volna, melyeknek azonban az érdekegyeztető tárgyalásokon való részvételét az EK tagjai elutasították pontosan a hatalomhoz való kapcsolódásuk miatt. Mindez sok nehézséget okozott az ülések összehívásakor. Végül, bár részt vettek a tárgyalásokban, sőt a szakbizottságok ülésein is, a harmadik oldal szerepe elhanyagolható volt. Hozzá kell még tenni, hogy az MSZMP Központi Bizottsága érthetetlen módon egy negyedik fél bevonását is javasolta május 30-án, akik tanácskozási joggal bíró, esetleg még állandó státussal rendelkező megfigyelők lettek volna; de az EK tagjai ezt visszautasították.

Mindez azt mutatta, hogy az állampárt időt akart nyerni az érdekegyeztető tárgyalások megkezdése előtt, pontosan azért, hogy a Németh-kormánytalan rendelkezésre álljon elég ideje, a gazdasági törvényhozásnak a parlamentben való végleges megszavazására.

(c) Az Ellenzéki Kerekasztal megalakulása

Az MSZMP meghívása nyomán hét politikai, társadalmi szervezet zárt ajtók mögött előkészítő megbeszéléseket folytatott a Magyar Tudományos Akadémián a tervezett nemzeti kerekasztal létrehozásáról; közöttük azok a szervezetek, amelyek az MSZMP társadalmi vetületét képviselték, így a Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája, a Hazafias Népfőnt Országos Tanácsa, a Magyar Ellenállók, Antifasiszták Szövetsége, valamint a Münnich Ferenc Társaság és a Szakszervezetek Országos Tanácsa.

A Független Jogász Fórum 1989. március 15-i felhívását követően március 22-én megalakult az Ellenzéki Kerekasztal az előző tanácskozási meg nem hívott nyolc független szervezet részvételével: ezek a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság, a Fiatal Demokraták Szövetsége, a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt, a Magyar Demokrata Fórum, a Magyar Néppárt, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Szabad Demokraták Szövetsége. Az EK megalakulásának célja az volt, hogy egységesen tudja a különféle nem-kommunista mozgalmak érdekeit képviselni az MSZMP által javasolt kerekasztal-tárgyalásokon (melyek április 8-án kezdődtek volna,

ha az MSZMP vezetősége elfogadja az EK tagjai által elkerülhetetlennek tartott feltételek megvitatását). Mivel az EK feltételeit és javaslatait az állampárt nem fogadta el, az első találkozás elmaradt. Az EK május 8-án kifejtette, hogy azért nem hajlandó a megbeszélések elkezdésére, mert

„Jóllehet az MSZMP deklarálja, hogy az egyenrangú tárgyaló felek tartoznak minden olyan egyoldalú lépéstől, amely megghiúsítaná a tárgyalások eredményességét, és ezzel elvileg elfogadta az Ellenzéki Kerekasztal javaslatát, ugyanakkor a sajtó már kész törvénytervezeteket hoz nyilvánosságra, és a *politikai vezetés minden eszközzel szorgalmazza a törvénytervezetek parlamenti elfogadtatását, hogy ezzel kész helyzetet teremtsen. A párttörvényt és az eredeti alkotmánykoncepció legvitatottabb elemeit egyekszik soron kívül elfogadtatni.*”¹⁸ (kiemelés a szerzőtől)

Az Ellenzéki Kerekasztal (EK) megalakulása nagy jelentőséggel bírt, mert végeredményben az 1989 folyamán lefolyt tárgyalások egyes eredményeit ennek a szervezetre és az MSZMP képviselőinek megegyezése hozta létre. Az EK szerepe tehát a rendszerváltás be nem következésében, mint a nem-kommunista oldal képviselőjének a legnagyobb jelentőséggel bírt. Ezért az a sokszor hangoztatott kifogás, hogy az EK semmiféle demokratikus legitimitással nem rendelkezett, nemcsak igaz volt, hanem annak a gyanúnak helyességét is megalapozni látszott, hogy az EK létrehozása s legkiemelkedőbb tagjainak részvétele egy háttérhatalom által irányított manipuláció eredménye volt, egy előre kidolgozott stratégia szerint. A választások után is az maradt a cél, hogy a jogfolytonosságot, a kormányok egymásra épülését, amelyet az ellenzéki kerekasztal megindított, végig tudják vinni egészen a tulajdon szétosztásáig. Végeredményben az ellenzéket csak az érdekelte, hogy politikai kérdésekben – jogállam, többpártrendszer, szabad választások – megegyezzenek a kommunista állam képviselőivel, elhanyagolva mind a gazdasági, mind a társadalmi problémákat.

Az EK működése végeredményben nem hozott sok eredményt, bár a nyár elejétől kezdve voltak ún. közép szintű egyeztető ülések bizonyos problémakörökkel kapcsolatban.¹⁹ Az elért megegyezések csak részleges kérdéseket érintettek, s még ezekre vonatkozóan is maradtak ellentétes vélemények a résztvevők között. A Független Jogász Fórum összegezte ennek okait 1989 őszén, míg a Szabad Demokraták Szövetsége egy ellenzéki politikai egyeztető fórum létrehozását kezdeményezte, mely a szabad választásokig terjedő időszakban állandóan működne. Ugyancsak októberben Pozsgay Imre, az új Magyar Szocialista Párt elnökségi tagja, aki egyébként elsőnek merete az 1956-os forradalmat „népfelkelésnek” nyilvánítani 1989 januárjában,²⁰ a kormánnyal való együttműködésre hívott fel minden az alkotmány alapján álló ellenzéki pártot, tekintettel a közelgő választásokra.

Ugyanakkor a kormány nem várta tétlenül az egyes – sokszor felesleges – viták kimenetelét. Németh Miklós miniszterelnök október 4-i sajtókonferenciáján a „békés átmenet kereteit megteremtő sarkalatos törvények parlamenti megvitatásának” fontosságára mutatott rá, s így előre jelezte, amint később látni fogjuk, hogy milyen irányba óhajtja eltéríteni a rendszerváltás folyamatát. El kell ismerni, hogy az SZDSZ már 1989 májusában megértette a Németh-kormány által irányított nagy iramú törvényalkotási munka jelentőségét a jövő szempontjából. Az országgyűlési képviselőkhez intézett üzenetében felhívja a figyelmet arra az elfogadhatatlan gyakorlatra, miszerint a hatalom a jelenlegi Országgyűlést – az átalakulást gátló körülmények lebontását szolgáló jogalkotó munka

helyett – a hatalom átmentését legalizáló, és a társadalmi erőviszonyok lemervítését lehetővé tévő törvények jóváhagyásába hajszolja. Az elemi logika szabályaival ellentétesen tartották, hogy a tulajdonreformra, a tulajdonreform által kedvezményezett kör meghatározására, az állami tulajdonú vagyon felosztására vonatkozó közmegegyezés kialakulása, illetve az erre vonatkozó törvény megalkotása előtt kerüljön sor.

(d) *Titkos befolyások és megegyezések – a paktumok – ideje*

A különféle szintű tárgyalások sikertelenségét megmagyarázza az, hogy minden fontos kérdést a pártok közötti háttértárgyalások és az azokon elért megegyezések, valamint az állampárti kormány egyoldalú, a parlament által szentesített törvényalkotó munkája döntöttek el. Nem lehet világosabban körvonalazni a helyzetet, mint ahogy ezt teszi Elek István az Antall József politikai írásait összefoglaló és kommentáló kötetéről készített beszámolójában:

„Azt írja Sólyom László a kötetben, hogy világtörténelmi újdonságként értékelhető az állam alkotmányos szerkezetének megteremtése... Csakugyan olyan dicséretes lenne, hogy szűk elitcsoportok, szakértői körök alkudtak meg az új rendszerről a nyilvánosság háta mögött? S aztán megszavaztatták a kialakult szabályokat az illegitim parlamenttel? Majd a paktum előkészítésekor egy még szűkebb csoport, fél tucat politikus szakértő ezt is felülírta? Igaz, amiben megegyeztek, azt a már szabad választáson legitimitást nyert képviselők szentesítették. A formalitással tehát nem volt baj – csak a lényeggel. Hiszen ha jól emlékszem, a két legnagyobb párt megválasztottjaiként voltaképpen azzal kezdtük képviselői működésünket az Országgyűlésben, hogy vezetőink megállapodásához tartva magunkat, még érdemi vitát sem folytattunk az alkotmányos kormányzás rendjét alapvetően megváltoztató módosító csomagról. Egyfelől tehát a demokratikus játékeret és az alkalmazott szabályrendszer demokratikus felhatalmazás nélküli elitcsoportok a nyilvánosság elől elzárt alkuja hozta létre. S a tényleges demokratikus verseny már e keretek között, egy újabb elitcsoport, az Alkotmánybíróság bírúinak jogértelmezése által korlátozottan indulhatott. Arról nem is beszélve, hogy a gazdasági átalakulás – spontán privatizáció – akkor már javában zajlott. A szabad választás tehát voltaképpen már csak arról szólt, hogy mit kezd a társadalom a szocialista rendszer örökségével, csödtömegével – ezek között az új keretek és korlátok között.”²¹

Az EK munkáját kiegészítették az ezen a néven vagy egyáltalán nem ismert megegyezések – paktumok – az ellenzék akkor legerősebb pártja, a Magyar Demokrata Fórum, mely a nyilvánosság előtt egy nemzeti-népi-keresztény vonalat képviselt, s a háttérben álló, a Nyugat által elkészített stratégiában a jobbközépet kellett megtestesítenie, egyrészt az állampárt képviselőivel, másrészt a nyugati befolyást előmozdító, bár az 1990-es választásokig nagyhangúan antikommunista SZDSZ-szel. Nyilvánvaló, hogy az MSZ(M)P-vel kötött titkos megegyezés sok engedményt tartalmazott, melyek megvalósulására az Antall-kormány alatt került sor, s amelyek az adott helyzetben nem voltak szükségesek és csak a háttérben álló politikai erők befolyásának voltak köszönhetők. Ezek lehetővé tették az újonnan megszervezett MSZP-nek, hogy tagadja a kádárista párttal való jogutódságát, kivéve annak vagyonát, megszabadítva magát az MSZMP

súlyos politikai felelősségétől. Az SZDSZ-szel kötött paktum kimondottan antidemokratikus, mivel előre meghatározta a köztársasági elnök hovatartozását, s ugyanakkor átadta a média feletti hatalmat egy másik pártnak, melynek ideológiája nyilvánvalóan különbözött az MDF-nek a nyilvánosság előtt megvallott elveitől és politikai irányvonalától.

Czakó Gábor elemzése az 1989-beni magyar elitről, amikor a kimondottan kommunista és a nem kommunista, de „társutas” elitről szól, nyilvánvalóan a lényegre tapint rá. Az elitek kényszerű bár nem elkerülhetlen összeolvadása a Kádár-korszakban eredményezte azt, hogy a jobboldali pártok nem vizsgáltatták felül az 1989 óta kötött kétes privatizációs ügyletek részleteit, mert figyelmeztették őket, hogy a Kádár alatti, eddig titokban tartott múltjuk nyilvánosságra kerülhet, természetesen az MSZP jóvoltából. Amint ez ma mindenütt szokásos, ismeretlen embereket a médiumok, elsősorban a televízió révén „formálják át” közismert politikusokká. De mindezek esetében lényeges volt az is, hogy a modellváltási folyamatot irányító hátsó erők tartották őket kezükben, s mindig többet tudtak az elkövetkezendő eseményekről, mint a politikailag nem beavattottak, s az ő feladatuk volt, hogy a kidolgozott stratégiát megvalósítsák. Elég csak két példára utalni evvel kapcsolatban:

– Antall József a Kádár-rezsim alatt érte el az orvostörténeti könyvtár főigazgatói posztját (mely miniszterhelyettesi fizetéssel járt). Egyébként 1982-ben egy igen magas kitüntetést kapott, a Szocialista Munka Érdemrendjének arany fokozatát. Antall Józsefet rövid idő alatt „építették fel” egy közismert személyiséggé, akit még külföldön is, s ez volt a legfontosabb, egy nagyszabású politikusnak tekintett minden számításba beillő vezető.

– Boross Pétert, Antall utódját a miniszterelnöki székben annak ellenére, hogy csak egy éve volt tagja az MDF-nek, hasonló módon fogadtatták el a közvéleménnyel, meglehetősen súlyos múltja ellenére. A forradalom után munkásőr volt, majd a Dél-pesti Vendéglátóipari Vállalat vezérigazgatója – egy állás, melybe csak a titkosszolgálatok beleegyezésével kerülhetett valaki, hiszen a vendéglátóipar a kommunista rendszerben fontos szerepet játszott az információk megszerzésében. Mi több, az Antall-kormányban először a Miniszterelnöki Hivatal „polgári titkosszolgálatok felügyeletével megbízott” politikai államtitkára volt (1990. május és július között), majd a Magyar Köztársaság Információs Hivatala és Nemzetbiztonsági Hivatala vezetésével megbízott tárca nélküli miniszter (röviden „titokminiszter”), egészen 1990 decemberéig, amikor a lemondott Horváth Balázs helyét vette át a Belügyminisztériumban és így Antall József helyettese lett. – *a szerk.*], s így az új rezsim minden politikai szereplőjét kezében tartotta a rájuk vonatkozó titkos információk ismeretében.

A titkos befolyások között a legfontosabb volt a kádárista rendszer utolsó évtizedében feléledt szabadkőművességé. Erre csak bizonyos jelekből lehet következtetni, s egyes politikusok véletlen elszólásaiból. De az bizonyos, hogy ennek a titkos befolyásnak volt a következménye, hogy az ún. „rendszerváltás” az elmúlt idők kommunista vagy a kádárizmussal szimpatizáló elitjének, akik között számosan voltak a titkosszolgálatok emberei is, és a nyugati liberális, a „megtért” kommunistákkal készségesen együttműködő, de a nemzeti lét iránt érzéketlen „ellenzéki” elitnek az összejátszása tette megvalósíthatatlanná.²²

Levendel László és Schulteiss Emil voltak az akkori budapesti szabadkőműves páholyok ismert képviselői, s maga Pozsgay Imre is utal arra, hogy rendszeresen járt Levendel László orvos faszori szalonjába, fogadásaira, ahol a politikai és művészeti elit reprezentánsai rendszeresen találkoztak.²³ Befolyása miatt arra lehet következtetni, hogy Levendel talán a francia irányzatú Szimbolista Nagypáholy nagymestere volt ezekben

az években, hiszen az EK tevékenységével kapcsolatos minden részletre vonatkozóan felbukkan a neve; így, például, az MDF vezetésének a mozgalom tagjaitól független átcsúsztatása a baloldalinak ismert, de nem a háttér-csoport köreiből tartozó Bíró Zoltán kezeiből az Antall József-ébe – Csoóri Sándor közvetítése révén.²⁴ Nem elképzelhetetlen, hogy Antall és a nyugati irányultságúvá vált kommunisták – mint Pozsgay Imre – közötti közeli viszony Levendel hatására jött létre. Mindez magyarázatul szolgálhat Antall szerepére az EK tárgyalásai során, amikor, például, Sólyom Lászlót küldte, mint az MDF képviselőjét, az alkotmányozó bizottságba.²⁵

(Az ország tönkretételét meghatározó döntések)

(a) A kommunista alkotmány átvétele néhány liberális módosítással

Nemcsak meglepő, de megdöbbentő, hogy az 1949-es alkotmány megtartásának kérdése, mint olyan, felmerült. Egy országban, melynek alkotmányát egy diktatúra idején és annak ideológiai követelményei szerint készítették el, a józanész szerint nem lehet más megoldásra gondolni, mint hogy az első szabadon választott kormány első feladata lesz összehívni egy alkotmányozó nemzetgyűlést azzal a feladattal, hogy egy valódi rendszerváltás keretében meghatározza a nemzet életformájának keretét és lerögzítse évszázadok óta vallott és tisztelt elveinek és meggyőződéseinek összességét. Mi történt ehelyett? A kormány és az EK képviselői a nyilvánosság háta mögött megegyeztek a régi, a diktatúra által fémjelzett alkotmány megtartásában, egyes helyeken beleerőszkolva az egészzel egyáltalán nem megegyező meghatározásokat és rendelkezéseket avval a megokolással, hogy más, fontosabb, a nép érdekét szolgáló teendőkkel kell az új kormánynak foglalkoznia. Meg vagyok győződve arról, hogy a világtörténelemben ez egy egyedülálló esemény, hiszen sokkal érthetőbb (és becsületesebb) lett volna kimondani, hogy nincs szükség alkotmányra s az új parlament és kormány fogják az alapvető kérdésekre a feleleteket megadni. Ami történt, az a szégyenfortlja marad a kommunista rendszer bukása utáni évtizedek történetének, s ennek eltörlésére csak 2012-ben került sor egy új alkotmány [alaptörvény] hatályba lépésével.

Emellett teljesen érthetetlen a módszer, amellyel egyes cikkelyek és bekezdések helyére beszúrtak a szövegbe oda nem való változtatásokat, különösen az 1949-es alkotmány második fejezetében, mely „A társadalmi rend” címet viseli. Ebben például a 7. § 2. bekezdés így hangzik: „Az állam elismeri és támogatja a dolgozóknak a kizsákmányolás ellen irányuló minden valóságos szövetkezeti mozgalmát”, míg az 1990-es XL. törvény ehelyett ezt a szöveget teszi: „A jogalkotás rendjét törvény szabályozza, amelynek elfogadásához a jelenlévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges.” Vagy: az 1949-es alkotmány harmadik fejezete, „Az államhatalom szervei”, 10. § 2. bekezdései leszögezi, hogy „Az Országgyűlés gyakorolja a népszuverénitásból folyó összes jogokat, meghatározza a kormányzás szervezetét, irányát és feltételeit”, addig a betoldott szöveg a következő: „Az állam kizárólagos tulajdonának, valamint kizárólagos gazdasági tevékenységének körét törvény határozza meg.” Az 1990. évi XL. törvény megalkotóinak ez az eljárása megengedhetetlen és szokatlan.

A Magyar Népköztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény,²⁶ vagyis a kommunista alkotmány szövege az elmaradt rendszerváltozás idején három módosításon ment át: *először*, az 1989. évi XXXI.,²⁷ *másodszor* az 1990. évi XXIX.,²⁸ *harmadszor* pedig az 1990. évi XL. törvényben.²⁹

Az 1989. évi törvény két témában vezetett be változásokat az alkotmányba: bizonyos fokig demokratizálta az országgyűlés működését „a többpártrendszer, a parlamenti demokráciát és a szociális piacgazdaságot megvalósító jogállamba való

békés átmenet elősegítése érdekében” (a Wikipédia szövege szerint), s létrehozta az alkotmánybíróságot, meghatározva annak működési rendjét és szabályait.

Az 1990. évi XXIX. törvény csak a központi kormányzat – a minisztériumok – átszervezésével foglalkozik. Ez persze meglepő, mintha a rákosista alkotmány szinte elképzelhetetlen toldozgatásának-foltozgatásának ez lett volna a legfontosabb célja.

Az alapvető változásokat, a jóval később megalkotott 1990. évi XL. törvényben találhatjuk meg. E törvény elsősorban deklarálja, hogy „a Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam”, egy a nyugati-liberális és nem a nemzeti-hagyományos meghatározásoknak megfelelő kitéletet használva. A következő paragrafusok ugyancsak ezt a szellemet sugározzák. Először meghatározzák a jogállam jellemzőit, majd deklarálják, s ez nagy fontossággal bír a jövő szempontjából, hogy az ország gazdaságpolitikája a piacgazdaság és a piaci verseny alapján áll, elismerve mind a magántulajdont, mind a köztulajdont (így az önkormányzatok tulajdonjogát is) és a szabad vállalkozás lehetőségét. Érdekes módon, a tulajdonhoz való jogot még egyszer megerősíti a törvény szövege, mintha az előző szöveg nem lett volna elegendő. Ezzel szemben rá kell mutatnunk arra az ellentmondásra, hogy az 1949-es alkotmány meg nem változtatott szövege (II. fejezet, 5–6. paragrafusok) meghatározza, hogy „A Magyar Népköztársaság gazdasági életét állami népgazdasági terv határozza meg. Az államhatalom a társadalmi tulajdonban levő vállalatokra, az állami bankrendszerre, a mezőgazdasági gépállomásokra támaszkodva irányítja és ellenőrzi a népgazdaságot a termelőerők fejlesztése, a közvagyon növelése, a dolgozók anyagi és kulturális színvonalának állandó emelése és az ország véderejének fokozása érdekében.” A 6. § szerint: „Az egész nép vagyónaként az állam és a közületek tulajdona: a föld méhének kincsei, az erdők, a vizek, a természeti erőforrások, a bányák, a jelentős ipari üzemek, a közlekedési eszközök – vasút, szárazföldi, vízi- és légi utak –, a bankok, a posta, a távíró, a távbeszélő, a rádió, az állam által szervezett mezőgazdasági üzemek: állami gazdaságok, gépállomások, öntözőművek stb. Az állam vállalatai látják el a külkereskedelmet, valamint a nagykereskedelmet; az állam irányítja az egész kereskedelmi forgalmat.” Hogyan lehetséges egy ilyen szöveget megtartani és elfogadni?

A továbbiakban ez a törvény az országgyűlés működését, a képviselők jogait és más ezzel összefüggő kérdéseket érint, valamint rendelkezik a népszavazásról, és egyes újonnan létrehozott szervekről, mint a Honvédelmi Tanács, az Állami Számvevőszék és a Nemzeti Bank.³⁰ Különösen nagy helyet foglalnak el az alkotmánymódosítás szövegében a köztársasági elnökkel és az alkotmánybírósággal kapcsolatos kérdések, és az állampolgári és a nemzetiségi és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosaira vonatkozó rendelkezések. Az alkotmánymódosítás végén található változtatások a kormányra és annak a parlamenttel való viszonyára a nemzeti és etnikai kisebbségek jogaira és képviselőit, s különféle, egymással össze nem függő tárgyakra vonatkozólag rendelkeznek.

Mindezek az alkotmányos cikkelyek teljes ellentmondásban állnak az 1949-es alkotmány rendelkezéseivel és kitételeivel. Egyes példákat idézek a következőkben. IV. fejezet: Az államigazgatás legfelső szervei, például az egyes minisztériumok felsorolása; 5. fejezet: az államhatalom helyi szervei, melynek 30. § 1. bekezdésében ezt olvashatjuk. „Az államhatalom helyi szervei a megyei tanács, a járási tanács, a városi tanács, a községi tanács, a városi kerületi tanács.” Hasonlóképpen a 6. fejezet a bírói szervezetről, mely lehetővé tesz 2. cikkelyében a rendkívüli bíraskodást, valamint a 8. fejezet összefoglalva az állampolgárok jogait és kötelességeit, beleértve a 45. § 1. bekezdését: „A Magyar Népköztársaság biztosítja polgárai számára a munkához való jogot és a végzett munka mennyiségének és minőségének megfelelő díjazást.”

Hogyan lehet egy ilyen összevissza foltozgatott szöveget egy nemzet alkotmányának tekinteni, amikor az eredeti szöveg teljes mértékben ellentmond az ún. javításoknak vagy helyreigazításoknak? Nincs olyan észszerű gondolkodással bíró ember, aki ezt elfogadja, sőt hazája alaptörvényeként tiszteli. Számomra érthetetlen, hogyan kezdhetette meg működését az első demokratikusan megválasztott magyar kormány egy ilyen alkotmányosság keretében. Viszont magyarázatot ad arra, ami történt az, hogy az a Sólyom László, aki az EK alkotmányozó albizottságában helyet foglalt, mint az MDF képviselője, és aki helybenhagyta ezt a szégyentelen manipulációt, az Antall-kormány idején az Alkotmánybíróság elnöke lett, majd a Köztársaság elnöke, az MSZP és az SZDSZ jóváhagyásával.

(b) Az elszámoltatás elmaradása és az igazságszolgáltatás kérdése

Az 1945 és 1990 közötti kíméletlen diktatúra, az elkövetett bűntettek és a társadalom szerkezetének és kulturális alapjainak teljes tönkretétele felelőseinek felelősségre vonása, s e politika legfőbb eszközének, a kommunista igazságszolgáltatási intézményeknek és a bírói kar összetételének érintetlenül való megőrzése az elmaradt rendszerváltás kiemelkedő vonása. De nemcsak ez! E kérdés feletti vitában és a problémák meg nem oldásában mutatkozik tagadhatatlanul és nyilvánvalóan meg a világhatalomra törő oligarchia hatalma és befolyása, mely az általa hivatalos ideológiává tett liberalizmus és a liberális-kapitalista hitre áttért kommunista vagy „társutas” elit összefonódását és együttműködését hozta létre céljainak elérésében, s ezt az elszámoltatás lehetetlenné tette volna. Az igazságszolgáltatási intézmények előző személyzetének kicserélésének elkerülése még ennél is fontosabb volt, mert ezeket a személyeket oly módon kézben lehetett tartani bűneik dokumentálása révén, hogy bármire hajlandók lettek volna sötét múltjuk felfedésének elkerülésében.

A kommunista rezsim felelősei elszámoltatása körüli viták és döntések érvei a Zétényi–Takács törvény két változatában, valamint ez ezekkel kapcsolatos alkotmánybírósági határozatokban foglalhatók össze; ezek az érvek és viták egyrészt megmutatják a társadalom nagy részének álláspontját – az elszámoltatás követelését –, másrészt pedig tagadhatatlan bizonyítékai a külföldről irányított pártoknak és a politikai vezetésnek a közvéleménnyel szemben való határozott fellépésének magyarázatára.

Az Antall-kormány idején az Országgyűlés 1991. november 4-én megszavazta a Zétényi és Takács képviselők által készített törvénytervezetet az 1944. december 21. és 1990. május 2. közötti időszak alatt súlyos politikai bűncselekményt elkövetők felelősségre vonásáról. Göncz Árpád köztársasági elnök, a liberális SZDSZ tagja és így az oligarchikus érdekek hű kiszolgálója, a törvényt az Alkotmánybíróság elé utalta, hogy az Ab megállapítsa ennek elfogadhatóságát a kerekasztalozás idején toldozgatott-foltozgatott 1949-es rákosista alkotmány szempontjából. Sólyom László előterjesztése alapján az Ab természetesen egyhangúan alkotmányellenesnek nyilvánította a Zétényi–Takács-féle törvényt.

1992 szeptemberében a képviselők egy csoportja egy újabb törvényjavaslatot készített a kommunista uralom alatt elkövetett bűncselekmények elítélésének tárgyában, s ezt az Országgyűlés többsége szintén megszavazta 1993. február 16-án. Mint várható volt, a Sólyom László által vezetett Ab ezt a próbálkozást is alkotmányellenesnek nyilvánította 1993. június 30-i hatállyal.

Objektív szemszögből nézve e törvényjavaslatok semmiképpen nem a radikális kommunistaellenes csoportok álláspontját tükrözték elismerve egy sor enyhítő körülmény figyelembevételét, de elfogadhatatlanok voltak a liberális és régi kommunista politikai elit

részéről, mert az emberölés mellett a „hütlenséget” és a „hazaárulást” is a megbüntethető cselekmények közé sorolták. A törvényalkotók célja nyilvánvalóan inkább egy történelmi igazságtétel megteremtése volt, mint egy sor valóságos büntető eljárás elindítása.

Egy példával fogom itt illusztrálni az Alkotmánybíróság érvelését, melyek egyben Sólyom László szellemiségére s a nemzetközi pénzügyi oligarchia célkitűzéseire való hűségére szintén rámutatnak. Itt az 1993. évi 53. (X.13) számú döntés szövegét használom.³¹ A legfontosabb érv, melyre az AB mindenekelőtt hivatkozott, s mely politikai orientációjú jogi gondolkodásának nyomós bizonyítéka, az elévülésre vonatkozott:

1. A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény (a továbbiakban: Btk.) 33. § (2) bekezdése alkalmazásánál alkotmányos követelmény az, hogy a büntethetőség el nem évülését csak azokra a bűncselekményekre nézve lehet megállapítani, amelyek büntethetősége az elkövetés idején hatályos magyar jog szerint nem évül el; kivéve, ha az adott tényállást a nemzetközi jog háborús bűncselekménynek, vagy az emberiség elleni bűncselekménynek minősíti, el nem évülését kimondja vagy lehetővé teszi, és Magyarországot az elévülés kizárására nemzetközi kötelezettség terheli.

Az 1978-as Btk.-ra való hivatkozás, mely a Kádár János által fémjelzett kommunista rendszer legutolsó e témában való alkotása, kétségtelenné teszi már a kezdettől fogva az ítélet lényegét az ún. magyar jog értelmében. Hogyan lehetne elképzelni egy másfajta jogi álláspontot a kádári korszak perspektívájában? A nemzetközi jogi hivatkozás pedig félreérthetetlenül a háborúban alkalmazott jogokra vonatkozó genfi egyezményekhez, valamint a náci rendszer vezetőinek felelősségre vonásához kapcsolódik.

Különlegesen ki kell emelni a fenti mondat egy másik részét, mely szerint „a büntethetőség el nem évülését csak azokra a bűncselekményekre nézve lehet megállapítani, amelyek büntethetősége az elkövetés idején hatályos magyar jog szerint nem évül el;” kihangsúlyozva az akkor érvényben lévő hatályos magyar jogra való utalást. Ez a megfogalmazás nem jelent mást, minthogy egy bármely diktatúra alatt elkövetett bűncselekmények nem ítéltetők meg egy későbbi kor folyamán, mert az elkövetés pillanatában megfeleltek az érvényben lévő jogi követelményeknek. Ez a téma egy állandóan visszatérő motívum Magyarországon, mert még a legutolsó 20 év alatt elkövetett büntetettek is büntetlennek tartja.

Különlegesen meglepő az Ab határozatának 2. fejezete: „Az Alkotmánybíróság hatásköre az indítványozott vizsgálatra”. Miért volt erre szükség, ha a toldozott-foltozott 1949-es Alkotmány ezt kifejezetten elismerte? A magyarázat abban rejlik, hogy az alkotmánybíróságok jogkörének kiterjesztése a „késői” modernitás korában a nemzetközi oligarchia hatalmának kiterjesztésével párhuzamosan történt (mint, például, a nemzeti központi bankok rendszerének az oligarchikus szervezethez való csatolása), s így szükséges volt ennek kifejezett megokolása idegen forrásokra való hivatkozással. Egyébként egy megszülető demokráciában (melyben akkor még hittek a magyarok), hogyan lehet elképzelni, hogy a népszuverenitást képviselő parlament döntéseit egy bármiféle bíróság, legyen az Alkotmánybíróság, megsemmisítheti vagy, részleteiben korrigálhatja. Hova lett akkor a demokrácia oly sokszor hangoztatott értelme?³²

(c) A gazdasági hatalom megszerzése és az ország kifosztása

A nemzet vagyonának kisajátítását és az ország teljes gazdasági tönkretételét két különböző érdekcsoport vitte végbe, melyeknek tevékenysége sokszor összefonódott az egyéni érdekek szolgálatában. Ez utóbbira példa Németh Miklósnak, a legutolsó

kommunista kormány miniszterelnökének, a magyar politikai életből való kiválása után a Világbank londoni székhelyű, európai leányvállalatának egyik igazgatói székébe való kinevezése.

A két döntő politikai-gazdasági erő, melyek az utolsó két évtizedekben befolyásolták Magyarország történetét, a következők voltak:

Egyrészt a volt kommunisták és a velük együttműködő párton kívüli társutasaik, akik elszánt erőfeszítéssel és sikerrel vitték keresztül az állam kezében lévő nemzeti vagyon átjászását saját kezükbe a privatizáció leple alatt. Másrészt, a világhatalomra törő pénzügyi oligarchia szolgálatában álló politikusoknak és gazdasági vezetőknek a tevékenysége, akik a kapott utasításokat követve, tudatosan rombolták le a magyar gazdaságot. E második erő sokkal fontosabb volt, mint az előző, s végeredményben magába olvasztotta a volt kommunisták csoportját és annak ténykedéseit, mert ez utóbbiak kielégítve pénzvágyukat az oligarchia beleegyezésével sorra beálltak annak szolgálatába – ezért lehet rendszerváltás helyett modellváltásról beszélni.

A piaci kapitalizmus és a nyugati típusú demokrácia tételeit a liberális trend különféle irányzatai egyaránt magukévá tették, s teljesen mindegy volt, hogy az oligarchia terveit melyik valósítja meg, a jobboldali vagy baloldali, a nemzeti és keresztény jelleget még meg nem tagadó vagy a már teljesen az Egyesült Államok vagy az Európai Unió kozmopolitizmusának táborát képviselő, sokszor a szabadkőművességhez tartozó csoportok. Mindezeknek az volt a feladata, hogy a pénzügyi szektort – a bankokat és biztosítókat – és az ipar gazdasági szempontból jelentős ágait teljesen vagy többségükben külföldi tulajdonba juttassák, valamint az, hogy kimondottan szétzüllesszék a mezőgazdaságot, a magyar vidéki kultúrát, s az egész gazdaság irányítását (mint a politikai életét is) az Európai Unióban való tagságon keresztül egy egységes irányítás alá vessék. Ennek a stratégiának az alkalmazása már 1989-től világossá vált, de különösképpen az Antall-kormány idején, amikor ugyan még volt egy törekvés, hogy az oligarchikus stratégiának megvalósítását nemzeti és konzervatív-liberális jelszavak mögé rejtseék. Tehát hazánk tönkretétele, mint a trianoni összeomláshoz vezető korszakban, 1990 után is a liberalizmus égisze alatt ment végbe, melynek legfontosabb összetevői a szabadkőművességhez kapcsolódó erők voltak, s mindazok, akik egyre láthatóbban idegen érdekeket szolgáltak, bár ezt a nép többsége nem vette észre.

A korlátlan hatalomra törő pénzügyi oligarchia céljait természetesen az egész földkerekségen meg óhajtotta valósítani, de mindenekelőtt a nyugati civilizációhoz tartozó országokban, hiszen ma vallott elvei és alkalmazott módszerei a késői modernitásban gyökereznek; a többi civilizáció létét és értékét nem hajlandó elismerni. Erre szolgálnak legjelentősebb intézményei, mint a magántulajdonban lévő amerikai központi bank, az európai integráció és minden a centralizációt, vagyis a központi ellenőrzést kiszélesítő kezdeményezés. Ezek közé tartoznak még a Rockefeller dinasztia mai feje által fiatal korában létrehozott Trilateral Commission, mely az amerikai, európai és ázsiai földrészek egymáshoz közeledését akarta előmozdítani, vagy a Bilderberg csoport, melynek célja a társadalom különféle rétegei vezető egyéniségeinek a közös stratégiai tevékenységbe való bekapcsolását tűzte ki céljául.

Amit az előzőekben mondtak semmiképpen nem magyaráznak meg az az, hogy miért volt Magyarország trianoni megcsonkítása után az ország teljes tönkretétele oly fontos a pénzügyi oligarchia stratégiájának szempontjából. Ennek legvalószínűbb oka az volt, hogy a szovjet diktatúra alól felszabadult kelet-európai térségben Magyarországon volt a legerősebb a vezető értelmiségiek között és a társadalom minden rétegében a liberálisnak hitt eszmények szolgálatában s messianizmusba vetett hit,

a hagyományos nemzeti-népi értékek feladására való hajlandóság, s az idegen érdekek kiszolgáltatására való készség. Óriási lendületet adott ennek a nemzetáruló irányzatnak a német megszállás és a kommunizmus beköszönte óta Amerikában és Nyugat-Európában élő, hatalmas vagyonra szert tevő menekültek támogatása. Ezt a trendet erősítette a volt kommunista nomenklatura készsége beállni a nemzetgazdaságot idegen kezekbe juttató klikk soraiba, természetesen annyit megszerezve az állam vagyonából saját magának, amennyit csak a külföldi „urak” megengedtek. Ezért lehet azt mondani, hogy a Szovjetunió szétesését követő időszakban, a mi hazánk volt a világhatalomra törő oligarchia szempontjából a térség leggyengébb pontja.

Tehát megint a trianoni tragédiát megelőző idők fent elemzett [Valóság, 2020/6. – *a szerk.*] megdöbbentő jellegzetességei tűnnek elő. Az, hogy a társadalom vezetőrétegei az idegen hatalmak céljainak megsegítését segítették elő vagy ideológiai meggyőződésük alapján, tehát a liberálisnak hitt eszmények szolgálatában, vagy opportunizmusból és kapzsiságból. 1990 után mindezt tudatosan tették, míg a 20. század elején, kivéve a szélsőbaloldaliakat és a szabadkőművesség híveit, a többség nem fogta fel a fenyegető veszélyek súlyosságát. De egy igazi magyarnak semmiképpen nem megmagyarázható tévelygés volt akkor is, de különösképpen 1990 után, hogy a népesség oly sok tagja hajlandó volt hazáját végső veszélybe sodorni. Hogyan jutottunk oda, hogy voltak katonák, akik meggyilkolták Tisza Istvánt, vagy oly sok értelmiségi, akik nyíltan vagy titokban idegen, magyarelles érdekek szolgálatába állottak a szovjeturalom alól való felszabadulás nyomán?

(i) Az állami vagyon kisajátításának törvényes előkészítése 1987–1989-ben

– A kommunista állam eladósodása

Az 1960-as évek végéig Magyarország külföldi adóssága minimális volt, a legtöbb felmérés szerint nem több mint 400 millió dollár. 1973 és 1978 között, az olajválság eredményeképpen, ez 2.861 milliárd dollárra nőtt, s 1978-ban elérte a 9.468 milliárd dollárt. Ugyanakkor, bár az állami adósságállomány stagnált, a nemzetközileg fizetendő kamatterhek megnöttek. 1978-ban 460, 1980-ban 863, míg 1981-ben 967 millió dollárral már megközelítették az 1 milliárd dollárt. A megoldást a Kádár-kormány számára a Nemzetközi Valutaalaphoz és a Világbankhoz való csatlakozás jelentette. Ezeknek a bankhiteleknek a kamatait viszont egy gazdaságilag teljesen jogosulatlan, s államilag támogatott, növekvő magyar exportból fedezték megduplázva az ország gazdasági veszteségét.

Udvardy Zoltán szerint az Antall-korszak a „termelőkapacitások privatizálásának és leépítésének, a magyar beruházási és fogyasztási piacnak” a külföldi tőke tulajdonába való átvitelének ideje volt. Végeredményben

„Az Antall-adminisztráció legalább két történelmi hibát követett el. Egyrészt jogfolytonosan átvállalta az örökölt huszonnégy milliárd dollár (akkor még az államadósság egyenlő volt a nemzetgazdasági adóssággal, az MNB-nek pedig devizamonopóliuma volt, a forint még nem volt konvertibilis) adósságszolgálatát, anélkül, hogy felülvizsgáltatta volna, miből is ered. Másrészt pánikszzerűen elindította szinte a teljes működő tőke alapos előkészítés nélküli privatizációját, mintha tényleg csak jelzőjog-érvényesítést teljesítene, kvázi külső kényszer alatt, pedig még Soros György is az ellenkezőjét tanácsolta. Schamschula György, aki ekkor Antall személyes tanácsadója volt, írásaiiban szintén megemlékezik arról,

hogy Antallt senki és semmi nem kötelezte sem az államadósság átvállalására, sem a kampányszerű, átgondolatlan privatizációra. A terve az volt, hogy a bevételből kifizeti a teljes adósságot, a maradékot pedig állami befektetésekre és szociális juttatásokra költi. Mint tudjuk, ebből nem lett semmi... A nyolc-tizenkét milliárd dollárnyi privatizációs bevétel minden évben eltűnt az állami költségvetés feneketlen, a becsődölt nagybankokat is konzolidáló bendőjében.”³³

Példaként említem az ország valóságos kifosztására vonatkozóan az Antall-kormány 3104. számú, 1991-ben hozott titkos határozatát, mely szerint eladták a magyar élelmiszer-feldolgozóipart az osztrák, olasz és német kézben lévő multilaterális cégeknek egy hihetetlen olcsó árért, sőt még azt is elfogadták, hogy a vevő egy magyar banktól vegye fel kölcsönként a szükséges összeget, melyet persze sohasem fizetett vissza. Így került sor a bankkonszolidáció szükségességére, s ennek óriási költségét ugyancsak az állam fedezte.

– A privatizációs folyamat lebonyolítása³⁴

A múlt század nyolcvanas éveinek második felében a kommunista kormányok, részben a fiatalabb nemzedék befolyása alatt, elkezdték a törvényes kereteket előkészíteni a rendszer eddigi gazdaságpolitikája egyes vonásainak megváltoztatására, elsősorban a Nemzetközi Valutaalap irányelveinek megfelelően, amellyel még a hetvenes évek végén megállapodást kötöttek az egyre súlyosbodó gazdasági helyzet miatt. Nyilvánvalóan senki nem sejtette akkor, hogy milyen közeli a vég, de ennek ellenére megtették az első lépéseket a „modellváltás” felé, vagyis a kommunista-kollektivistá modellt a liberális-kapitalista modell váltotta lassan fel. Ennek egyik jele volt, hogy 1988-tól kezdve a nemzeti vagyon nem szerepelt a Központi Statisztikai Hivatal adatai között.

Így már 1987 nyarán elkezdtek a gazdasági társaságoktól való törvény kidolgozását. De a legfontosabb, meghatározó jelentőséggel bíró törvényeket – az 1988. évi XXIV. számú, az 1988. évi VI. számú és az 1988. évi XIII. számú – csak a következő évben szavazta meg a parlament. XXIV. törvény igen fontos szerepet játszott, mivel széleskörű kedvezményeket biztosított a külföldi befektetők számára, s ezzel a kádárista hatóságok jeleztek a külvilág számára, hogy örömmel fogadják az eleddig kapitalista világ képviselőit. A társasági törvény lefektette a magántulajdonban lévő vállalatok létrehozásának feltételeit, s a gazdasági élet minden területén, bevezette a cégbírói törvényességi felügyeletet (ezt a rendelkezést 1989-től kezdve kiterjesztették az állami vállalatokra és a szövetkezetekre is), valamint létrehozott egy egységes vállalkozói adórendszert. A magántulajdonok jogi helyzetének megváltoztatására vonatkozó törvény legfőbb vonása a kisvállalkozásoknak a legelterjedtebb piacgazdasági vállalati formák – közkereseti és betéti társaságokra, vagyis kft.-re – való átalakulását könnyítette meg. Végül az 1990. évi V. törvény ez utóbbi kedvezményeket az egyéni kisiparosokra és kiskereskedőkre is kiterjesztette. Ezek a rendelkezések jelentették Németh Miklós gazdaságpolitikájának lényegét. Az első szabadon választott parlament természetesen megváltoztathatta volna ezt a törvényes keretet, de nem tette a gazdasági hatalmat már kezükben tartó volt kommunista tőkések befolyása miatt.

Viszont mindezeket a törvényeket nem egészítette ki egy privatizációs és ugyanakkor az állami vagyon védelmét biztosító törvény, lehetővé téve azt, hogy állami vagyontártyak kezét cseréljenek minden ellenérték kifizetése nélkül.

Mivel az 1977. évi vállalati törvény értelmében a privatizáció legtöbbször vállalati döntéseken alapult, ez lett az ún. decentralizált vagy spontán privatizáció legnépszerűbb formája. A spontán privatizációra vonatkozó jogszabályt Grósz Károly miniszterelnöksége

alatt, 1988. október 10-én fogadta el az országgyűlés, s az ellenőrizetlen vagyonszerzésnek e lehetősége 1990. március 1-ig szűnt meg, amikor Németh Miklós miniszterelnök létrehozta az Állami Vagyongyűnökséget (ÁVÜ). A modellváltást kidolgozó törvények ezt az elvet minden további nélkül átvették, tekintve, hogy a fiatal kommunisták később reálisnak bizonyult meglátása szerint ez a mód volt a legalkalmasabb az állami vagyon saját kezükbe vételére (ezt nevezték „átmentésnek”). Hivatalosan az volt a cél, hogy az államkaszába befolyó összegekből az egyre súlyosbodó államadósságot törlesszék, de ez a valóságban csak egy meg nem valósult illúzió maradt. Az Antall-kormány hivatalba lépése előtt a privatizációs kormánybiztos Martonyi János volt, a jelenlegi Orbán-kormány külügyminisztere. [A cikk kézirat 2013. márciusi dátumú – *a szerk.*]

Felháborító volt, hogy, egyrészt, a hatalmon lévők nem biztosítottak bankhiteleket a tőke nélküli hazai vállalkozók számára, hogy ezek juthassanak elsősorban az állami vagyon egy töredékéhez a privatizáció során; másrészt, az egész folyamat a nyilvánosság teljes kizárásával történt, nem volt pályázati kiírás vagy egyáltalán verseny lehetősége az érdekeltek között, tehát az esélyegyenlőség ki volt zárva a bennfentesek érdekében. Ennek eszközei voltak a zártkörű, vagy meghívásos pályázatás, a tőkeemeléses privatizáció és a részvények nyilvános értékesítése „megfelelő” előkészítés után.

A spontán privatizáció kétféle módon történt; vagy nagymértékben felértékeltek a vállalatot s ennek megfelelő árért adták el vagy, egy hasonló technikával, szinte értéktelennek nyilvánították, s a vevő olcsón megvehette, persze a közbenjáróknak adott részesedés soha nem csökkent. A vállalat leértékelése volt a legnépszerűbb formája a nemzetgazdaság kifosztásának, mert sokkal könnyebben lehetett megvalósítható.

A privatizációs folyamat egyik különösen káros formája volt az „apport-privatizáció”. Ez azt jelentette, hogy az állami vállalatok nem alakultak át társasággá, hanem vagyonuk egy részét – üzemetek, más vagyontárgyakat, vagy pénzügyi forrásaikat – újonnan alakult, hazai vagy külföldi tőkével rendelkező, gazdasági vállalatokba, részvénytársaságokba vagy korlátozott felelősségű társaságokba vitték, s így ezek tulajdonába mentek át. Ezekért az új tulajdonosok által kibocsátott részvényekkel vagy kötvényekkel fizettek. A privatizációnak e formája hatalmas veszteségekkel járt az állam számára, mert az egész tranzakciót a vállalatok menedzserei bonyolították le, természetesen kizárólag saját és esetleges idegen tőkés társaik, érdekeik szem előtt tartva.

Egy másik hasonlóan káros eljárás volt az „önprivatizáció”, melynek értelmében a vállalat menedzsmentje maga választotta ki a privatizációban segítő tanácsadó céget. Ezekről az állam hivatalos szerve, az Állami Vagyongyűnökség, összeállított egy állítólagosan szakmai alapokon elkészített listát, melyből a vállalat vezetői választhatták ki tanácsadóikat. Mondani sem kell, hogy ez megint egy teljesen átlátszó manőver volt avval a céllal, hogy az önprivatizációt a megfelelő mederbe tereljék, különösképpen a külföldi befektetők érdekében.

Az Antall-kormány idején történt meg a döntés, hogy melyik állami vállalat privatizálható s melyik marad továbbra is állami tulajdonban, melyeknek gazdasági társasággá kellett átalakulnia. Az 1992. évi LIII., LIV. és LV. törvények végül egy egységes privatizációs keretet hoztak létre, s ezt a történelmi igazságtétellel összefüggő kárpótlási törvény és a használati jog privatizációjával kapcsolatos ún. koncessziós törvény egészítették ki. Az Antall-kormány döntött úgy, hogy a parlamentnek ne lehessen beleszólása a gazdasági privatizáció kérdéseibe miután a törvényeket megszavazta, s így teljhatalmat biztosított magának ezen a téren; e privatizációt jelölték meg „központosított” privatizáció néven.³⁵

Emellett az ÁVÜ-nek felhatalmazást adott a vállalati vagyon elvonására, mely a kommunista időkben lehetetlen volt. Ennél a rendelkezésnél is nagyobb jelentőséggel bírt azonban, hogy megszüntette a kormányellenőrzést a külföldi tőke privatizációs részvétele felett, s az új elit komoly nyereségre tehetett szert a külföldiek számára nyújtott segítségéért az óhajtott vállalatok vagy bankok privatizációjának lefolytatásában, még akkor is, ha a külföldi vásárló egyszerűen azt akarta, hogy a magyar üzem bezárásával a piacot saját termékei számára megnyissa, különösképpen a monopolkereskedelmi vállalatok esetében. Ebben az első korszakban az energetikai szektor privatizációját, mint szinte eladhatatlan stratégiai ágazatot tekintették, de a Boross-kormány ennek előkészítését mégis elkezdte, s végül is Horn Gyula idején adták el ezt a létfontosságú részét a nemzetgazdaságnak 472 milliárd forintért.

Ugyanakkor a mezőgazdaság privatizációja „Európa egyik legjobb mezőgazdaságának szétverésével az okozója a mára *szinte megoldhatatlanná vált agrárválságnak*”.³⁶ Sikerült azt is elérni, hogy a magyar vidék kultúrája, mely nemzeti identitásunknak oly fontos, szerves része volt, teljesen megsemmisült.

Egy másik kirívó igazságtalanság, mely szintén mutatja az Antall-kormány valódi szándékait, hogy az 1993. évi LXXVIII. törvény, mely a helyhatósági és állami lakások privatizálásáról rendelkezett, teljes mértékben előnyben részesítette a bérlők különféle kategóriáit és örökösüket, de teljesen figyelmen kívül hagyta a Rákosi-éra alatti államosítások veszteseit, akiknek ingatlanait minden kompenzáció nélkül vették el.³⁷

Így Magyarországon egy kettős gazdaság alakult ki. A külföldi tőkével rendelkező vagy annak alárendelt gazdasági egységek, melyek minden téren előnyben voltak a hazai tulajdonú vállalatokkal, hiszen nagyon korlátolt jövedelem, minimális bankhitel-támogatás és piaci versenyképesség jellemezte őket; ugyanakkor meghatározó szerepük volt a foglalkoztatási ráta fenntartásában, esetleg növelésében.

A Németh-kormány alatt végbement privatizáció nem hozott jelentős pénzügyi bevételt avval szemben, amit az Antall-kormány alatti „központosított” privatizáció produkált: míg, például, 1990-ben a privatizációs bevétel mindössze 670 millió forintot tett ki, addig 1991 és 1993 között 277 milliárd forintot ért el. Ezzel egy időben a privatizáció komoly tőkekivonással járt. A felvett bankhitelt a privatizáló könnyen kifizette a vállalat vagyonának értékesítéséből vagy profitjából anélkül, hogy le kellett volna mondania saját maga busás jövedelméről, míg az állam a bevett összeget egyszerűen felélte, s a felelősöknek még csak eszükbe sem jutott, hogy valamit is törlesszenek az állam egyre növekvő külföldi adósságából. Ez csak úgy volt lehetséges, hogy a privatizációs törvény megengedte a vállalatok 75 százalékos, sőt még 100 százalékos felvásárlását is, megfosztva a magyar gazdaságot eddigi pilléreitől.

A Horn-kormány időszaka „a magyar történelem legnagyobb privatizációs hajszáját hozta, s ez a négy év hozta a privatizáció történetének legnagyobb bevételét, 1100 milliárd forintot”.³⁸ Kárász Andor összegezése szerint:

„Hogy mennyire másképp is lehet értékelni a privatizációt, legszembetűnőbben a 2004-es Állami Számvevőszéki jelentéssel való összevetésből derül ki. Ebben ugyanis az olvasható: a 12.200 milliárd forintnyi induló állami vagyomból mindössze 6.900 milliárd forintnyit lehet nyomon követni. Az eredeti vagyontömeg mintegy tizede ismert okok miatt tűnt el. A maradék 4.000 milliárd azonban szőrén-szálán elveszett.”³⁹

Az első nem kommunista kormány mindenképpen elő akarta segíteni a vállalkozói osztály megszületését, s jellemző az akkori felfogásra Antall Józsefnek Mocsáry által idézett mondása, hogy „Amerikában sem kérdik, hogy jó-e a tőkés »Vadnyugathoz« hasonló körülményeket teremteni”, s ennek volt a következménye a hatalmas összegeket elnyelő bankkonszolidáció. Mindez a nemzeti vagyon újraelosztásához volt szükséges a kormányt kiszolgáló elit és pártfogoltjai számára. Egy 2005-ben írt cikkében⁴⁰ Fricz Tamás idézi a privatizáció egyik legjobb kritikáját, melynek szerzője – ki hinné? – Bokros Lajos volt:

„A spontán privatizáció politikailag robbanásveszélyes helyzet kialakulásával, illetve a társadalmi szerkezet latin-amerikai stílusú eltorzításával fenyeget. A régi bürokratikus elit az állami vagyon feletti magántulajdonosi ellenőrzés megszerzésével átalakulhat egy ugyancsak zárt és piaccellenes kereszt-összefonódásokkal megbonthatatlaná tett oligarchiává, amely előbb-utóbb kiszajátíthatja az ország zsenge demokratikus intézményeit is. Márpedig stabil demokrácia kis létszámú vagyonos kaszt túlsúlyára nem épülhet.”

Összegezve az Antall-kormány által végrehajtott privatizációt az utolsó kommunista kormányok által előkészített keretben, tagadhatatlannak tűnik, hogy ez az egész folyamat idegen érdekeket szolgált, beleértve a volt kommunista, 1990 után szocialista üzletemberek érdekeit, akik valószínűleg már akkor, amint ez később bebizonyosodott, a nemzetközi oligarchia kiszolgálóivá lettek. Antall és az akkori politikai vezetés többi emberei nem akartak forradalmat csinálni, s nem akarták egy erőskezü, szinte diktatórikus gazdasági politikával a nemzetet lassan kivezetni abból a katasztrofális helyzetből, mely országunkban 1990-ben uralkodott. Ezért nem akartak sem politikailag, sem gazdaságilag egy valódi, a szó értelmét a maga teljességében kimerítő rendszerváltozást létrehozni, mindent megtettek, hogy az országot a külföldi, multinacionális nagyvállalatok és a földkerekséget uralmuk alá hajtó bankok prédájává tegyék.

JEGYZETEK

- 1 KÖLCSEY Ferenc. *Parainesis Kölcsey Kálmánhoz*, 1837.
- 2 BARTÓK György, *Faj. Nép. Nemzet*. Budapest, 1940. http://www.federatio.org/mi_bibl/BartokGyorgy_FajNepNemzet.pdf
- 3 HORVÁTH Béla: *Levettük a vörös csillagot... Rendszerváltás „belülről”*. Budapest, Papirusz Book, 2008. Frigyesy Ágnes könyvismertetése a MIKES INTERNATIONAL-ben.
- 4 Lásd a Valóságban 1998 júniusában megjelent írást *Rendszerváltás vagy modellváltás? A jelenkori magyar politika két lehetséges perspektívája* címmel.
- 5 KÖRÖSÉNYI András. *A magyar demokrácia patológikus vonásai*. Kommentár, 2009. 5. szám, pp. 64–65. (kiemelés az eredetiben).
- 6 Véleményem tehát teljesen ellentétes Bihari Mihálynak, az MSZMP, majd MSZP egyik legkiemelkedőbb intellektuális képviselőjének meghatározásával: „A politikai rendszer forradalmi jellegű – de nem forradalmi jellegű

– átalakulása teremtette meg a gazdasági és a tágabb társadalmi rendszerváltás feltételeit és kereteit.” BIHARI Mihály. Alkotmányos rendszerváltás. VI. szemeszter, 13. előadás, 2005. április 25. Ugyanakkor Bihari elismeri, s ez mutatja előbbi értékelésének valótlanágát, hogy „A hatalomváltás nem egyenlő természetesen az uralkodó elitek vagy a hatalomért versengő csoportok váltásával. Akkor beszélhetünk a politikai rendszer egészét átalakító, rendszerváltást előidéző hatalomváltásról, ha a változások sorozata az intézményesült hatalmi rendszer minden lényeges összetevőjét érinti. A hatalomváltás magába foglalja: az uralkodó elit cseréjét; a politikai vezetők és a politikában aktívan részt vevők tömeges méretű cseréjét; azt, hogy új hatalmi intézmények, struktúrák és viszonyok alakulnak ki a hatalmi rendszer egészéül között, és hogy mindezek következtében átalakul a döntések intézményes birtoklásának és a döntéshozatali eljárásoknak a rendszere”, mivel

- mindez nem következett be. <http://www.origo.hu/attached/20050430bihari0.rtf>
- 7 TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS. *A Nagy Imre ügy*. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-nagy-imre-ugy>
- 8 „Az elmúlt 20 évben láthatuk”, írja Körösenyi, „hogy a magyar választók rendszeresen »felülnek« a populista választási ígéreteknek. Azaz a választói *inkompetencia* is hozzájárult ahhoz, hogy kialakulhasson és fennmaradjon a felelőtlen kormánypolitika. Ez azt jelenti, hogy Magyarországon a demokrácia hatékony működésének bizonyos előfeltételei hiányosak. Ilyen előfeltétel a választók informáltsága vagy legalábbis kompetenciája. KÖRÖSENYI, *op. cit.* pp. 66–67.
- 9 FRICZ Tamás, *Generációk és politikai értékek*. Valóság, 1990. 4. szám, pp. 8–17.
- 10 Beszélő, 2010. szeptember–december, <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-republikanus-szabadelvuseg-felivelese-es-lehanyaglasi>. Itt meg kell jegyezni, hogy már maga a cím egy fogalomzavarra utal, mert nincs republikánus vagy nem republikánus szabadelvűség, mert a két fogalom egymásnak ellentmond. A republikánizmus egy közösséget átfogó életszemléletet és politikai rendszert jelent, s nincs köze az állampolgári egyenlőséghez, amelyre Kende hivatkozik. Ez utóbbi a liberális demokrácia jellemzője, amint ezt tanulmányom első fejezetében elemeztem. E témára vonatkozólag lásd még esszémet: *Machiavelli – Republicanism and Liberal Democracy – Republikánizmus és liberális demokrácia – Republicanesimo e democrazia liberale*, 2006. http://www.federatio.org/mikes_bibl.html#100.
- 11 Ide vonatkozólag lásd Kendének egy korábbi cikkét, *A baloldal és a nemzet* címmel, mely megjelent a Beszélő 2005. októberi számában.
- 12 Ide tartozott, például, a Münnich Ferenc Társaság; lásd a Munkásörsgé országos parancsnokának 1989. február 19-i nyilatkozatát is.
- 13 Ezek a konzervatívok még egy fegyveres államszínnyel sem riadtak volna vissza. A majdnem egy évvel ezelőtti kaszópuszta vadászaton belügyis és honvéd tábormokok, illetve akkori MSZMP-politikusok tervet szőttek a fegyveres katonai hatalomátvételre Raffay Ernő szerint: „Erről nekem, mint az MDF honvédelmi munkacsoportja elnökének eléggé pontos információim vannak” – jelentette ki Raffay Ernő országgyűlési képviselő szombat. Szegegyden, a Magyar Demokrata Fórum választási nagygyűlésén 1990. május 3-án.
- 14 Ez volt az a csoport, mely kitarított amellett, hogy az 1956-os forradalom „ellenforradalom” volt; 1956 nem a kommunizmus, hanem a sztálinizmus túlkapasai elleni tiltakozást fejezte ki, s a magyar diplomácia kádárista tagjai még a forradalom 50 éves évfordulóján is ezt a hazugságot igyekeztek a nyugati sajtóval elhitetni. Ebben a perspektívában 1956. október 23-a elítélését legmarkánsabban Kállay Gyula fejezte ki az MSZMP központi bizottságának 1989. február 10-i ülésén: „Az október 23-i, valóban a hibák és torzulások kiküszöbölésére, a zsrnokai rendszer megszüntetésére irányuló békés tüntetés néhány óra lefolyása alatt ellenforradalmi felkeléssé fajult, pár nap múlva pedig fehérterrorba torkollott, s a magyar nép jövője szempontjából további még tragikusabb következményekkel fenyegetett.” M. KISS Sándor. *Közelítések – 1956. Tanulmányok, esszék, előadások*. Budapest Kairosz Kiadó, 2011, p. 230.
- 15 Az elszámoltatás kérdésében Horn Gyula amellett állt ki parlamenti felszólalásában, hogy ne azokat próbálják büntetni, akik az akkor érvényben lévő törvények szerint cselekedtek, hanem a kimondott bűnözőket: „Mi az, amiért mégis szót kértem ennek az ügynek a kapcsán? Sajnos, mint felelős politikus, parlamenti képviselő, úgy látom, hogy mindez, ami itt előttünk van, egy folyamatnak a része. Olyan folyamatnak a része, amely kezdődött a Zétényi–Takács-féle javaslatral, folytatódik a III/III-ssal, most teljesen mindegy, hogy melyik került hamarabb beterjesztésre vagy sem, és úgy hírlík, hogy újabb csomagok készülnek – lehet, hogy ez nem igaz – elszámoltatás vagy leszámolás címén. Be kell vallanom, hogy már az elévülési törvény – elnézést, hogy így röviden aposztrofálok – kapcsán felmerült bennem: vajon joga van-e pálcát törni mások felett azoknak, akik ugyanúgy beilleszkedtek ebbe a rendszerbe, mint akiket vádolnak? ... Elnézést kérek, Zétényi Zsolt úr jogászként szolgálta az elmúlt rendszert, Takács Péter úr tollal és a marxista-leninista ige hirdetésével... Mennyivel kerül más elbírálás alá az ő cselekedetük és mindazoké, akik ebbe a rendszerbe beilleszkedtek, mert mit tehettek mást, mint akikkel szemben megpróbálnak kreálni különböző akciókat? ... Személy szerint kétféle javaslatom volna az ügy lezárására. Az egyik, hogy ezt az egészet, úgy ahogy van, zárólják, ha kell, egy évszázadra a III/III-as ügyet. A másik, amennyiben ezt önök nem helyeslik, nem fogadják el, azt javaslom, hogy hozzák úgy nyilvánosságra, ahogy van, az egész listát. Azért hozzák nyilvánosságra, hogy többet ne lehessen manipulálni velük, hogy ne lehessen ezeket a listákat hatalmi játékokra felhasználni.”
- 16 Az MSZMP Központi Bizottságának ülése 1989. február 10-én. Népszabadság, 1989. február 11.
- 17 Népszabadság, 1989. február 23.
- 18 1989. május 11.
- 19 Evvel kapcsolatban lásd a Szakszervezetek Országos Tanácsának 1989. augusztus 30-i nyilatkozatát, melyben közli, hogy nem óhajt továbbra is részt venni az egyeztető tárgyalásokon, mert „a szakszervezetek számára meghatározó fontosságú gazdasági tárgyalások nem haladtak túl a szakértői viták szintjén, valamint azt is megállapítja, hogy a

- politikai tárgyalások egyre nyilvánvalóbban kizárólagosan pártközi fórummá válnak.”
- 20 Lásd erre vonatkozólag a Történelmi Igazságtétel Bizottság május 11-i nyilatkozatát, melyben kielégengrezte a Legfőbb Ügyészség Pártbizottságának tiltakozását Pozsgay véleményével szemben: „Tarthatatlan, hogy olyan ügyészek foglaljanak állást az ügyek félélvizsgálata kérdésében, akik korábban ilyen ügyekben szerepet játszottak, vagy a közelmúltban is hitet tettek a forradalom eseményeinek az ítéletekben rögzített értékelése mellett.”
- 21 ELEK István. *A politikus Antall József*. Magyar Hírlap, 2007. március 30.
- 22 CZAKÓ Gábor: *Az elit és a gondolatrendőrség* című, pár évvel ezelőtt írt cikkében *felteszi az elkerülhetetlen kérdéseket*: „Lehetséges-e rendszerváltás elitváltás nélkül? Lehetséges-e elitváltás a nép nélkül? Fönnmaradhat-e a nép elit nélkül?”, www.kortaronline.hu
- 23 Pozsgay Imre interjúja Angyal Ágnessel és Munkácsy Mártonnal 2009. február 24-én, *Pozsgay: „A Fidesz jött át hozzám”* címmel, http://fn.hir24.hu/itthon/2009/02/20/pozsgay_fidesz_jott_at.
- 24 A Kossuth-díjas Csoóri Sándorról tudni kell, hogy 1953-ban egy dicsőítő verset írt Rákosi Mátyáshoz, s 1957 nyarán, amikor a Kádár-rezsím kötelezte a magyar irodalom és művészet kiválóságait egy az Egyesült Nemzetekhez eljutatandó beadvány aláírására, melyben az 1956-os forradalommal kapcsolatos tárgyalások megszüntetését kéri, Csoóri ebben is komoly szerepet játszott a rendszer érdekeinek képviseletében.
- 25 Idézőjelbe tettem az alkotmányozó bizottság megjelölését, mert ennek léte is mutatja a Kerekasztal tárgyalások antidemokratikus jellegét, avval az állásponttal szemben, amit az MDF és a többi ellenzéki pártok sok tagja képviselt, így az MDF elnökségéről lecsérélt Bíró Zoltán is, hogy csak egy alkotmányozó nemzetgyűlés hozhat döntést a nemzet jövőjével kapcsolatban.
- 26 Az 1949. évi XX. törvényt az országgyűlés 1949. augusztus 18-án fogadta el, s augusztus 20-án lépett életbe. Az 1936. évi buharini szovjet alkotmány mintájára készült. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8365>
- 27 Az Alkotmány módosításáról, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8599>
- 28 A Magyar Köztársaság Alkotmányának módosításáról, <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99000029.TV>
- 29 A Magyar Köztársaság Alkotmányának módosításáról, <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99000040.TV>
- 30 A 32/D § első bekezdése, melyet idézek a jelenben való fontossága miatt, így hangzik: „A Magyar Nemzeti Bank feladata külön törvényben meghatározott módon törvényes fizetőeszköz kibocsátása, a nemzeti fizetőeszköz értékállóságának védelme, a pénzforgalom szabályozása.”
- 31 http://www.kulugyminiszterium.hu/NR/rdonlyres/297FD11A-4F42-4C72-85DA-7EDE8C5EEE25/0/53_1993_ABhat.pdf
- 32 Itt nem térhetek ki a bíróságok nagy szerepének tárgyalására, mert nem tartozik közvetlenül a témához. De mégiscsak fel kell tenni a kérdést, hogy a demokratikus társadalomban miért a bírőké a legfőbb szerep, akik mindenben dönthetnek? Ennek magyarázata az, hogy az oligarchikus pénzügyi hatalom csak a pénz uralmát ismeri el, minden morális elvet elvetett s így szüksége van egy intézményre, melynek előre meghatározott döntéseire hivatkozni lehet az emberek szemében. Int a megtámadhatatlan tekintéllyel rendelkező társadalmi igazságszolgáltatás egyetlen alapjára.
- 33 UDVARDY Zoltán. *Szocialista csődlovagok: Ismét az IMF karjaiban. Hitelt hitelre halmoznak 1973 óra – Újra itt az öreg hölgy*. Magyar Nemzet Online, 2008. október 28. Az eladósodásra vonatkozó adatok szintén Udvardy írásából származnak.
- 34 A privatizációs folyamat leírásával kapcsolatban különösen sokat merítettem MOCSÁRY JÓZSEF tanulmányából, *Visszapillantás a privatizációra*, mely az Eszmelet nevű folyóirat 52. számában jelent meg 2001-ben, http://epa.oszk.hu/01700/01739/00037/eszmelet_EPA01739_52.item350.htm
- 35 „A privatizáció egész rendszere, módszerei változatlanok maradtak” – írja Mocsáry. „Új privatizációs törvény, illetve vagyonpolitikai irányelvek csak 1992. augusztus-október folyamán jelentek meg, s ezek is szinte változatlanul újrafogalmazták a meglévő rendszert. Ami az Antall-kormány hivatalba lépésével viszont azonnali változást jelentett, az a privatizáció kormánykézbe vétele volt. A privatizáció irányítása átkerült a parlamenttől a kormányhoz, a menedzsmenetek kezéből az új rendszerváltó elithez... Az üzleti titokként kezelt privatizációs aktusokat a kormány ezáltal tudta a keményen kézbe vett Állami Vagyonügynökség ellenőrzése alá helyezni, biztosítva egyszersmind, hogy a privatizáció kedvezményezettjei az új, elsősorban állami elit és klientúrája, illetve ezek pártfogoltjai legyenek”, MOCSÁRY, *op. cit.*
- 36 *Ibid.*
- 37 FRANKA Tibor. *Szegfűk a Rózsadombon (Rákositól Gyurcsányig)*. Budapest, 2006, p. 51.
- 38 KÁRÁSZ Andor. *Igazolt visszaélés*. Demokrata, 2011. március 29.
- 39 *Ibid.*
- 40 FRICZ Tamás. *Szétprivatizált ország, a rendszerváltás kudarcos útja*. Megjelent a Magyar Nemzet-ben; www.m-ember.hu/hirek.php?id=24

Egy elfeledett tanár arcképéhez (Greksa Kázmér pályájának magyarországi szakaszáról)

*„A ciszterci rendnek, a magyar tudománynak
súlyos veszteségét jelenti Greksa Kázmérnek,
a zágrábi egyetemen a magyar nyelv- és irodalom-
tanárának korai és tragikus halála.” (-s)*

Az Irodalomtörténet című folyóirat
Nekrológjából (1921. 1. sz. 89. o.)

Talán leginkább a laudatio funebris, a gyászbeszéd műfaja volna alkalmas elődünk emlékezetéről szólni. Elmaradt ugyanis a magyar utókor megérdemelt főhajtása előtte, pedig pedagógusi, filológusi, egyetemi tanári munkássága méltó az utódok emlékeztetésére. Ezt talán föltételes módon kellett volna fogalmazni, hiszen az őt követő nemzedékek alig tartották számon sokoldalú tevékenységét. 1904-ben ő alapította a Zágrábi Egyetem Magyar Tanszékét, előtte több mint két évtizeden keresztül tanított a hazai cisztercita gimnáziumokban (Eger, Székesfehérvár, Pécs), olyan tanítványokra lehetett hatással, mint Klebelsberg Kuno vagy Babits Mihály.

1864. december 23-án született Pécsen a budai külváros szerény iparos családjában, ahol nem volt idegen a horvát szó. Idén novemberben lesz száz éve annak, hogy eltávozott ebből a világból. Őszintén szólva magam is méltatlanul keveset tudtam róla, amikor 1999 októberében a zágrábi Magyar Tanszék katedrájára léptem. Először az keltette föl a figyelmemet, hogy hozzánk képest milyen kedvezőtlen közegben végezhetett itt annak idején munkáját. Nem sokkal zágrábi tanársága előtt, 1903 tavaszán indulatoktól forrt a horvát főváros, népgyűléseken követeltek pénzügyi önállóságot, és magyar zászlókat égettek a tiltakozó fiatalok. Oktatómunkája idején bőven tapasztalhatta Greksa Kázmér a horvát értelmiségi közvélemény egy részének nyílt ellenszenvét. Csak az ún. magyarosítást bíráló A. G. Matoš (a századelő Adyhoz mérhető költője) csipős megjegyzését idézem 1909-ből: „Korábban Zágrábban mutatóban sem lehetett magyar szót hallani. Ma meg ettől az altáji dialektustól hangos a Zrinjevac és a Jellasics-tér, s a magyar elemi iskola, valamint Greksa egyetemi tanár magánlakása; ő – mint mondják – mégis talált a diákok között néhány titkos, sötét hallgatót.” Az évlapokat forgatva és az egyben-másban eltérő adatok között kutatva megállapítható, hogy Greksa Kázmér 1904/1905-ös egyetemi év őszi szemeszterében kezdte munkáját a zágrábi Ferenc József Egyetemen, vagyis éppen 90 évvel a mai Magyar Tanszék létrehozása előtt. A kinevezést ugyan korábban (1903 októberében) megkapta, de kért még némi időt horvát nyelvtudása tökéletesítésére. A két tanszékalapítás közötti kilenc évtized arra utal, hogy nem volt mindig kedvező légkör horvát közegben a hungarológiai oktatás számára. Bármekkora azonban a folyamatosság hiánya, az immár több mint két évtized óta működő tanszéknek bizvást tekinthetjük az egykori első zágrábi magyar tanszék utódjának.

Greksa Kázmér pályájának magyarországi szakaszát kívánom fölvázolni, a cisztercita tanárét, műfordítóét, a tudós filológusét. Emlékezetének kortársaink közül egyetlen fölidézője, Gajda Péter, a kitűnő székesfehérvári latintanár írta róla 1999-ben: „... érdekes, ám méltatlanul elfeledett alakja a századforduló magyar szellemi életének.”¹ Tizenhat esztendősen lett Greksa a ciszterci rend tagja. Ismeretes, hogy ez a szerzetesrend Magyarországon a XVIII. század végétől legfontosabb feladatának a tanítást, a középiskolai oktatást tartotta. Egy ciszterci szerzetesnek a noviciátust is beleszámítva tíz évet kellett tanulnia ahhoz, hogy fölszentelt pap és okleveles tanár lehessen. Ő a noviciátust Zircen töltötte, onnan került 1882-ben gimnáziumi tanulmányait befejezendő a rend egri főgimnáziumába, ahol már 1886-tól bekapcsolódott az oktatói munkába. 1887-től a budapesti egyetem magyar–latin szakos hallgatója. A szerzetesek a nyári szünet alatt hallgatták az egyetemi pótló tanfolyamokat. 1888-ban szentelték pappá. A következő tanévben Greksa Kázmért a rend székesfehérvári gimnáziumába helyezték át. Lankadatlanul folytatta tanulmányait, sokoldalú tudást szerzett, melyet módszeresen bővített. A magyaron és a latinon kívül képesítést szerzett a francia nyelv és a gyorsírás tanítására is. Kivételes volt nyelvismerete: latin, ógörög, német, francia, otthonról hozott magával horvát nyelvtudást, ezen kívül olvasott olaszul és angolul. 1890-re már letette az egyetemen a szakvizsgát, majd megszerezte a doktori fokozatot. Így mutatta be őt iskolájának értesítője: „dr. Greksa Kázmér bölcsészettudor, a tanári és ifjúsági könyvtár őre, a II. osztály főnöke.”² Tanítványai között volt a nagyszerű oktatáspolitikus, az 1922–1931 közötti vallás- és közoktatásügyi miniszter, Klebelsberg Kuno. A gimnázium előző évi Értesítőjében látott napvilágot doktori disszertációja: „A Zrínyiász és viszonya Tasso-, Vergilius-, Homeros- és Istvánffyhoz”.³ Dolgozatát kedves tanárának, Beöthy Zsoltnak ajánlotta – szeretete és hálája jeléül. A munkával Arany János akadémiai székfoglalóját (Zrínyi és Tasso) kívánta folytatni: „A hátralévő (IV–XV.) énekeknek hasonló szempontból való kidolgozását foglalja magában ezen tanulmány, mely létét – kedves kötelességemnek tartom kijelenteni – Gyulai Pál kiváló tudósnak serkentésének és folytonos útmutatásának köszöni.”⁴ Gajda Péter szerint: „Greksa disszertációja példamutató filológiai munka, megbecsültsége a Zrínyi-kutatásban ennek ellenére minimális.”⁵ Ez a megállapítás – a Zrínyi-filológia művelői tudják föltehetően megerősíteni – az utóbbi egy-két évtizedben már nem érvényes. Mindenesetre pozitívista alaposságával mikrofilológiai remeklés, az ismét divatba jött motívum- és toposzkutatás jó példája. Értékét emeli, hogy a címben említett szerzőkön kívül elemzésének körébe vonta Ariosto, Voltaire, Klopstock és Milton műveit. Greksa elemzései, invenciózus vizsgálata bizonyára néhány ponton bírálható, munkájának érdemét azonban nem lehet elvitatni. A következő esztendőben Homérosz néhány hasonlatának vándorlásáról értekezett az Irodalomtörténeti Közleményekben.

Pályájának újabb fordulatát jelenti, hogy 1892-ben a rend ismét egri főgimnáziumába küldi. Eger ismét egy fontos állomás életrajzában. Geréb Kázmér néven műfordításokat közöl, Lányi Ernő karnaggyal készíti el a *Cantate* című ima- és énekgyűjteményt (Eger, 1898) a katolikus tanulóifjúság számára. Számos máig népszerű katolikus ének szövegének a szerzője. Greksa Kázmérré is nagy hatással volt az első „modern pápa”, a polgári társadalom, a katolikus egyház és a kultúra kérdéseire újszerű válaszokat kereső XIII. Leó sokoldalú munkássága, a főgimnáziumi Értesítőben „XIII. Leó pápa és a közművelődés” címmel jelentetett meg értekezést.⁶ A pápa verseit magyarra fordította, és önálló kötetben tette közzé.⁷ Tanulságos a stílus és műfordítás kérdéseivel foglalkozó tanár megjegyzése: „... a fordításban Pázmányunknak egyedül helyes elvét tartottam szem előtt, mely szerint a fordítás olyan legyen, amilyen lett volna eredeti magyar

nyelven.” Nagyon fontosnak tartotta, hogy a tanulóifjúság szóban és írásban megfelelő módon képes legyen kifejezni magát. Pedagógiai célzattal írta meg „Néhány szó az előadóképesség fejlesztéséről” című dolgozatát.⁸ Az éveken át végzett sokféle megterhelő munka kimerítette, 1894–95-ben a rend szentgotthárdi házában gyógyíttatta magát, majd visszatért Egerbe. Lamartine fordításai a Katholikus Szemlében láttak napvilágot.⁹

A következő állomás: szülővárosa Pécs. Az 1899–1900-as tanévtől a pécsi cisztercita főgimnázium tanára. A tudós filológus, a költői ambíciókkal bíró műfordító mindegyik tanár. Ezt érzi igazi hivatásának; a ciszterci hagyományoknak megfelelően: a magas minőség igényével és kellő empátiával a rábízott fiatalok irányában. Ezért tartotta kivételesen fontosnak a stílust és a középiskolások önképzését. A pécsi gimnázium Értesítőjében jelent meg „Néhány szó a szepirály fejlesztéséről” című értekezése.¹⁰ Valójában rövid vázlat a stilsztika elméletéről és néhány gyakorlati kérdéséről. Legalább annyira szól a tanár kollégáknak, mint a felsőbb osztályos diákoknak. Babits osztálytársai úgy emlékeztek Greksára, hogy már-már egyetemista számba vette őket. Széleskörű, korszerű tájékozottság alapján tette meg észrevételeit a szép stílusrá nevelésről. A legfontosabbnak az önálló munkát, az önképzést tartotta, a stilsztika és a lélektan összefüggéseit hangsúlyozta írásában, a lélektani alapú megértést helyezte előtérbe.

A következő évben az önképzőkörökről értekezett.¹¹ Érezhetően komoly pedagógiai, oktatástörténeti és lélektani ismeretekkel rendelkezett. Önképzőköröket a gimnáziumi VII. és VIII. osztályos tanulók számára lehetett szervezni. Jelentőségükről így fogalmazott: „... szükséges ezen önmunkásság azért is, hogy ezáltal az ifjában szunnyadozó lelkierők fölbresztessenek, fejlődjenek, esetleg irányt találjanak.”¹² Bizonyára nem volt független ez az írása attól a tényről, hogy 1899-től ő lett az önképzőkör tanár elnöke. Annak az önképzőkörnek, amelyben Babits Mihály bontogatta szárnyait. Érdemes fölidézni a tanár és tanítvány kapcsolatának néhány mozzanatát. A gimnázium krónikása, Párkány Norbert így idézte föl alakját az 1912–1913. évi Értesítőben: „1899-től 1903-ig Greksa Kázmér alatt folytatta körünk működését. Kiváló szaktudós, temérdek irodalmi ismeret és helyes érzék a nevelés iránt egyaránt alkalmassá tették arra, hogy a kört magas színvonalra emelje.”¹³ Hallgassunk ezután véleményeket, hogyan látták tanárjukat visszaemlékezéseikben Babits egykori osztálytársai. „Nagyvonalú ember volt. Sokat tudott és sok volt benne a humor. [...] Bennünket, hetedik-es-nyolcadikos diákokat úgy kezelt, mintha egyetemi hallgatók lettünk volna. [...] Greksának feltétlenül súlyos hatása volt Babits pályaválasztására” – fogalmazta meg Gebhardt József hatvan év után. Nagy István pedig így emlékezett rá vissza: „Nagyon szerettük, mert nemcsak értette a dolgát, de tudott bánni a tanulókkal. Egészen új módszert vezetett be a tanításában, úgy, hogy valóságos élvezet volt számunkra a magyaróra.” A személyre szóló kapcsolatot, a Babitshoz fűződő tanár-tanítványi viszonyt idézte föl Frank Richárd, a következő emlékező: „Különösen szerette és becsülte őt tanár elnökünk, Greksa Kázmér, aki éveken át francia tanára is volt Miskának.” Mattyasovszky Zsolnai Tibor szintén hasonló mozzanatokat elevenített föl: „Egészen kiváló volt, mint ember és tanár is... az ő egyénisége feltétlen hatással lehetett Babits irodalmi fejlődésére.”¹⁴ A költő pécsi tanulóéveit tárgyaló földolgozások rendszeresen említik a szerzetes tanár kivételes szerepét a költő pályakezdésében. Amikor a gimnáziumi önképzőkörben nem volt pályázó a szabad előadásért elnyerhető „egyarányos díjra”, Greksa a legszorgalmasabb aktív tagnak, Babits Mihálynak ítélte oda.¹⁵ Buda Attila szintén fontosnak tartotta a pécsi tanárok figyelő-bátorító

gesztusait a gimnazista Babits írta: „Különösen Bitter Illés, felsős osztályfőnöke, valamint Greksa Kázmér magyartanára és az önképzőkör tanárelnöke figyelt rá s külön is foglalkozott vele.”¹⁶

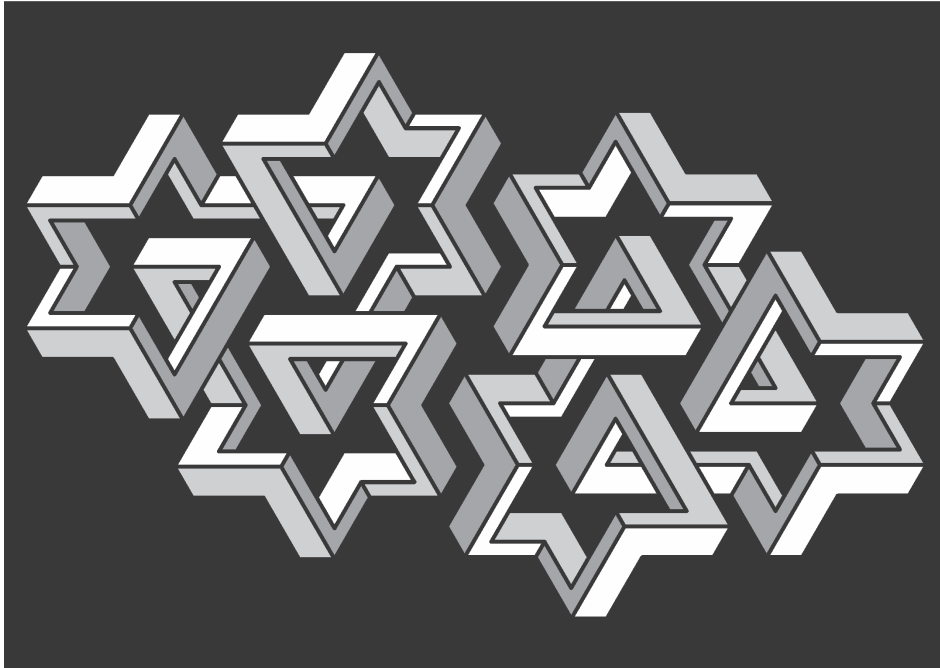
De az író is méltó emléket állított tanárának három évtized elmúltával a *Timár Virgil fia* című regényében (1922). Timár Virgil alakját – így az elemzők – nagy részben Greksa Kázmérról mintázza. Lássuk a regény expozíciójából hősenek bemutatását. A helyszín a rendház refektórium: „Lentebb ül, szerényen, a tiszteletreméltó Timár Virgil. A házfőnök szeretettel nyugtatja meg szemét a legjobb tanár, az igazi szerzetes becsületes arcán. [...] Timár Virgil bort nem ivott, a kártyát nem szerette, könyvei mellett egészen az iskolának élt.”¹⁷ Fontos helyet foglal el az író életművében ez a finom lélektani rajzolatot fölvázoló regény.

Ha Greksa Kázmér magyarországi pályáját nézzük, alapos képzettséggel fölvázolt fiatal tudósként mutatta oroszlánkörmeit, de sokirányú tájékozódása, pedagógiai hivatásérzete a tanári munkára, oktatási-nevelési kérdések megoldására ösztönözte. Mintegy másfél évtizedes tevékenységéről beszélhetünk, ha számbavesszük még műfordítói munkásságát, költői és énekszerzői próbálkozásait is tanulmányai mellett, teljesítménye figyelemre méltó. Kérdés, hogy miképpen lehet elkészíteni a következő másfél évtized mérlegét. Egészen pontosan azt sem tudjuk, hogyan került Greksa Kázmér a zágrábi egyetemre. A magyar nyelv- és irodalom tanszék professzori állásáról kiírt pályázat előzményeit, majd 1901-ben történt újólajos kiírását és végső eredményét ismertette közelmúltban megjelent tanulmányában Damir Agičić.¹⁸ Vajon mi szólhatott a pécsi szerzetes tanár mellett? Érdemes eltűnődni azon a mellékkörülményen is, hogy a pécsi cisztercita főgimnáziumban Greksa tanársága idején járt Khuen-Héderváry bánnak Károly nevű idősebb fia (az 1898–99-es tanévben a VIII. osztály tanulója volt). Vajon teljesen képtelen volna az a föltételezés, hogy a horvát nemzeti mozgalom által satrapának tartott bán (1903-ban fejeződött be regnálása) informálisan támogathatta a jelöltek közül a horvátul is tudó kitűnő pécsi tanárt?

Egyébként nyilvánvaló, hogy a XX. század első éveiben a magyar és horvát nacionalizmus ütközései, feszültségei idején nem lehetett hálás feladat a magyar irodalomról előadni a zágrábi egyetemen. Úgy tetszik, Budapesten viszont meg voltak vele elégedve. 1913-ban a magyar királyi minisztertanács jegyzőkönyve szerint Greksa Kázmér megkapta a magyar királyi udvari tanácsos címet. Mindenesetre a magyar ciszterci rend közegében kitűnő adottságokkal bíró tudósként tartották számon, akihez nagy reménységet fűztek. Rendtársa, Brisits Frigyes, a jeles irodalomtörténész, 1939 és 1948 között a budai Szent Imre Gimnázium igazgatója, visszaemlékezéseiben idézte föl egykori pécsi cisztercita tanárait, köztük Greksa Kázmért, akinek személy szerint nem volt tanítványa. Azt írta róla: „Tehetségének tartozunk azzal, hogy megemlékezzünk róla. Idős rendtársaim úgy beszéltek róla, hogy messze visszamenőleg nem tudnak senkit, akinek nagyobb tehetsége lett volna. [...] Tragikus ember volt. Egész életében szelemes ötletekben szíparkázza szét szavai hitelét.”¹⁹ Lehet, hogy a ciszterci szerzetesek körében ilyen túlzó vélemény járta róla, magyarországi munkásságát, úgy gondolom mégis, elismeréssel méltathatjuk. Az Irodalomtörténet hasábjain 1921-ben megjelent nekrológiájában az (-s) jelű szerzőtől a következőket olvashatjuk róla: „Tudományos foglalkozásán kívül fontos politikai szolgálatokkal is segíti a magyarság ügyét. 1918-ban a horvát elszakadás idején menekülni kénytelen az elfogatás elől. Sok... hánykódás után Budapestre jön s az itteni kolozsvári egyetemen folytatja működését. [...] Kéziratban maradtak: egy horvát–magyar szótár, horvát nyelvtan. Kéziratainak legnagyobb része Zágrábban maradt. Ezek tartalmáról, sorsáról semmit sem tudunk.”²⁰

JEGYZETEK

- 1 Gajda Péter: Greksa Kázmér. = Irodalomismeret, 1999. 3–4. sz. 136. o.
- 2 A ciszterci rend székesfehérvári katolikus főgimnáziumának Értesítője az 1890–91. iskolai évről. Székesfehérvár, 1891.
- 3 A ciszterci rend székesfehérvári katolikus főgimnáziumának Értesítője az 1889–90. iskolai évről. Székesfehérvár, 1890. 1–158. l.
- 4 Idézet az 1889–90. iskolai év Értesítőjéből, 117. l.
- 5 Gajda Péter: i. m. 137. o.
- 6 Egri főgimnáziumi Értesítő, Eger, 1892–1893.
- 7 XIII. Leó pápa költeményei. Eger, 1894.
- 8 Egri főgimnáziumi Értesítő, Eger, 1897–1898.
- 9 1898. 1. sz., 3. sz.
- 10 A pécsi cisztercita főgimnázium Értesítője az 1898–99. iskolai évről. Pécs, 1899. 3–48. l.
- 11 A pécsi cisztercita főgimnázium Értesítője az 1899–1900. iskolai évről. Pécs, 1900. 3–23. l.
- 12 I. m. 18. o.
- 13 A pécsi cisztercita főgimnázium Értesítője az 1912–1913. iskolai évről. Pécs, 1913.
- 14 Az idézetek a Babits és Pécs (vál. és összeállította Tüskés Tibor. Pécs, 1984) című kötetből valók. Az interjúk 1956 és 1960 között készültek.
- 15 Belia György: Babits Mihály tanulóévei. Budapest, 1983, 118. o.
- 16 Buda Attila: Martialis egy pécsi gimnáziumban, avagy Babits Mihály és a gyerekkor vége. = Irodalomtörténet, 2001.
- 17 Babits Mihály: Timár Virgil fia. Budapest (1922), 2001, 7., 11. o.
- 18 Kazmir Greksa, profesor madarskoga jezika i knjizevnosti na Sveucilistu Franje Josipa I. u Zagrebu (1903-1918). In: Varietas Europica Centralis (Tanulmányok a 70 éves Kiss Gy. Csaba tiszteletére). Szerk. Ifj. Bertényi Iván, Géra Eleonóra, Mészáros Andor. ELTE, Budapest, 2015, 23–27. o.
- 19 Brisits Frigyes: Az én tanárim a pécsi gimnáziumban. Pécs, 1933, 74–75. o.
- 20 (-s) Nekrológ (Greksa Kázmér) = Irodalomtörténet. 1921. 1. sz. 90. o.

TriaNon (történeti és politikai pszichológiai elemzés)

(Előszó: Legyen-e öngyilkos azért az ország, hogy ne haljon meg?) Ha Trianon néhány történeti és politikai pszichológiai sajátosságát szeretném (vázlatosan) föltárni = *diagnosztizálni*, akkor az elemzés elkezdéséhez *Apponyi Albert* híres trianoni védőbeszédéből ezt a mondatot érdemes idéznem:

„*Ha Magyarország abba a helyzetbe állíttatnék, hogy választania kellene ennek a békének elfogadása vagy aláírásának visszautasítása között, így tulajdonképpen azt a kérdést kellene feltennie magának: legyen-e öngyilkos azért, hogy ne haljon meg.*”¹

Ez az egy mondat is tömör összefoglalása annak a bonyolult összetett történeti és politikai konfliktusnak, amit a „Trianon” szó/fogalom a magyarság kollektív emlékezetében jelent: ezt *Trianon-traumának* is nevezhetjük.

(*Miről lesz szó?*) Elemzésem során a Trianon-trauma kollektív pszichológiai sajátosságának néhány összetevőjét igyekszem bemutatni. A pszichológiai alapfogalmak – *trauma* és *kollektív trauma* – meghatározása után a lélektani értelmezést a történeti-politikai konfliktusok világában próbálom meg alkalmazni/kiterjeszteni. Ennek során a „*Trianon-játzsma*” korabeli és jelenkori, sőt jövőtől várható fejleményeit is – ha csak vázlatosan is, ám kísérletező megfontoltsággal – megpróbálom szétszálazni. Mindezt az-za a szándékkal teszem, hogy elemzésem *diagnosztikus* megállapításai egyben *terápiás* javaslatok is legyenek.

I.

A trauma elementáris, elsöprő és mély érzelmi megrázkódtatás

A *trauma* a fogalom eredeti, klinikai/orvosi jelentésében fizikai és/vagy lelki *sérülés*, amely hosszabb időn keresztül fejti ki hatását. A *pszichés trauma*: túlterheli a normális szabályozó és integráló/integratív működéseket, a személyiséget jellemző rendezett és (ön)kontrollált viselkedés lazul, szétesik; *regresszió* is jelentkezhet. *Veszteségek* (hozátartozó halála, sikertelenség, kudarc stb.) nyomán is gyakran jelentkezik a trauma. A hatása patológikus, mert az egyén nem tud vele megbirkózni, magatehetetlenné válik, zavart okoz a személy valóságérzetében és pszichológiai jóllétében. A személyiség egészséges fejlődése szempontjából ezért nagyon fontos a trauma feldolgozása, amely így az én megerősödéséhez, jobb megküzdési stratégiákhoz és magasabb stressz-tűréshez vezet.

Az én elemzésemhez ugyan ezek a jelentésváltozatok is szükségesek, ám tágabb összefüggésben: a *történeti és politikai körülmények pszichológiai hatásait igyekszem értelmezni*. Ezért definiálom a *történeti-politikai traumák* fogalmát is: a történeti-politikai trauma nem más, mint a *történeti-politikai veszteségek kollektív emlékei*.² Traumát tehát nem csupán az egyén élhet át, hanem társadalmi nagycsoportok is: ez a *kollektív trauma*.

Mint minden trauma, a történeti-politikai trauma is elementáris, elsöprő és mély érzelmi megrázkódtatás. A kollektív trauma jellegzetessége, hogy az általa kiváltott érzelmi reakciókhoz nem szükséges a személyes átélés: évtizedekkel, sőt évszázadokkal később is képes hatást gyakorolni a társadalmi nagycsoport tagjaira – különösen akkor, ha időközben a közösségnek nem sikerült a traumát feldolgozni.³

(*A trianoni béke (?) – diktátum: kollektív trauma és (nem)feldolgozása*) Magyarországot – más nemzetekhez hasonlóan – számos traumatikus esemény érte történelme során. A távoli történelmi múlt már homályba vesző emlékeit most mellőzve,⁴ ha csak a közelmúltból, a 20. század néhány, igencsak traumatikus történelmi-politikai eseményét idézem föl:

- az I. világháborút, elvesztését, következményeit, köztük elemzésünk tárgyát: a trianoni békediktátumot;
- a II. világháborút és annak következményeit: köztük a magyar holokausztot, az újabb békediktátumot, a kommunista diktatúrát stb.

– akkor nem kétséges: a traumatizáció és újratraumatizálódás olyan mély sebeket ütött a magyarság kollektív emlékezetében, amelynek nem véletlenül vált meghatározó szimptomájává az áldozati szerep.⁵ Ez a máig tartó áldozati szerep viszont több szempontból is történelmi és politikai mentálhigiénés probléma: pszichés egyensúlytalanság jele és fenntartója – rögzíti a kollektív lelki zavart. Ráadásul úgy, hogy a következő traumák mintegy ráépül(het)nek: *trauma-torlódások* is kialakulhatnak, ami viszont tovább gerjeszt(het)i az egyébként is meglévő és burjánzó különböző (többnyire hamis) *történelmi-politikai játszmákat* is.

(*Trauma-torlódások és politikai játszmák*)

- Az 1989/90-es rendszerváltás traumái időben mintegy „vissza” és „előre” is torlódva már elfeledettnek vélt – mert megoldatlan – politikai konfliktusokat támasztottak/támasztanak fel a jelenkori politikai vitákban.⁶
- „*Trianon-játszma*”: az eredeti történelmi-politikai sokk (a trianoni diktátum, az országcsönkítés stb.) által gerjesztett *feszültség redukciója*, olyan „megoldások” ígéretével, amelyek inkább csak politikai taktikai, s kevésbé stratégiai célokat szolgálnak – ám attól „játszmák”, hogy a taktika könnyen átbillenhet a stratégia látszatába.

A trianoni békediktátum után ilyen játszmák uralták a magyar politikai nyilvánosságot: a revíziós, az irredenta törekvések nagyon is érthetőek voltak, miközben belpolitikai feszültségcsökkentő és legitimációs funkcióik is jelentősek voltak.⁷ – Az 1945 utáni, különösen a kommunista diktatúra világában viszont a jogos nemzeti sérelmek tagadása még inkább elfojtotta a stratégiai megoldás-keresés lehetőségeit. Ez az „elfojtó” megoldás-illúzió él tovább az Európai Unió „demokratikus” keretei között is.⁸ – Ezeknek a hosszú, évszázados történelmi-politikai és társadalomlélektani-politikai pszichológiai konfliktusos (olykor patológikus) folyamatoknak a feltárására, elemzésére én most, ebben a tanulmányomban, nem vállalkozom.

II.

A „Trianon-játszma” néhány fontos előzménye

Trianon: az I. világháború lezárásának magyar történelmi dátuma és helye.⁹ Az én elemzésem szempontjából azonban ez a név, hely és idő olyan *szimbolikus erőter*, amelyben a magyar sors pszichológiája is benne volt – máig ható erővel.

Az alábbiakban ennek néhány jellegzetességét igyekszem kimutatni.

A békekötés dramaturgiája. – A győztes antanthatalmak már 1919-ben aláírták a vesztes Németországgal, Bulgáriával és a köztársasági Ausztriával a békeszerződéseket: ezekben rögzítették a vesztesek hadseregeik engedélyezett létszámát, az anyagi jóvátétel részleteit és az új államhatárokat.

Mindeközben a szintén köztársasággá váló Magyarországon a kaosz kavargott: a Károlyi Mihály nevével fémjelzett népköztársaság, a bolsevista Magyarországi Tanácsköztársaság, majd az azt felváltó Peidl Gyula szociáldemokrata/szakszervezeti, illetve Friedrich István ellenforradalmi kormányai szinte örvénylő kavardással egymást váltották. A belpolitikai zűrvartartéza a külpolitikai következmény: az antant hatalmak egyik kormányát sem ismerték el – és ami ebből (is) következett: meg sem hívták őket (egyiküket sem, tehát a „magyarokat”) a párizsi béketárgyalásokra.

Huszár Károly miniszterelnök vezetésével 1919. november 24-én alakult meg az az ügynevezett koncentrációs – a kommunisták kivételével minden pártot magába foglaló – kabinet, amelyet végül a győztesek elfogadtak és meghívtak a békekonferenciára.

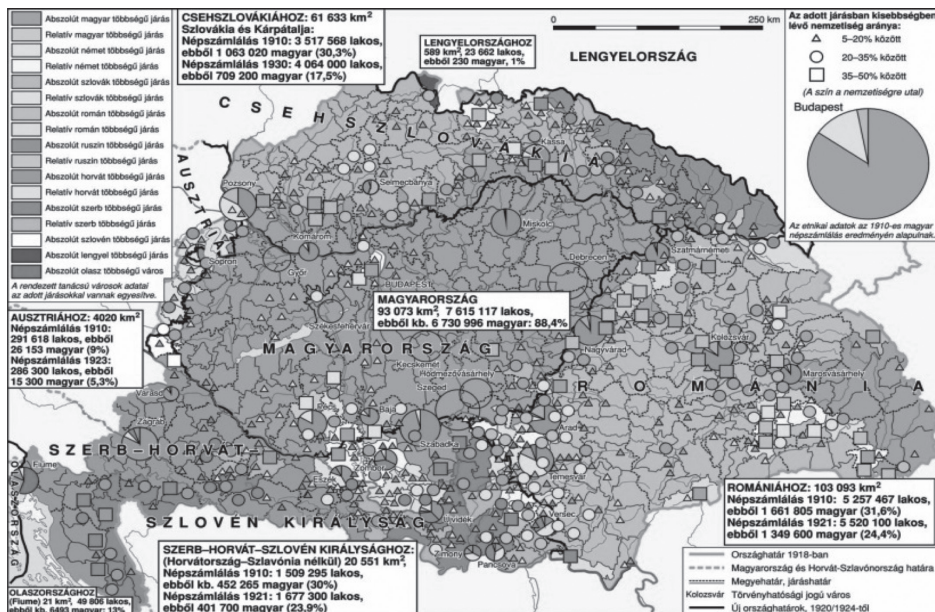
A Huszár-kormány decemberben döntött úgy, hogy a csaknem hetvennégy éves *Apponyi Albert* gróftól nevezi ki a magyar béke delegáció vezetőjének. A minisztereknek arról is dönteniük kellett, hogy a delegáció párizsi tartózkodásának finanszírozásához banki hitelt vesznek föl, mert az államkincstár annyira üres volt, hogy erre sem volt készpénz.¹⁰

Ez a helyzet jól jellemezte az akkori zavaros és szinte kezelhetetlen állapotokat.

Ami ennél is fontosabb: a zavaros belpolitikai körülmények, a gazdasági összeomlás, a legitím magyar politikai vezetés hiánya és számtalan következménye csak valamiféle szürreális előjátéka volt annak a reménytelen politikai színjátéknak, amit Apponyi Albertnek kellett előadni/eljátszania. Apponyi Albert ugyan meggyőző volt, nemcsak több nyelven sziporkázott: a tények, az adatok, a tudományos és történeti-politikai érvek terén is felkészülten érvelt. – *Az antant a nagyhatású szónoklat ellenére feldarabolta a Szent István-i Magyarországot.*¹¹

Íme, az eredmény:

A trianoni határok és a történelmi Magyarország demográfája¹²

Miért történt mindez? A válaszhoz szálazzunk szét néhány tényezőt; olyan összefüggéseket, amelyek a közvetlen előzményekből (is) értelmezhetőek.¹³

(Politikai cselekvések és politikai vezetők: 1916–1918 – és utána is¹⁴ [történelmi szociálpszichológiai összefüggések]) A mindent meghatározó politikai cselekvések terepe a Nagy Háború volt.

A pszichológiai konfliktuselemzés szempontjából ezt a kérdést teszem föl: ha Trianon meg is történt – a végzetes történeti-politikai sorscsapás miképpen is volt kódolva az előzményekben?¹⁵ A sok irányból kereshető válaszlehetőségek közül én most azonban csak egy pszichológiai értelmezéshez szükséges kérdést fogok feszegetni: *háborús konfliktus viszonyai között vajon a kompetitív és/vagy a kooperatív konfliktuskezelés az eredményesebb-e?*¹⁶

Kompetitív és/vagy kooperatív konfliktuskezelés. – A *kompetitív konfliktuskezelés* nyereségmaximáló, „vagy-vagy” alapon szemléli a világot, a „másik” megsemmisítésére tör. Ez legtisztábban a háborús viszonyokban bontakozhat ki. Nemcsak a személyes csetepatékban lehet így (is) „győzni”, de ez a fajta mentalitás a politikai játszmák világában is érvényesül(het). A politikai konfliktusok a valóságos háborúkban aztán a szó szoros értelmében a „másik” fizikai/gyilkos megsemmisítésére is tör/het. – Az „alkalmas” politikai döntéshozó: agresszív mentális készenléti állapottal elszántan küzd a „győzelemért”. A Nagy Háború meghatározó politikai döntéshozói közül Georges Benjamin *Clemenceau* (1841–1929) ilyen politikai személyiség volt: ezt már a kortársai is így látták – ő volt a Tigris. A francia nagyságtudat tökéletes megtestesítője és győztes érvényre juttatója volt: aki a németek teljes elnyomásában látta a francia állam biztonságának és gazdasági felemelkedésének zálogát.¹⁷

A *kooperatív konfliktuskezelés* a megegyezést helyezi előtérbe, az „is-is” helyzeteket, megoldásokat keresi. Ezekben a helyzetekben kiválóan képes manőverezni, mert igyekszik megtalálni az eltérő érdekeltségek, személyek és ügyek közös érintkezési felületeit. Nem élezi az ellentéteket, mert inkább a „békés” megoldásokat kedveli. Politikai vezetőként is az építés, a fejlesztés, a haladás, a reformok híve. Szocializált és nem pusztán önérvényesítő hatalommotiváció jellemzi. A „béke” az ő igazán otthonos terepe – nem a háború. A háborús körülmények között is persze szükséges a kooperáció, de csak a „mi” világán belül, mert mindent felülír ilyenkor a „mi” versus „ők” között feszülő konfliktus.

Károly (1887–1922) – osztrák császár és magyar király¹⁸ – az itt csak vázlatosan jelzett konfliktusos erőterben döntően a kooperatív konfliktuskezeléseket preferálta, a kompetitív konfliktushelyzetekben viszont a vesztes játszmákba sodródott: *a Tigris széttépte és fölfalta*. Azaz például és többek között békekötési kísérletei, így a Sixtus-afféerként elhíresült próbálkozása is, sikertelen volt – ám *a kiegyensúlyozott béke lehetőségét mégis ez a kooperatív konfliktuskezelési ajánlat jelezte, nem is akármilyen horderejű alternatíva eshetőségével*. Az időben megkötött valódi béke/szerződés nem melleleg ugyanis az USA túlzott megerősödését (is) megelőzhette volna.¹⁹

Veszteségminimalizálás: kompetitív és kooperatív. – A konfliktuskezelés a veszteségminimalizálással is eredményes lehet – az „eredmény” ebben az esetben persze nem a „győzelem”, hanem: a szomatikus/testi és materiális *túlélés*. Ehhez is azonban erő, határozottság és koncepció szükséges: a kompetitív és kooperatív konfliktuskezelésnek az éppen adott helyzetben releváns *hibridizációja*. Ez háborús körülmények között nem elhanyagolható eredmény. Két magyar politikai vezetőt elemzek, akik szinte paradigmátikus példái a veszteségminimalizálás történeti/politikai alternatíváinak: az *(ön)destrukatív* és a *konstruktív* veszteségminimalizálás két korabeli magyar példáját mutatom be (vázlatosan).

Károlyi Mihály (1875–1955): az (ön)destruktív veszteségminimalizáló – aki miniszterelnökként (1918. okt. 31. – 1919. jan. 11.) és államfőként (1919. jan. 11. – márc. 21.) is csak *sodródott* a valóban kaotikus eseményekkel. Pacifizmusa, vagyis az antanthalmakkal való feltétlen megegyezési hajlandósága, egy politikai vezetőől jószerivel szokatlanul naiv bizalma a wilsoni békeajánlatokban és a nemzetiségi vezetők jóindulatában, azt jelzik, hogy Károlyi kooperatív igyekezete a veszteségminimalizálás helyett (szándéka ellenére) a teljes szétesés és szétbomlás irányába taszította az országot. A politikai vezetés kompetitív játszmáiban is veszített, s amikor ez számára is világossá vált: „átadta” a hatalmat – a kommunistáknak.²⁰

Horthy Miklós (1868–1957): a konstruktív veszteségminimalizáló. – Károlyi Mihállal ellentétben Horthy Miklós nem *sodródott* a kaotikus eseményekkel, hanem: *alkalmazkodott*. Ferenc József szárnysegédjeként „labanc” volt, IV. Károlyt is hűségéről biztosította. Ám éppen akkor, amikor az uralkodó erre a hűségesküre is számítva visszatért (a már megcsönkített, a trianoni) Magyarországra azzal a szándékkal, hogy visszavegye az első számú politikai vezetői hatalmat, azaz a Magyar Királyság legitim uralkodójaként folytassa politikai tevékenységét²¹ – *Horthy Miklós megszegte esküjét*: nem adta át a hatalmat a legitim uralkodónak. Horthy Miklós azonban nem valamiféle kicsinyes hataloméhségtől vezérelve volt eszközöző, hanem az országmentés stratégiai érdekeit mérlegelve cselekedett így. Ha nem ezt teszi, akkor a zsákmányéhes kisantant államok vezetői parancson adtak volna hadseregeiknek a trianoni Magyarország megszállására, ami viszont gyakorlatilag a maradék ország teljes pacifikálását, azaz megszüntét és felszámolását, afféle (Clemenceau által egyébként is preferált) „kathágói békét” jelentett volna.²²

Horthy Miklós tehát nem adta át a hatalmat a legitim uralkodónak. Sőt IV. Károly másodszeri visszatérési kísérlete után – amikor katonai ellenállás is kifejtett – „kurucos” huzzárvágást is alkalmazott: a képviselőház megszavazta a Habsburg-ház trónfosztását (1921. november 6-án), de az ország államformáján nem változtattak. Afféle ideiglenes kényszermegoldásként létrehozták a „király nélküli királyságot”, és Horthy Miklóst kormányzóvá választották. A király nélküli királyság: *csonkolt hibridizáció* – *de a túlélést biztosította*. Ráadásul Horthy szilárd antikommunista beállítottsága miatt az antant nagyhatalmi politikai vezetői (elsősorban az angolszász, de még a francia diplomácia is) jobban bíztott benne, mint a baloldali, egyre inkább kommunista-szimpatizáns Károlyi Mihályban. És még egy tényező növelte Horthy Miklós politikai alkalmasságát: valódi és tapasztalt, harcedzett katonai vezető volt.²³ Ez elsősorban a belpolitikai erőterében volt fontos: a kollektív veszteségminimalizálás esélyét növelte az „erős vezető” képze.²⁴ Ráadásul – paradox módon – ekkor vált az ország teljesen önállóvá, függetlenné, ám ehhez a régen várt *magyar szabadsághoz* nem az öröm, hanem a kiszolgáltatottság, a tehetetlenség kollektív traumája társult. IV. Károly tehát több szempontból is csak vesztes lehetett volna, ha netán sikerült volna a visszatérése az egyébként Horthy Miklós által sem vitatott legitim uralkodói szerepéhez. Ám az is valószínű, hogy IV. Károly hajlandósága szerint sem lett volna „erős vezető”, hanem – „demokratikus” (még talán „magyar” is). Károly habitusa inkább polgári/civil volt – nem pedig militáns, agresszív. A Szent Korona-tan alkotmányjogi konstrukciójában *implicité* benne lévő „szakrális köztársaság”-eszmét valószínűleg megkísérelte volna kibontani, valamennyire (bizonyára fokozatosan, reformok útján: békésen) megvalósítani: *explicitté* tenni.

Nem ez történt.

A történeti politikai realitások a kompetitív örvénylés (ön)pusztító démonait szabadították rá a világra – így persze Magyarországra is: *vesztettünk*.

A következőkben ezt a veszteséget veszem (a szó szoros értelmében) szemügyre – térdépek segítségével is.

III.

Ami elveszett – örökre?

(Magyar Királyság – pszichogeográfiai és pszichohistóriai nemzetkarakterológia)

Magyarország a Kárpát-medencében:²⁵ organikus térfoglalás és térkitöltés.

Teleki Pál szerint: „A magyar Duna-medence egyike Európa nagy tájainak. Egysége minden térképen szembeötlő egység, s ugyanakkor központi nagytáj, amely peremtájakat elválaszthatatlan egységbe foglal. Egymást kiegészítő s egy egészben teljessé levő tájnak összessége, egyedisége, egyénisége. Hazájává lesz egymással egyetértésben élő, mezei és erdei, szántóvető és állattenyésztő népeknek, síkságok, dombok és hegyek lakóinak, őslakóknak és később bevándorolt telepeseeknek, különböző nyelvű és szokású népcsoportoknak, mert a résztájak egymásba fonódnak, közösek az utak és piacok, az egymást kiegészítő és egymással egybefont tájak termelésének cserehelyein egymásba futnak és fonódnak az érdekek, és ismerősökké, rokonokká, sokban egyforma felfogásúvá válnak az emberek, átveszik egymás szokásait, egymás ízlését. Ennek a feladata, természetszerű folyamatnak átértékelése a Szent István-i gondolatnak, állameszmének és irányításnak egyik alapvető tényezője. Így értelmezték ezt az ország legjobbjai öntudatosan vagy öntudatlan magyar érzésből újra meg újra, így is kell ezt értelmezni.”²⁶

Ottlik László írja: „Magyarország politikai szerkezete nem egy népnek más népek fölötti uralmán alapult, hanem egy civilizációs eszmén: a nyugati kultúra határán fekvő egységes földrajzi területet, a Kárpátok medencéjét egy nyugati szellemű keresztény királyság politikai abroncsába fogni.”

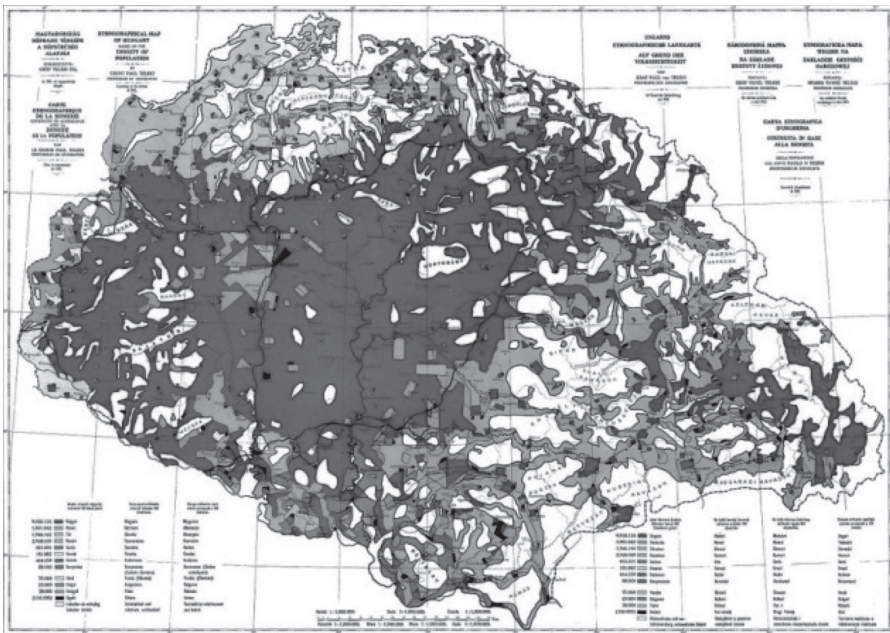
„A Kárpátok medencéjének mint területi egységnek egyetlen politikai keretbe foglalása, s ennek a területi impériumnak a magyar szabadságésszmével való kitöltése: ez a magyar állameszme, nem pedig egy népek uralma más népek felett.”

„Az egy geo-ökonómiai térhez tartozó népek sorsközösségének elemi tényéből kell kiindulni, abból, hogy ezek a népek szükségképpen összetartoznak, mert egymásra vannak utalva; a másik – összetartozó népek egyenlő szabadságának az eszméje az ősi magyar jogeszmé: az una eademque libertas. Az ősi federális elemek (vármegyarendszer, a Szent Korona országai) megadják a lehetőségét a területi államtagozódásnak.”²⁷

(A re-vízió: a történeti-politikai terápia (lehetősége)) A revízió eszméje tehát: *re-vízió*. Vagyis az nem lehet megoldás, ha a nyers érdekérvényesítés pusztá hatalomtechnikai igazságtalanságait szeretnénk módosítani, sőt megszüntetni – ami igazságérzetünknek egyébként megfelelne –, hanem *a pszichogeográfiai táji/népi és állami szerveződés organikus eszméjének politikai gyakorlata* lehet(ne) az itt található történelmi/politikai traumák terápiájának lehetősége = a *re-vízió*. Azaz: „visszamenőleg mindazt revidálni kell, ami csupán organisatorikus beavatkozás, ami a fejlődés egyes szakaszait merev formákban tartotta meg, ami kiélesítette és állandósította az ellentéteket. De éppígy *fel kell újra tisztán ismerni és meg kell őrizni mindazt, ami szerves, ami természetszerű volt a fejlődésben.*”²⁸

Teleki Pál és munkatársai ezért elkészítették a trianoni béketárgyalásokra ezt a térképüket is:

A Magyar Királyság etnogeográfiai viszonyai²⁹

Ez a térkép *pszichogeográfiai koncepció* is: jól mutatja a béke lehetőségeit. Például azt, hogy *az etnikai viszonyok-konfliktusok humánökológiai rendezőelve: a mellérendelés* – erről szóltak főntebb a Teleki Pál- és Ottlik László-idézetek. *A nemzetépítés = politikai*

*konszenzus és egység: a Szent Korona-eszme révén.*³⁰ Ez az a hagyomány, amit a trianoni diktátummal szétverték az első világháború győztes hatalmai. De még a természetes *természeti határokat* sem vették figyelembe.

Kárpát-medence és (Nagy-)Magyarország³¹

Ez a térkép szintén egyfajta *pszichogeográfiai láttelel*: több száz népszámlálási adatot és statisztikát összesítő térkép. A térkép készítőinek az volt a célja, hogy vörös pontokkal szerepeltesse azokat a városokat, településeket, ahol legalább ezer főnél többen laknak.

Már elsőre szemet szúr, hogy egyes országok szinte teljesen egybefüggő piros területből állnak. Ilyen Németország, Olaszország, Dánia, Hollandia, Luxemburg vagy épp Belgium.

A ritkábban lakott észak- és kelet-európai területeken már sokkal jobban kivehetők az egyes különálló pontok.

Azonban a térkép legnagyobb érdekessége az, hogy valami – számunkra fontos összefüggés – nagyon is látható módon megmutatkozik rajta. Ha ugyanis Közép-Európára tekintünk, akkor a Kárpátok vonala látványosan kirajzolódik. Ez a *természeti határvonal* szinte tökéletesen megrajzolja az egykori Nagy-Magyarország határait. *Az egykori (Nagy-)Magyarország tehát nem megkonstruált, kitalált, közzővel és vonalzóval megrajzolt ország – hanem: organikus (volt).*

Európa népei és etnikai/politikai határai organikus képződmények. – Az Európai Unióból (EU) azért sem lehet Európai Egyesült Államok, mert *Európa népei és etnikai/politikai határai organikus képződmények* – még akkor is, például Magyarország esetében, ha *igazságtalanul vonnak/vontak meg új (ideiglenes, azaz nem-organikus: életidegen) határokat.* Az Európai Egyesült Államok víziója *Európa népeinek organikus létét számolná fel.* Az EU *revitalizálása* viszont az *organikus alapok* fölerősítésével lenne csak végrehajtható. Ennek (egyik, de releváns) alapmodellje lehet(ne) a *Kárpát-Haza* élet- és értékvilágának föltámasztása. *A revitalizálás helyett egyelőre azonban nemcsak az európai erdők, de az emberek/népek is fogynak/pusztulnak.*³²

Mi lett volna, ha nincs Trianon? – Ám éppen ezért is érdekes és tanulságos gondolat-kísérlet annak végiggondolása – *mi lett volna, ha: nincs Trianon!?*

Ezt a gondolat-kísérletet – nem pusztán spekulatív alapon, hanem demográfiai és statisztikai adatokkal – végrehajtotta *Csonka Ákos*.³³

A fgyelemre méltó elemzésből ide most csak két beszédes táblázatot másolok:

A magyarok arányainak változása az egyes elcsatolt területeken

Nép	Magyarok száma 1920-ban	Magyarok szám 2011-ben	Különbség abszolút értékben	Különbség százalékban
Felvidék/Szlovákia	900 ezer	500 ezer	-400 ezer	-43% ▼
Erdély	1,7 millió	1,2 millió	-500 ezer	-29% ▼
Délvidék/Vajdaság	300 ezer (1961-ben 440 ezer)	250 ezer	-50 ezer/190 ezer	-29,5% ▼
Kárpátalja	180 ezer	150 ezer	-30 ezer	-16% ▼

Nemzetiségi arányok változása a Kárpát-medencében

Nemzetiség	Számuk 1920-ban	Számuk 2011-ben	Különbség abszolút értékben	Különbség százalékban
Szlovák	1,9 millió	4,4 millió	+2,5 millió	132% ▲
Román	3 millió	4,8 millió	+1,8 millió	60% ▲
Szerb	200 ezer	1,3 millió	+1,1 millió	550% ▲
Ukrán-ruszin	350 ezer	1 millió	+650 ezer	186% ▲
Magyarok (Magyarországon)	7,2 millió	9,4 millió	+2,2 millió	32% ▲

Ezek után mit tudunk mondani a jövőnkéről?

IV.

A jövő: van-e lehetőség a trauma feldolgozására?

A traumatizáltság negatív hatással van a társadalmi nagycsoport (a „magyar sorsközösség”) identitásának szerveződésére. A feldolgozás gátlása az áldozati szerep kialakítását idézi elő és rögzíti: patolgikussá is teheti. A kollektív emlékezetben az áldozat szerepe tehát életben tart(hat)ja az érzelmi traumát, amely így és ezért továbbadódik a későbbi generációkra. A trianoni egyezmény feldolgozása azért különösen bonyolult és nehéz, mert a határon túli magyarság helyzete, és az ezzel kapcsolatos politikai-gazdasági ügyek (nemcsak hazánk, hanem a szomszédos országok részéről is) folyamatosan a jelenben tartják a múlt negatív történéseit, és automatikusan emlékeztetnek rá: *az egykori „nagy Trianon” „kis-trianonok” szinte végtelen sorozata követte és követi.*

Kis-trianonok. – Ilyen „kis-trianon” volt például a marosvásárhelyi „fekete március”: 1990. március 19–20-án véres összecsapások voltak románok és magyarok között stb.³⁴ – *Pápalátogatások Romániában:* II. János Pál romániai látogatása (1999. május 31. – június 2.) során a magyarok nagyon szerették volna, ha elment volna Erdélybe és misézhetett volna Csíksomlyón is. Am erre nem kerülhetett sor, mert ezt a (jogos) nemzetipolitikai érdeket felülírta az ortodoxiával való megbékélés egyházpolitikai/diplomáciai gesztusa. – Ferenc pápa már ellátogathatott Csíksomlyóra, misézhetett is,³⁵ ám a román hatóságok nem engedték a pápát magyar feliratú miseruhában misézni.³⁶ – Minderre következett az *úzvölgyi temetőgyalázás*, a román hatóságok és politikai tényezők cselekvő közreműködésével: „Szekelyföldi civilek élőlánccal próbálták megakadályozni, hogy román csoportok bejuthassanak az úzvölgyi katonatemetőbe, ahol egy törvénytelenül állított román parcellát és emlékművet akartak felavatni. Magyar keresztet dobáltak ki román szélsőségesek a több mint százéves erdélyi temetőből. A magyar külügy bekérte a román nagykövetet, aki azonban nem jelent meg. A román külügy szükségtelennek tartja a nem konstruktívnek nevezett külső beavatkozásokat.”³⁷

A *nagy Trianon* után ezek a 99/100 éve ismétlődő mindennapi *kis-trianonok* a rideg valóság. Az ismétlődések viszont azért lehetségesek, mert a nagy Trianon igazi történetét még mindig nem lehet elbeszélni.

A spontán gyógyulás, élni akarás és a természetes, tehát társas-társadalmi terápiás önkorrektív folyamatokban az idő múlásával a traumákat is békévé tudja/tudná oldani az emlékezet – *de az újabb traumák folyamatosan emlékeztetnek a régi traumákra (is), mert fűtik őket az ellenségek: a titkok, tabuk = a bizalomhiány.*³⁸

Ezért különösen fontos kezdeményezés (lehet) a *Nemzeti Összetartozás Napja*.

Nemzeti Összetartozás Napja:
június 4.

(politikai pszichológiai naplójegyzetemből)

Ez a nap a trianoni békediktátum aláírásának évfordulója. Az Orbán-kormány a 2010-es hatalomra kerülése után hívta életre ezt a megemlékezési alkalmat. Afféle liturgikus nap ez, amely ugyan a tragédiára is emlékszik, de inkább azt szeretné, hogy a „megmaradás”, valamiféle „újjászületés”, sőt „feltámadás” is legyen belőle. Ezt a dinamikus ívet rajzolja ki a 2019-ben a kormányzati rendezésben előadott „nemzeti összetartozás” dramaturgiája is. Az országon belül és az elcsatolt területeken is megemlékezéseket tartanak. A központi rendezvény kiemelt eseménye a határon túli és a magyarországi

iskolák diákjainak közös éneklése volt a Kossuth téren. Összesen hétezer diák énekelt a *Kézfogás* című dalt az Országház előtt a Kossuth-díjas énekes-zeneszerző, Szarka Tamás vezényletével. Ezzel egyidőben pedig több mint 150 határon túli és magyarországi iskolában énekeltek a dalt.³⁹

Valóban felemelő volt! Ám ez az érzés csak akkor lehet(ne) katartikus, ha a *valódi és kemény igazság nem sikkad(na) el a puha érzelmekben*.

Orbán Viktor beszédéről is szólnom kell. Egy ízig-vérig politikai beszéd volt, és noha *emelkedett* is volt, azaz a magyar nemzeti tartást és büszkeséget is felmutatta – Orbán Viktor-osan *hatalommotivált* is volt. Ez így rendjén is lett volna, elvégre egy politikus szónokolt, nem egy tudós történész adta elő racionális értelmezését a történeti/politikai események és összefüggések rejtelmes fordulatairól. A miniszterelnöki politikai látásban tehát az emelkedettség retorikája az „erő” jogos használatának valamiféle büszke felmutatásába is átlendült; akkor volt ez némileg túlzó, inkább egy kívánatosnak vélt jövőbeli állapot vizionálása (nekem legalább is úgy tűnt), amikor a magyar katonai erőről is szólt a gazdasági, a kulturális gyarapodásunk büszke listázásával együtt.⁴⁰

Egyébként a legtöbb megállapításával egyetértek, különösen azzal, hogy az országcsonkítás mindig is igazságtalan marad, legfeljebb az idő múlása enyhítheti a fájdalmat. A V4-es politikai szövetségépítés is szükséges, de a közvetlen politikai érdekek megfontolásainak alárendelt taktikának tartom, noha Orbán Viktor implicite a *stratégiai távlatú magyar Kárpát-medencei összefogást* is szándékozik építeni. Ő politikus, tehát a napi taktikázásokba szorítva dolgozik – én nem. Ezért kimondom: *a trianoni igazságtalanság hangoztatása csak akkor nem pusztán politikai retorikai fogás, ha a trianoni békediktátum döntési mechanizmusát (embereket, intézményeket, érdekeket) konkrétan nevéükön nevezve feltárjuk és elbeszéljük az események valóságos összefüggéseit*.

És ez bizony még mindig zavarosan és hiányosan történik.

Miért?

Hipotetikus válasz-kísérletem:

A Trianon-kutatások maguk is a Trianon-szindróma hordozói.

Sommás ítéletem természetesen nem vonja kétségbe az eddig végzett, különböző szakmai (történeti, szociológiai, néprajzi, irodalomtudományi, művelődéstörténeti, politológiai stb.) alapokon megírt Trianon-elemzések fontosságát, kiválóságát, jelentőségét. Pusztán arra utalok, hogy *a Trianon-kutatások maguk is a Trianon-szindróma hordozói: az „igazság” és a „paradigma” túlfűtött feszültsége jellemzi – mindközönségesen: politikai-ideológiai elfogultságok, előítéletek, sztereotípiák keresztül-kasul átszövik ezt a témát/területet, a tudományos-módszertani „fegyelem” keretei között is, mondhatni szükségszerűen, éppen a történeti-politikai (túl)érzékenység miatt*.

Nézzünk erre néhány példát. – A rendkívül szerteágazó Trianon-szakirodalomból, annak is elsősorban hazai terméséből, én most csak két, egymástól nagyon távol álló, ám éppen ezért is tanulságos (mert vitára serkentő) vezető és tekintélyes szaktörténész – *Raffay Ernő és Romsics Ignác* – munkásságára utalok.⁴¹

Megemlítek még három tudás- és tudománypszichológiai problémát is:

- *MTA Lendület-Trianon 100 Kutatócsoport* – az akadémiai tudományos tudás intézményes művelői.⁴²
- *Trianon Kutatóintézet* – a tudományos tudás nem-akadémiai intézményes művelői.⁴³
- *Az akadémiai és tudományos paradigmákon kívüli, ám az „igazságnak” mélyen elkötelezett magányos harcosok*, akik azonban kisebb-nagyobb szimpatizáns-táborukon túl is érdeklődést váltanak/válthatnak ki.⁴⁴

A paradigmaticus kötöttségek tudás- és tudományszociológiai keretei által meghatározott, szinte egymást kizáró látásmódok, eltérő történeti és ideológiai/politikai ítéletek a szaktudományos értékvilágokat is differenciálják/pluralizálják: ez (lenne) a *tudományos viták* lényege – nem mellesleg *a Trianon-szindróma artikulálása segítségével a Trianon-trauma gyógyítását is így talán elősegíthetik.*

A tudomány (csak) erre képes – ám ez sem kevés.⁴⁵

(Utószó: *A szimbolikus erőter lehetőségei*) A kollektív trauma feloldása/gyógyítása a *szimbolikus erőter* átrajzolásával/átkeretezésével is lehetséges.

Például így:

Egy nemzetközi/világtörténeti példa: a modern Izrael állam megalapítása (1948)

Visszatérés és államalapítás az ősi (szent)földön

– amikor a szimbolikus erőter nem csak szimbolikus...

*

KIS/MAGYAR PÉLDA:

Szent Korona:

A Szent Koronát a Honvéd Koronaőrsg őrzi az Országházban.⁴⁶

Szent Jobb-körmenet – augusztus 20.⁴⁷
Államlélektani re/szakralizáció

KIS/MAGYAR PÉLDA:
a csíksomlyói búcsú/zarándoklat⁴⁸
Néplélektani re/szakralizáció

A KÁRPÁT-MEDENCE
 szakrális földrajza és pszichogeográfija⁴⁹
Területi lélek(re)vízió

– amikor a szimbolikus erőter (még) csak szimbolikus...

Lehet(ne) egyesíteni a Kárpát-medence népeit?

Nem az egykori Osztrák–Magyar Monarchiát, mint birodalmat, kellene föltámasztani – hanem a Kárpát-medencei organikus tájegységben élő nemzetek egymás mellé rendelt szövetségét.

A Kárpát-medencei organikus tájegységben élő népek és nemzetek egymás mellé rendelt szövetsége ugyanis az a politikai és állami szervező erő lehet(ne), ami a népi/nemzeti lokalitások autonómiáján és szuverenitásán alapul(hatna). A jövő kihívásait – a közös túlélés esélyeit – így lehetne valószínűleg inkább optimalizálni, mint a kompetitív/háborús konfliktuskezelések „jól bevált” eddigi gyakorlatával. Az elmúlt 100 év kis- és nagy-trianoni „megoldásai” ugyanis nem a túlélést, hanem csak a romlást, a bomlást „optimalizálták”. Am hogy ez ne így folytatódjon, annak kettő, nagyon kemény, az elmúlt 100 évben a politikai-hatalmi viszonyokba („örökre”?) bebetonozódott feltételrendszer re-víziójára van/lenne szükség:

Stratégiai dimenzió:

- az első világháború utáni trianoni,
- majd a második világháborút követő párizsi békediktátumok újratárgyalása.

Taktikai dimenzió – a stratégiai célok érdekében:

- a politikai taktikázgatás retorikai/dramaturgiai homálya, ilyen-olyan (látszólag célszerű, azaz diplomatikus) mutatványok, mellébeszélések nélkül –
- ám legalább olyan hittel, hazaszeretettel és kommunikációs készséggel, mint amivel Apponyi Albert lépett fel 100 évvel ezelőtt a trianoni színjátékban.

*

Az éppen aktuális politikai realitások ugyan ma sem kedvezőek, de a „kis-trianonok” leleplezése, az ellenük való fellépés igenis lehetséges – így is építve TrianONjaink Kárpát-medencei lokalitásait: *a megbékélés organikus otthonait és szigeteit* (még az Úz völgyében is – talán).

Lehet=Ne/m!/?

IRODALOM

- Anka László 2018, Apponyi Albert védőbeszéde. *Magyar Idők*, január 16. – <https://www.magyaridok.hu/velemenyi/apponyi-albert-vedobeszede-2633815/>
- Apponyi Albert 1920, *Apponyi Albert párizsi beszéde*. In: Zeidler Miklós: Apponyi Albert párizsi beszéde / Forrásközlés. *Rubicon*, 1–2. sz. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/apponyi_albert_parizsi_beszede_forraskozles/
- Badinyi Jós Ferenc 2017, *Trianon és a harmadik világháború*. Angyal Menedék Kiadó, Budapest
- Baechler, J. 2013, Outline of Psychology of War. *Res Militaris*, vol.3. n°3. – http://resmilitaris.net/ressources/10180/17/res_militaris_article_baechler_outline_of_a_psychology_of_war.pdf
- Balázs Géza 2016, Trianon és a magyar nyelv. *Nyelvünk és Kultúránk*, 1–4: 24–32.
- Bar-Tal, D. – Halperin, E. 2013, The Psychology of Intractable Conflicts: Eruption, Escalation, and Peacemaking. In: Huddy, L. – Sears, D. O. – Levy, J. S. (eds.): i. m. 923–956.
- Bánffy Miklós 2013, *Egy erdélyi gróf emlékiratai. Emlékeimből – Huszonöt év*. Helikon Kiadó, Budapest
- Benda Jenő 1920/2013, *A béke kálváriaitján. Egy újságíró naplója a párizsi békekonferenciáról*. Méry Ratio Kiadó, Kisebbségért – Pro Minoritate Alapítvány
- Békési Júlia Boglárka 2015, Versenyfutás a labirintusban: a kisebbségi magyar pluralizmus Romániában. In: Garaczi Imre (szerk.): *Nemzeti integráció, autonómia és szakrális múlt a Kárpát-medencében*. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém, 145–159.
- Bogár László 2011, *Lefelé a létezés lejtőin*. Kairosz Kiadó, Budapest
- Boros Géza 2003, Trianon köztéri revíziója 1990–2002. *Mozgó Világ*, 2. sz. – <https://epa.oszk.hu/01300/01326/00036/02Boros.html>
- Bögre Zsuzsanna, Keszei András és Ö. Kovács József (szerk.) 2012, *Az identitások korlátai. Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetétől*. L'Harmattan Kiadó, Budapest
- Csonka Ákos 2016, Így nézhetne ki a Kárpát-medence etnikai térszerkezete, ha nincs Trianon. *Körkép*, jan. 2. – <https://korkep.sk/cikkek/mindennapjaink/2016/01/02/igy-nezhetne-ki-ma-a-karpad-medence-ha-nincs-trianon/>
- Daruvár, Yves de 1999, *A trianoni magyar sors*. Püski Kiadó, Budapest
- Diószegi István 1994, *A hatalmi politika másfél évszázada*. MTA, Budapest
- Domonkosi Ágnes 2015, Metonimikus és metaforikus leképezések a trianoni trauma fogalmi feldolgozásában. In: Kuser Judit és Loboczkó János (szerk.) *Trauma és válság a századfordulón: Irodalom, művészet, filozófia*. Eger, EKF Liceum Kiadó, 85–99.
- Drábik János 2018, *Százéves Trianon. Döntsük meg? Törődünk bele? Kik Trianon igazi felelősei?* Gold Book
- Duray Miklós 2010, *A megvalósult elképzelhetetlen. A trianoni békediktátum 90. évfordulójára*. Trianon Kutatóintézet, Budapest
- Erős Ferenc 2007, *Trauma és történelem. Szociálpszichológiai és pszichoanalitikus tanulmányok*. Jászöveg Műhely Kiadó, Budapest
- Farkas Attila 2015, Etnikai sztereotípiák az angol pamfletirodalomban. *Studia Mundi*, 02. 03: 21–32. – http://real.mtak.hu/38967/1/Studia_Mundi_Vol_2_No_3_3_Farkas.pdf
- Fazakas Ferenc 1973, Trianon és a magyar nép fennmaradása. *Szittyakürt* – Fazekas Ferenc: Trianon és a Magyar Nép Fennmaradása (online)
- Fejtő Ferenc 1990, *Rekviem egy hajdanvolt birodalomért. Ausztria-Magyarország szétrombolása*. Atlantisz Kiadó, Budapest
- Fischer, R. J. – Kelman, H. C. – Nan, S. A. 2013, Conflict Analysis and Resolution. In: Huddy, L. – Sears, D. O. – Lenny, J. S. (eds.): i. m. 489–524.
- Fülöp, É., László, J., Csertői, I., Ilg B., Szabó, Zs., Slugoski, B. 2012, Emotional elaboration of collective traumas in historical narratives In: Forgas J. P., Vincze O., László J. (eds.): *Social cognition, communication and narratives*. Sydney Symposium of Social Psychology, New York: Psychology Press – <http://www.sydney Symposium.unsw.edu.au/2012/chapters/chapters.htm>
- Fülöp, É., László, J. 2013 Emotional processes in elaborating a historical trauma in the daily press. In: R.

- Cabecinhas & L. Abadia (eds.): *Narratives and social memory: theoretical and methodological approaches*, Braga: Communication and Society Research Centre, 45–60.
- Fülöp Éva és Kővágó Pál (szerk.) 2018, *A kollektív áldozati szerep szociálpszichológiája*. Oriold és Társai Kiadó, Budapest
- Glant Tibor (szerk.) 2020, *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917–1918*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet (Magyar Történeti Emlékek, Okmánytárak. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok, 5. köt.) Budapest
- Gulyás László és mtsai. 2019, *Trianon Nagy Háború alatti előzményei, az Osztrák–Magyar Monarchia bukása 1914–1918*. A trianoni békediktátum története hét kötetben. Egyesület Közép-Európa Kutatására – <https://univbook.hu/konyv/trianon-nagy-haboru-alatti-elozmenyei-az-osztrak-magyar-monarchia-bukasa-1914-1918-a-trianoni-beked/>
- Gyáni Gábor 2010, *Az elveszített múlt*. Nyitott Könyvműhely, Budapest
- Gyáni Gábor 2012, Kulturális trauma: adott vagy teremtett. In: Dánél Mónika, Fodor Péter, L. Varga Péter (szerk.): *Esemény – trauma – nyilvánosság*. Ráció Kiadó, Budapest, 38–57.
- Hatos Pál 2018, *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Jaffa Kiadó, Budapest
- Horel, C. 2017, *Horthy*. Kossuth Kiadó, Budapest
- Horváth Júlia 2013, *Trianon – a magyar identitás feldolgozatlan traumája*. – https://pszichoblog.blog.hu/2013/07/09/trianoni_trauma
- Huddy, L. – Sears, D. O. – Levy, J. S. (eds.) 2013, *Oxford Handbook of Political Psychology*. Oxford University Press, Oxford–New York
- Keynes, J. M. 1919/2000, *A békeszerződés gazdasági következményei*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- Kollányi Károly 2014, *Kárpáti trilógia*. Kráter Kiadó, Pomáz
- Kornis Gyula 1933, *Az államférfi. A politikai lélek vizsgálata I–II. köt.* Franklin Társulat, Budapest
- Kornis Gyula 1939/1943, Az államférfi Horthy. In: *Horthy Miklós*. Singer és Wolfner, Budapest: 213–243. – Az eredeti kiadás 1939 novemberében, Horthy budapesti bevonulásának huszadik évfordulója alkalmából jelent meg.
- Kovács Ernő 1986, *Trianon 1920 – Párizs 1947*. Torontó (A szerző kiadása) – Internet: Kovács Ernő: Trianon 1920 – Párizs 1947 (pdf)
- Kovács Katalin Mária 2018, A magyarság kollektív áldozati hiedelmei és a szlovákokhoz fűződő viszonya Magyarországon és a Felvidéken. – <http://www.pszich.u-szeged.hu/impulzus/wp-content/uploads/2018/11/7-kovacs.pdf>
- Kugler József 2010, Miért fáj nekünk, magyaroknak már közel egy évszázad óta Trianon? *Közép-Európai Közlemények*, 4: 133–139.
- Kulcsár Zsuzsanna 1998, *Egészségpszichológia*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
- Kulcsár Zsuzsanna (szerk.) 2005, *Teher alatt... Pozitív traumafeldolgozás és poszttraumás személyiségfejlődés*. Trefort Kiadó, Budapest
- Kulcsár Zsuzsanna 2009, *Trauma-feldolgozás és vallás*. Trefort Kiadó, Budapest
- Kunt Gergely, L. Balogh Béni, Schmidt Anikó (szerk.) 2018, *Trianon arcai. Naplók, visszaemlékezések, levelek*. Libri, Budapest
- Lányi Gusztáv 2001, *Rendszerváltozás és politikai pszichológia*. Rejtjel Kiadó, Budapest
- Lányi Gusztáv 2016, Magyar történeti-politikai traumák és kollektív emlékezet. Pszichológiai összefüggések. – Előadás. KAPSZLI-Szakmai Napok, Károli Gáspár Református Egyetem, Pszichológiai Intézet, március 18.
- Lányi Gusztáv 2018, Békecsászár/király és/vagy alkalmatlan politikai vezető? Történelmi szociálpszichológiai elemzés IV. Károlyról. – Előadás az „Állam- és nemzetstratégiai mérőföldkövek II.” konferencián. A konferencia helyszíne: Veszprém, MTA VEAB-székház. Időpontja: 2018. december 6. – A konferencia részletes programja itt olvasható: <https://tab.mta.hu/veszpremi-teruleti-bizottsag/esemenyek/allam-es-nemzetstrategiai-merfoldkovek-2> – Az előadásokat/tanulmányokat tartalmazó konferenciakötet előkészületben.
- László János 2012, *Történelem-történetek. Bevezetés a narratív szociálpszichológiába*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Ligeti Dávid Ádám 2010, A Monarchia békétokevei 1917–18-ban Arz tábornok emlékiratainak tükrében. In: Háda, Béla; Ligeti, Dávid; Majoros, István; Maruzsa, Zoltán; Merényi, Krisztina (szerk.), *Nemzetek és birodalmak: Diószegi István 80 éves*. Budapest, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, pp. 393–406. – http://real.mtak.hu/55177/1/Ligeti_David_A_Monarchia_beketorekvesei_u.pdf
- Nánay Mihály 2018, *Habsburg József főherceg. A katona és a politikus: 1914–1924*. Unicus Kiadó
- Ormos Mária 2004, Trón az ingoványon. Károly császár és király kísérletei egy birodalom megmentésére. *Rubicon*, 10. sz.
- Ottlik László 1934, *Pax Hungarica. Magyar Szemle*, november
- Pataki Ferenc, 2000, *Rendszerváltók és bűnbakok*. Osiris Kiadó, Budapest
- Pataki Ferenc 2001, *Élettörténet és identitás*. Osiris Kiadó, Budapest

- Popély Gyula 2019, A magyarellenes propaganda Szlovákia függetlenségének egyik pillére? *Trianoni Szemle*, január–június, 127–133.
- Pungur József 2009, A Trianon kérdés időszerűsége. – <http://www.magtudin.org/Pungur%20J.%20Trianon.htm>
- Raffay Ernő 1990, *Trianon titkai. Avagy hogyan bántak el országunkkal...* Tornado Dannenija Kft, Budapest
- Raffay Ernő (szerk.) 2019, *Trianon 100*. Magyar Menedék Kiadó, Budapest
- Romsics Gergely 2004, *Mítosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalomban*. L'Harmattan, Budapest
- Romsics Gergely 2010, *Nép, nemzet, birodalom. A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941*. Új Mandátum Kiadó, Budapest
- Romsics Ignác 2017, *A Horthy-korszak. Válogatott tanulmányok*. Helikon Kiadó, Budapest
- Romsics Ignác 2018, *Erdély elvesztése 1918–1947*. Helikon Kiadó, Budapest
- Sloterdijk, P. 2015, *Harag és idő. Politikai-pszichológiai kísérlet*. Typotex Kiadó, Budapest
- Speidl Zoltán 2012, *Végállomás: Madeira. Királykérdés Magyarországon 1919–1921*. Kairosz Kiadó, Budapest
- Taylor, A. J. P. 1988, *Az első világháború képes krónikája*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Teleki Pál 1934, A „Dunauram” problémája. In: Gróf Teleki Pál: *Európáról és Magyarországról*. Atheneum Kiadó, Budapest, 2019 (1934): 254–275.
- Zeidler Miklós 2001, *A revíziós gondolat*. Osiris Kiadó, Budapest
- Zeidler Miklós 2002, *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Teleki László Alapítvány, Budapest
- Zeidler Miklós (szerk.) 2020, *Trianon*. Osiris Kiadó, Budapest
- Zima András 2016, Dinasztikus hűség egy dinasztianélküli korban. In: Glässer Norbert, Zima András és Nagyillés Anikó (szerk.): „A királyhűség jól bevált útján...”. *Rendi és nemzeti kötődések szimbolikus változásai 1867–1918 között*. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 445–456.

JEGYZETEK

- 1 Apponyi 1920.
- 2 Bogár 2011, Bögre, Keszei és Ö. Kovács 2012, Gyáni 2010, 2012, Erős 2007, Kulcsár 1998, 2005, 2009, Lányi 2016, Sloterdijk 2015.
- 3 Kugler 2010.
- 4 Noha például „Mohács” még mindig nem pusztán tananyag a magyar kollektív történeti és politikai emlékezetben. A „kereszténység védőbástyája” sem csak valami mitologikus és hangzatos retorikai fordulat.
- 5 Lásd ehhez Fülöp, László, Csertő, Ilg, Szabó és Slugoski 2012. – Fülöp és László 2013. – Fülöp és Kővágó 2018. – Lásd még: Horváth 2013. – László 2012: 209-272. – Kovács 2018.
- 6 Lásd ehhez Lányi 2001, Pataki 2000, 2001.
- 7 Daruvár 1999, Zeidler 2001, 2002.
- 8 Boros 2003, Fazakas 1973, Kovács 1986, Pungur 2009.
- 9 A békeszerződést = *diktátumot* a felek, budapesti idő szerint 1920. június 4-én 16:32-kor írták alá a versailles-i Nagy Trianon-kastély 52 méter hosszú és 7 méter széles folyosóján, a La galerie des Cottes-ben. Lásd: A trianoni békeszerződés teljes szövege 1921. évi XXXIII. törvénycikk. https://intermatrix.hu/samples/trianoni_beke.pdf Vö.: 85 éve írták alá a trianoni békeszerződést. *Múlt-Kor*, 2005, június 3. <https://multkor.hu/cikk.php?id=9982>– Lásd még: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Trianon> [b%C3%A9keszerz%C5%91d%C3%A9s](https://hu.wikipedia.org/wiki/Trianon_b%C3%A9keszerz%C5%91d%C3%A9s)
- 10 Anka 2018.
- 11 Az Apponyi Albert vezette delegáció politikai és lelki kálváriájáról kiváló beszámolókat írt Benda Jenő 1920/2013. – Természetesen nem Apponyi Alberten múltott a „békeszerződés” (magyar szempontból lehetséges) sikere vagy kudarca. <http://1914-1918.btk.mta.hu/terkepek?start=20>
- 12 Nyilvánvalóan én is csak néhány szálal tudok most kihúzni abból a hatalmas gubancból, ami a trianoni traumát jellemzi.
- 13 Az itt következő gondolatmenetben támaszkodom erre az előadásomra is: Lányi 2018.
- 14 A politikai színpadon előadott politikai/diplomáciai játszmák részletes elemzését most mellőzöm, nem beszélve a színpalak mögötti boszorkánykonyhákban kiforralt mesterkedésekről.
- 15 A politikai konfliktuselemzés átfogó pszichológiai elemzéséhez lásd: Fishher, Kelman és Nan 2013. – A „makacs” konfliktusok pszichológiai elemzéséhez lásd: Bar-Tal és Halperin 2013. – A háború/k szinopdiájához lásd: Baechler 2013. – Rövid és olvasmányos ismertetés, pszichológia-történeti áttekintés a „háború pszichológiájával” foglalkozó elemzésekről, művekről, az első világháborúval foglalkozó pszichológiai elemzésekről is: Taylor 2014.
- 16 Diószegi 1994: 286.
- 17 1916–1918 között I. Károly néven osztrák császár, IV. Károly néven magyar király. – A Habsburg-Lotaringiai-ház utolsó uralkodója.
- 18 Fejtő Ferenc IV. Károly különbéke-próbálkozásait úgy értékeli, hogy ezek Európát is megment-

- hették volna, mert megelőzhetők volna az USA megerősödését, amely túlzott mértékétől már az antant országokban is tartottak a háború alatt. Vö.: Fejtő 1990: 172–174. – Lásd még: Ligeti 2010. – Romsics G. 2010.
- 20 Károlyi Mihály politikai tevékenységének szövevényes problémáit, történeti szakirodalmi feldolgozásainak is bonyodalmas kacskaringóit én most szándékosan mellőzöm, ám két jeles történeti munkát mégis megemlíték, mert számomra is fontosak voltak. Lásd: Hatos 2018. és Romsics G. 2004: 82–89. – Nem történeti szakmunka, ám még pszichobiográfiai elemzésnek is kiváló Bánffy Miklós jellemrajza Károlyi Mihályról, lásd Bánffy 2013: 55–85.
- 21 IV. Károly első visszatérési kísérlete: 1921. március 27. – április 5. Második kísérlete: 1921. október 20. – október 31. – A témával kapcsolatban lásd: Horel 2014: 113–127, Romsics I. 2017: 69–116, Ormos 2004, Speidl 2012, Zima 2016.
- 22 A versailles-i békeszerződést John Maynard Keynes: *A békeszerződés gazdasági következményei* címmel 1919 őszén megírt munkájában minősítette „kathartói békének”. Lásd: Keynes 1919/2000: 263. – Lásd még Keynes szövegének (is) kiváló retorikai és pszichológiai elemzését: Farkas 2015. – A probléma kognitív nyelvészeti és pszicholingvisztikai vetületeit lásd Domokosi 2015. – Sokkal tágabb értelemben, a magyar nyelv állapota, változásai Trianon következtében, igencsak fontos összefüggésekre utal (lásd pl. Balázs 2016). – Ezekkel a nagyon is lényeges (rész-)problémákkal én azonban most nem foglalkozom.
- 23 József főherceg, aki szintén kiváló és népszerű katonai vezető volt (ráadásul 1918-ban IV. Károly homo regiusnak nevezte ki), azért nem lehetett kormányzó, noha 1919-ben rövid ideig már az volt, mert mint Habsburg nem volt elfogadható az antant számára. Vö.: Nánay 2018.
- 24 Horthy Miklós = az „erős vezető”-képzet korabeli kurzus- és propagandairódmáltát mellőzve most csak egy tudományosan is értékes, azaz értékelhető szerzőre és két munkájára utalok: Kornis 1933. – Kornis 1939/43.
- 25 Magyarország hegy- és vízrajzi térképe. Mérték 1:1,800.000, Pokorny Tódor térképe 1898-ból https://hu.wikipedia.org/wiki/Magyar_Kir%C3%A1lys%C3%A1g#/media/F%C3%A1jl:Pokorny_T%C3%B3r_1898.jpg
- 26 Teleki Pál: Erdély, 1940, A Kárpát-medence egysége. – Idézi: Kollányi 2014: 355.
- 27 Ottlik László: Pax Hungarica. *Magyar Szemle*, 1934, november. – Idézi: Kollányi 2014: 353–354.
- 28 Teleki 2019 (1934): 273. – Kiemelés: LG.
- 29 Teleki Pál miniszterelnök „vörös térképe”, mely Magyarország nemzetiségeit mutatja az 1910-es népszámlálás alapján.
- https://hu.wikipedia.org/wiki/Magyar_Kir%C3%A1lys%C3%A1g#/media/F%C3%A1jl:Ethnographic_map_of_hungary_1910_by_teleki_carte_rouge.jpg
- 30 Teleki 2019 (1934): 7–46.
- 31 <https://avilagtitkai.com/articles/view/a-magyar-sag-dialala-ezen-az-europa-terkepen-meg-mindig-felsejlik-a-regi-nagy-magyarorszag-2017-november-20>.
- 32 A bevándorlás/bevándoroltatás (2015 óta különösen kiéleződött, felgyorsult) konfliktusos folyamatát itt most szándékosan nem kapcsolom be az elemzésembbe, de nagyon is kellene!
- 33 Csonka 2016.
- 34 Lásd: <https://mult-kor.hu/a-marosvasarhelyi-fekete-marcius-20150319>
- 35 „Johannis elnök: „Románia példamutatóan biztosítja a kisebbségek és a felekezetek jogait”. – <https://www.vaticannews.va/hu/papa/news/2019-05/ferenc-papa-romania-beszed-az-elnokhoz.html>
- 36 <https://filantropikum.com/botrany-csiksomlyo-papalatogatas-roman-hatosagok/>
- 37 https://index.hu/video/2019/06/07/romania_szekelyfold_uzvolgyi_temeto_video_felvetel/
- 38 Lásd ehhez Békési 2015. – Duray 2010. – Popély 2019.
- 39 <https://www.hirado.hu/belfold/kozelet/cikk/2019/06/04/nemzeti-osszetartozas-tobb-ezer-diak-enekel-egyutt-video>
- 40 <https://www.hirado.hu/belfold/kozelet/cikk/2019/06/04/orban-batran-kihuzhatjuk-magunkat-megmaradtunk/>
- 41 Lásd például: Raffay 1990, 2019. – Romsics I. 2018.
- 42 Részleteket itt tudhatunk meg: <https://www.trianon100.hu/>
- 43 Részletek: „Trianon, és ami mögötte van – beszélgetés Szidiropulosz Archimédesszel”. <http://napkeletegyeselet.hu/hu/erdekessegek/toertenelem/50-trianon-es-ami-moegoette-van-beszelgetes-szidiropulosz-archimedeszel>
- 44 Így például Drábik János 2018. – Badinyi Jós Ferenc 2017.
- 45 Ebben az értelemben is figyelemre méltó eredménynek tartom, többek között, Glant (2020), Gulyás és mtsai. (2019), Kunt és mtsai. (2018), Zeidler (2020) munkáit – és még folytathatnám. Tehát nem (teljesen) reménytelen a helyzet – ha a tudományos alkotóerő felől vizsgáljuk a „Trianon-traumát”.
- 46 <https://www.kormany.hu/hu/mo/az-orszaggyules/a-torvenyhozozaratomrol>
- 47 http://www.esztergomi-ersekseg.hu/?fm=2&am=13&op=augusztus_20_12kep
- 48 <http://www.dehir.hu/belfold/semjen-a-csiksomlyoi-zarandoklat-megerosit-hitunkben-es-magyar-sagunkban/2013/05/18/>

Lengyel írók és a Trianon utáni Magyarország

Több mint egy évszázados nemlét után, az I. világháború végén Lengyelország visszakapta, illetve inkább visszaszerezte függetlenségét, és ismét nagy állam lett. Az ezredéves lengyel–magyar szomszédság megszűnt. Az Osztrák–Magyar Monarchia megsemmisítésével a nagyhatalmak egy vesztes kis Magyarországot hoztak létre. Az egykori szoros szövetség megszűnése természetesnek tűnt.

Az 1920-as évek végéig alig léteztek társadalmi és kulturális kapcsolatok a két állam között. Amint egy 2007-es tanulmány szerzői írják, „Budapest – elsősorban politikai célokból, hogy a szomszédai által létrehozott elszigeteltséget oldja – tudatosan közeledni igyekezett Varsóhoz, ott azonban ezt meglehetősen hűvösen fogadták. [...] Kivételszámra megy **Marian Zdziechowski** [1861–1938], a vilnai Báthory István Egyetem professzorának tevékenysége. [...] Zdziechowski mélyrehatóan ismerte a magyarok mentalitását, kultúráját, történelmét, politika- és vallástörténetét. [...] Gyakran tartózkodott Magyarországon, [...] Horthy Miklóssal is kapcsolatba került. A szegedi egyetem díszdoktori címet adott neki. Ő a szerzője többek között a *Tragedia Węgier a polityka polska* (Magyarország tragédiája és a lengyel politika, 1920), a *Węgrzy i dookoła Węgier* (Keresztül-kasul Magyarországon, 1933) valamint a *Węgrzy i Polska na przelomie historii* (Magyarország és Lengyelország a történelem fordulópontján, 1937) című műveknek. [...] Írásaiban a lengyel–magyar barátság szükségességét hirdette, ami nemcsak a politikai értékeken (a náciizmus és a kommunizmus fenyegetése), hanem az ezeknél szilárdabb kulturális és vallási alapokon is nyugszik.”¹ Elsőként említett kötete Krakkóban, ugyanez 1921-ben Bécsben franciául is, a másik kettő Wilnóban (Vilniusban, a jelenlegi litván fővárosban) jelent meg. Az 1933-ban közölt írás címét inkább így fordítjuk: *Magyarország és Magyarország körül*. A politikai esszéknek is nevezhető műveket a rendszerváltás után adták ki ismét. Először egy válogatást publikációiból (*Wybór pism.* Krakkó, 1993), majd – a Magyar Kulturális Intézet támogatásával – egy kötetben (*Węgrzy i dookoła Węgier.* Varsó, 2001) már említett három írását.²

A minket érdeklő két világháború közötti művek többsége a tény- vagy dokumentumirodalom kategóriájába sorolható. Létező személyeket mutatnak be, megtörtént eseményeket dolgoznak fel, hiteles bizonyítékokon, adatgyűjtésen alapulnak, de vannak a szépirodalmi alkotásokra jellemző jegyeik is. Ilyenek a riportok, interjúk és az úti beszámolók is.

Zdziechowski az orosz cár alattvalójaként a mai Belarusz területén született, tanult külföldi egyetemeken, majd újságíró volt Szentpéterváron. 1886-ban költözött az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó Krakkóba, ahol a szláv nyelvű irodalmak kutatója, egyetemi tanár, rektor és az ottani székhelyű tudományos akadémia rendes, majd a magyar akadémia külső tagja lett. Már a függetlenné vált lengyel államban lévő Wilnóban élve, a szovjet–lengyel háború idején, 1920 nyarán tiltakozott amiatt, hogy Csehszlovákia nem engedte át területén a Magyarországról küldött hadisegélyt a Vörös Hadsereg által körülzárt Varsónak.

Az 1920-as években mások is munkálkodtak a lengyel–magyar szellemi kapcsolatok szorosabbá tételén: konzervatív, sőt monarchista lengyel publicisták, közöttük egy „igazi” szépiró. Wilnóban magyarbarát körök már 1919-ben szervezkedtek, öt évvel később létrehoztak egy lengyel–magyar társaságot, és újságot indítottak. Bár politikai

tevékenységet nem folytathattak volna, tagjai a magyarbarátságot csehszlovák-ellenességgel kötötték össze, és előadásaik, cikkeik korántsem csak a kulturális kapcsolatok ápolásáról szóltak.

Az elnök, korábban a szlávok közösségének híve, Zdziechowski professzor, publicista volt. A társaság vezetői közé tartozott a még kezdő író Stanisław Cat-Mackiewicz (1896–1966) és Władysław Studnicki (1867–1953), aki később politikusként vált ismertebbé. Az első ülések egyikén részt vett a magyar követ és „a magyar kormány propagandistája”, a Csehszlovákia létrehozását helytelenítő Divéky Adorján (1880–1965), a magyar–lengyel történelmi kapcsolatok első neves kutatója. A világháború előtt a krakkói egyetemen tanult, 1917-ben Varsóban kutatta a könyv- és levéltári anyagokat, akadémikus lett. 1934-től az ottani Magyar Intézetet igazgatta. 1939-ben tért vissza Magyarországra, és 1950-ig a debreceni egyetem kelet-európai történelmi tanszékének professzoraként dolgozott. Zdziechowski és lengyel társai nemcsak a barátság szerepét hangsúlyozták, hanem a gazdasági élet fellendülését a Magyarországgal folytatandó kereskedelem fejlesztésétől is várták. Studnicki úgy vélte, a közös határ visszaállítása után hazánk lesz Lengyelország egyetlen megbízható szövetségese, és – lengyel szemszögből nézve érthetően – nem tartotta veszélyes szomszédnak Romániát, valamint velük egy blokkban képzelte el Bulgáriát és Olaszországot is. Hasonló magyarbarát társaság jött létre Krakkóban, ahol „ápolták a monarchista eszméket és dinasztiahű érzelmeket”. A 18. század végén Ausztria által megszállt területen az Osztrák–Magyar Monarchia létrejötte után volt a legkönnyebb a lengyelek helyzete. Jan Dąbrowski, a neves ottani történész *Węgry (Magyarország, Krakkó, 1924)* c. könyvében nyíltan hirdette a közös határ szükségességét, amelyet az indokolhatatlanul Csehszlovákiának juttatott Kárpátalja kérdésének megoldásával látott megvalósíthatónak.³

E sorok papírra vetője *A magyarság a modern lengyel irodalomban* c., 1980-ban megvédett kandidátusi értekezésében még jobbnak látta kihagyni Zdziechowski könyveinek ismertetését. A disszertációban számos olyan irodalmi művet is tárgyalt, amelyek 1928-tól kezdve az 1930-as évek végéig, a 2. világháború kitöréséig megjelentek, és legalább említésszerűen szólnak a Trianon utáni Magyarországról, a magyarságról. Nagy Zsombor, amikor 1994-ben *Marian Zdziechowski és Magyarország* c. esszéjét közölte, nem ismerhette sem a disszertáció gépiratát, sem a sok új anyaggal gazdagított, *A magyarság a modern lengyel irodalomban, 1919–1989* c., 1995-ben Debrecenben kiadott monográfiánkat. *A Magyarország és Magyarország körül* c. 1933-as kötet tartalmát ismertetve hangsúlyozta az írónak a békeszerződésről kialakított véleményét, hogy a nagyhatalmak „inkább voltak teológusok, mint államférfiak”, mégpedig nem a Biblia, hanem az evolúciós idea teológusaié, amelyet a brit Scotus Viator, azaz Seaton Watson 1913-ban kifejtett: „Mai tudásunk azt erősíti meg, hogy ennek az általa keltett magyarellenes kampánynak komoly szerepe volt Trianon létrejöttében”. Zdziechowski nagy jelentőséget tulajdonított a manipulált sajtókampánynak, amelyet „angol színezetű vagy nemzetközi klikk” indított. Hangsúlyozta, hogy a csehszlovákiai politikusok kiszolgálták mind a nyugatiakat, mind a keleti nagyhatalmat, ezért kell összefogni a kommunista Tanácsköztársaságot legyőző, konzervatív Magyarországgal. Szavai szerint a hagyományos magyar parlamentarizmust szétverték Versailles-ban, aminek árát Franciaország majd meg fogja fizetni. „Ha nem is lehet a történelem kerekét visszaforgatni, legalább a lengyel–magyar közös határ kialakításával lehetne javítani a helyzetet” – idézi Nagy Zsombor.⁴ Zdziechowski 1926-ban tett budapesti látogatásakor találkozott Horthyval, aki úgy beszélt vele, mint a lengyel függetlenség élharcosával, Józef Piłsudski államelnökhöz közel álló emberrel. Ez a magyar fővárosban megismétlődött 1930-ban, amikor a kormányzó kitüntette.

A magyarság a modern lengyel irodalomban, 1919–1989 c. könyvünk megírása előtt sok szépirodalmi művet és róluk szóló véleményt gyűjtöttünk össze. Akik a humán kutatások módszerein elgondolkodnak, tudják, hogy szokott történni évtizedeken át kutató embereknél akkor is, ha már inkább más témakörökben vizsgálódnak. „Kamatozik” a régi, az egykor talált anyag – különböző alkalmakból, új szempontok szerint vagy másik országban írnak újabb tanulmányokat részben ugyanazokról a témákról, néha mások hasonló tárgyú publikációiból is merítve.⁵

Az európai történelmet és politikát kitűnően ismerő Zdziechowski 1920-ban magánkiadásban megjelentetett *Magyarország tragédiája és a lengyel politika* c. történelmi-politikai esszéjének értékelésekor figyelembe kell vennünk, hogy a trianoni békeszerződés után még egészen friss, tehát – későbbi publikációival összevetve – nem kielégtetett gondolatait közölte. Nemcsak sajnálatát fejezte ki, hanem a Magyarországot sújtó döntéseket és a Monarchia utódállamainak létrehozását is igazságtalannak ítélte: „A széthulló Ausztria-Magyarország területét a szlávok és románok hatalmába adták. A németek és magyarok egy részét koncul odavetették nekik, a maradékot pedig, vagyis akiknek kegyesen külön államiságot biztosítottak, koldusok helyzetébe taszították, akiknek alamizsnából kell élniük, amit nekik a boldog győztesek adományoztak.” Károlyi Mihályt és főleg Kun Bélát elítéli az ország tönkretételéért. Voltak zsidó barátai, írásaiban soha nem fejezte ki a zsidók iránti ellenszenvét, és elítélte a sajtó közönséges antiszemizmusát. Mint meggyőződéses monarchista, helytelenítette, hogy az újjászülött Lengyelország elvetette a királyságot, mint államformát, és nagyra értékelte, hogy a magyarok ragaszkodtak Szent István koronájához. Az őrzését vállaló Horthy Miklós érdemének tartja „a kommunisták jármának” lerázását. 1920-ban még nem tudhatta, hogy IV. Károly királyt nem engedik az országban élni. A történelem során sok ellenséggel küzdő lengyelek nehéz sorsához hasonlítja a magyarokét: „De létezik nálunk gyűlöltebb nemzet [...] Ez a nemzet az elképzelhető legnehezebb helyzetében is képes volt elpusztítani magánál a bolsevizmust, és miután elpusztította, nemzeti kormányt alakítani [...] Erre a nemzetre zuhognak tehát az ütések két ellenkező oldalról: az Antant államaitól és a dolgozók nemzetközi szocialista szövetségétől, amely bojkottot hirdetett, vagyis Magyarország kiéheztetését. Az utóbbi évek küzdelmeiben és szenvedésében megedződött magyar nemzet mégsem teszi le a fegyvert, a rettenthetetlen és ésszerű hazafiság példáját adja, amely összeköti a jelent és a múltat. Magyarország a mi egyetlen szellemi szövetségünk. E szövetség megalapozásának politikai és gazdasági szükségessége [...], amelyet olyan világosan és olyan sokatmondóan indokolnak a különböző magyar sajtóorgánumokban és a mienkében, hogy taglalásukra nincs szükség.”

A két országot elválasztották egymástól, megnehezítve a lengyeleknek Dél-Európával folytatott gazdasági kapcsolatait is. Az író így folytatja: „Célul kell tehát kitűznünk a Magyarországgal közös határ létrehozását; Szlovákiának Csehországtól való elszakítása közvetlen érdekünk. Ennek rövidesen be kell következnie, mert a gazdasági törvények erősebbek a politikai kombinációknál.”

Ugyanakkor hibáztatja is a magyar politikusokat és szakértőket, mert „nem veszik a fáradságot, hogy megvizsgálják és elemezzék a szlovákok elnyomásának összes, Scotus Viator ismert könyvében említett tényét”. Hangsúlyozza, hogy, sérelmeik ellenére, sem a „magyar-oroszok”, vagyis ruszinok, sem a szlovákok nem akartak elszakadni a történelmi Magyar Királyságtól.⁶

Az 1933-ban kiadott, könyv terjedelmű *Magyarország és Magyarország körül* alcíme lefordítva *politikai-irodalmi vázlatok*. A történelmi áttekintést és a leghíresebb magyarok munkásságának ismertetését a *Magyarország tragédiája* c. fejezet követi. A jelent

illetően lényegében az előbb tárgyalt írás ismétlése és egyben a lengyel politika bírálata: „Az Antant-államok által lassú haldoklásra ítélt Magyarország kinyújtotta kezét Lengyelország felé. [...] A kezét, amelyet Magyarország felénk nyújtott, nem szorítottuk meg. De nem csak azért, mert már akkor elbűvölt minket a szovjet Oroszország: Magyarországot az Antant-államok a »nem-tiszta« nemzetek közé sorolták, mi pedig alázatosan és esztelenül mentünk Franciaország pórázán, óvakodva a »nem-tiszta« nemzettel való mindennemű érintkezéstől.” Az író pesszimista, de pozitív irányú változást remél az 1928-ban kötött lengyel–magyar egyezménytől.

A *Niemoc polska*, azaz *Lengyel tehetetlenség* c. fejezetben az 1921-es csehszlovák–lengyel egyezményt minősítve azt állapítja meg, hogy „a miniszterünk ezzel egyszerűen igazolta, hogy Lengyelország végleg elhagyta Magyarországot, Európának az egyetlen államát, amelynek volt bátorsága keresztény és monarchista alapokra helyezkedni, és 1920-ban fegyveres segítséget felkínálni a vörös hordák ellen, amelyekkel akkor Csehország nyíltan szolidáris volt”. A mindvégig királypárti Zdziechowskiak itt már némileg más a véleménye Horthyról, aki megakadályozta IV. Károly visszatérését, bár elismeri, hogy ez államcsínyre hasonlított: „Nem sikerült, mert a fegyveres erők egészével rendelkező régens, Horthy admirális megtette, tartva attól a fenyegető veszélytől, amelynek a király váratlan visszatérése kitétte volna Magyarországot. [...] A mi pesti követünket is utasították akkor, hogy fejezze ki tiltakozását a dinasztia visszatérése miatt.” Keserű hangú következtetése: „Arról volt szó, hogy Magyarországnak tovább kell-e léteznie vagy nem. Magyarország létezése mellett nyilatkoztak a Nagy Antant államai. Arra számítottak tehát Magyarországon, hogy ehhez az akcióhoz csatlakozik Lengyelország, hogy éppen akkor kimondja a maga jó szavát”. Sajnálja, hogy ez nem történt meg.⁷

A XII. fejezet címe *Lord Rothermere a Węgry*. Az angol arisztokrata 1927-ben a Daily Mail c. lapban közölt cikkét értékelve szól Magyarország I. világháború utáni helyzetéről: „Most megerősítjük, hogy az okos magyar politikának köszönhetően a magyarság erkölcsi súlya óriásit nőtt a világ szemében, még a legelvakultabbak szeméről is lehull a hálóg, egyre gyakrabban hallani hangokat Magyarország védelmében.” A cikket ismertette hangsúlyozza, hogy a lord szerint az Európa térképét átrajzoló békeszerződések közül a trianoni volt a legértelmetlenebb. Nem javított a kisebbségek helyzetén, és az új határok Európa békéjét veszélyeztetik. „Lord Rothermere kiszámította, hogy abból a három millió magyarból, akiket a trianoni egyezmény az ún. Kisantant-államoknak adott, két milliót újra lehetne egyesíteni a magyar állammal [...] Ez az igazságtézés, véleménye szerint, kijár a magyaroknak. Bebizonyították életképességüket, erkölcsi erejüket és értelmüket. [...] Folyamatosan tiltakozva az egyezmény tisztességtelensége ellen becsületesen és pontosan eleget tettek az egyezmény rájuk rótt kötelezettségeiknek.”

Zdziechowski tőle szokatlan derűlátással fejezi be a fejezetet: „A lord Rothermere által felvetett gondolat távoli, hosszú út előtt áll, de az elkezdett akciót ki kell használnunk, és teljes erővel bekapaszkodni egy részletbe, amelyet a lord nem vetett fel cikkeiben, de rendkívüli súlya van számunkra és a magyarok számára, és könnyen végrehajtható. A magyar Ruszinszkrét nem adták a csehek tulajdonába; ideiglenes mandátum értelmében urai, amelyet a Népszövetség bármikor elvehet tőlük. Erre kell nagy energiával törekednünk. Ekkor közös határunk lenne Magyarországgal, az pedig létfeltétele mindkét államnak.”⁸

A *Zakończenie (Befejezés)* c. fejezet különösen élesen bírálja a hosszú idő után nehezen újjászületett Lengyelország magyar-politikáját. Abból indul ki, hogy a budapesti képviselőház 1930-ban méltóságteljesen gyászolva emlékezett meg Trianon 10. évfordulójáról.

Egy erről beszámoló rangos lengyel lapból idézi: „Évszázadok óta [...] a legszívélyesebb viszonyban élünk a magyarokkal, a nagy magyar nemzet bánatát a lengyel részvétnyilvánítás érzése kíséri, [...] a magyaroknak olyan a fizetségük, amilyenre rászolgáltak”. A cikk azzal folytatódik, hogy ha a háború nem volt kedvükre való, miért nem keltek fel, vagy miért nem küldtek követeket a nagyhatalmak fővárosaiba, hogy létrehozzanak „magyar képviselőket a nagy demokráciák hatalmas szövetségében, amelyek új Európát igyekeznek építeni a német trónok romjain”. Zdziechowski túlságosan jól ismerte a közelmúltbeli és az akkori magyarságot ahhoz, hogy eltekintsen a háborút nem akaró magyar politikusok állásfoglalásának hangsúlyozásától, sőt hasonló francia véleményt is említ. Elítéli a lengyel cikk folytatását: „Tíz évvel a háború után nem dicsekedhetnek okos és megfontolt politikával, hatalmába kerítette őket a trianoni egyezmény megsemmisítésére irányuló mániákus igyekezet”.

Az író fácol: 1920 júliusában, amikor a szovjet támadás miatt egyre nehezebbé vált a lengyelek helyzete, a magyar kormány utasította a csepeli lőszergyárat, hogy termékeit Lengyelország számára tartalékolja, valamint nyilatkozott, hogy magyar katonaságot küld oda. Franciaország beleegyezett, de mert a cseh kormány tiltakozott „Horthy hordáinak” földjükre lépése és a francia segítség miatt is, augusztusban csak Románián keresztül vihettek a lengyeleknek több mint 20 millió töltényt. Egy Varsóba érkező magyar küldöttség katonák küldését is ajánlotta, igaz, hivatalos felhatalmazás nélkül, ám – az író véleménye szerint – így is „szép gesztus kifejezése” volt a tragikus helyzetben lévő magyarság részéről. Idézi L. Villat francia professzor 1931-es véleményét: „A magyarok akkor a legnemesebb példáját adták a civilizált emberiség ügyéért való odaadásuknak, annak ellenére, hogy ez a »civilizált emberiség«, a győztes Antant-államok vezetőinek személyében megszavazta 1000 éves államuk szétverését.”

A már a német fasizmus győzelmének tudatában írt *Magyarország és Lengyelország a történelem fordulópontján* visszatekintés a magyar állam kezdeteire, az I. világháború okaira és következményeire, mielőtt a magyarokról kijelenti: „Erre a nemzetre zúdították a háborúért való felelősség minden terhét, és a bilincsbé vert gonosztevőnek szót sem adtak.” A Trianonba érkezett magyar küldöttség tagjait Apponyi Albert kivételével fogolynak tekintették, amit elmondott, figyelembe sem vették, pedig csak „igen egyszerű dolgot, népszavazást” követelt. Kevésbé ismeretes, hogy Eduard Beneš, Csehszlovákia első elnöke állama és az új délszláv állam között Magyarországot kettészelő „folyosót” is követelt, de az angolok ellenállása miatt meg kellett elégednie az ajándékba kapott Kárpátaljával. Amikor 1934-ben Sándor jugoszláv király merénylet áldozata lett, a már említett Seaton Watson és mások segítségével próbálták megvádolni a magyar kormányt, hogy korábbi céljukat elérjék. „A genfi diplomáciai csatát a Kisantant elvesztette. Ehhez hozzájárult [...] jelentős mértékben Lengyelország, amely előre figyelmeztette a francia miniszterelnököt, hogy Magyarország megtámadása esetén a lengyel csapatok bevonulnak Csehszlovákiába” – írja Zdziechowski, emlékeztetve arra, hogy 1920-ban a magyarok segíteni próbáltak Lengyelországnak. Megállapítja, hogy a német militarizmust nem sikerült megtörni. Szintén csak szűk körben ismert, hogy „A francia írók közül Lengyelország jelentőségét Magyarország számára a legerőteljesebben René Dupuis hangsúlyozta”. A magyar külügyminiszter 1929-ben tett varsói látogatását nagyszerű politikai kezdeményezésnek látta vagy inkább akarta látni.

Végezetül a lengyel író kérdez és válaszol is: „A világháborús kudarc után Németország megmenekült, Ausztria-Magyarországot elpusztították. Miért? A válaszadás nem nehéz: mindenféle szabadkőművesség, minden destruáló elem összeesküvésének áldozatává vált, amely terveik akadályozója, egy nagy, katolikus monarchia léte

Közép-Európában.” Lengyelországra is gondolva azt a következtetést vonja le, hogy a világ gyors léptekkel siet egy szörnyű történelmi katasztrófa felé, és hogy ezt lehet peszsimizmusnak nevezni, de erőt ad majd a jövőben.¹⁰

„A katasztrófizmusnak, az európai civilizáció válságát tudatosító történelmi irányzatnak talán sehol sem volt annyi létjogosultsága, mint a két háború közötti Lengyelországban” – állapította meg az irodalomtörténész Balogh Magdolna, megemlítve, hogy Zdziechowski csak a szocializmus válságának nyilvánvalóvá válásakor, az 1980-as években fedezték fel újra – ahogy Hamvas Bélát, „a katasztrófizmus magyar profétáját”.¹¹

Az 1930-as években jelentős angol személyiségek is elfogadhatatlannak tartották a Magyarországra nézve igazságtalan békeszerződést, és annak revízióját szükségesnek vélték. Ennek bizonyítéka Sir Robert Gower (1880–1953) parlamenti képviselő *The Hungarian Minorities in the Succession States* c., Londonban 1937-ben kiadott könyve, amelyet már a következő évben lefordítottak lengyelre. Előszavát Adam Romer, azaz gróf Adam Feliks Maria Romer (1892–1965) katonatiszt, diplomata és publicista írta. Hangsúlyozta, hogy Lengyelország nem ratifikálta a trianoni békeszerződést, és nem csatlakozott a kisantanthoz. Befejező gondolatairól érdemes eltöprengeni: „A magyar probléma pozitív és igazságos megoldása nélkül nem lehet szó a béke biztosításáról Európában [...] viszont a trianoni gonoszított jóvátétele után a nemzetek harmonikus együttélésének és a béke szolidáris védelmének lehetőségei egyetemesek lesznek. A magyarokkal sikerül megmenteni Európát és a régi világ jogrendjét, a magyarok ellenében ez lehetetlen.”¹²

A magyar sors tragikumát az „igazi” szépirodalomban először a politikai témát gyakran választó, az 1950-es évek első felében elhallgatott, sőt kommunistaellenessége miatt nálunk is betiltott **Ferdynand Antoni Ossendowski** (1876–1945) hozza szóba *Pięć minut po północy* (Öt perccel éjfél után, 1928) c. regényében. Megjelenése előtt egy évvel járt Budapesten. Erről és a továbbiakban tárgyalt művekről is később írunk a már említett *Magyar sors 1918 után és a lengyel írók* c. esszét. A pacifista fejlődésregény tárgya az európai államoknak a Népszövetség keretében folytatható együttműködése.

Az egymást gyerekkoruk óta ismerő, különböző nemzetiségű szereplők 1918 után is többször találkoznak, és konfrontálják változó politikai nézeteiket. Van, aki megfogalmazza, hogy a nagyhatalmak polgárai lenézik a kis államokból valókat. A XVIII. fejezetben a háború utáni helyzetről és az 1920-as orosz támadásról cserélnek eszmét. „Másoknál jobban felfogták ezt a meggyengített és megsértett magyarok, de az általuk küldött fegyveres alakulatok nem juthattak el lengyel földre, mert megállították azokat a bizalmatlan és a pillanat fenyegetését nem érzékelő szomszédok” – olvassuk a cseh-szlovák politikusokról. A kommunizmus 1919-ben végbement európai térhódításáról ezt tudjuk meg a narrátortól: „Magyarország átélte Kun Béla uralmának négy véres hónapját.” A cselekmény nagy része már 1927-ben Genfben, a Népszövetség ülése idején játszódik. A XXII. fejezetben több nemzet képviselői aggódnak amiatt, hogy sok állam ismét háborút akar: „Wilson felháborodása őszinte volt. Mások is osztották a véleményt, hogy Európa vulkánon táncol. – A diplomaták aláirogattak tömegtelen egyezményt! – kiáltott fel Hans. – A németeket és osztrákokat felháborító Versailles-it, a Saint-Germain-it, a trianonit, amely a magyarokat minden nemzet ellenségévé tette, amelyek hagyták, hogy e derék népet ilyen nyilvánvaló sérelem érje [...] Ezek a dokumentumok rémülettel töltik el és megzavarják a fejeket, az a locarnói és a Népszövetség döntései visszhang nélkül maradnak!” Az utolsó fejezetben a hegyekbe kirándul a nemzetközi társaság, de ekkor sem szűnik meg az egymás iránti bizalmatlanság: „Még itt is érzékelhető volt a kirándulás résztvevői körében uralkodó ellenséges hangulat. A bankárok, a gazdag gyárosok és kereskedők csoportja félrevonult. A franciák kerülték a közeledést

a németekhez; a magyarok ferde szemmel néztek a franciákra [...] A nagyhatalmak képviselői lenézően vagy atyáskodóan viszonyultak a kisebb államok polgáraihoz, azok meg rosszindulatúan néztek a hatalmaskodókra, akik még a népszövetségben is folytatták kíméletlen politikájukat, nem számolva a gyengébbek valós igényeivel.²¹³ Az író jó magyar kapcsolatairól tanúskodnak Budapesten már évekkel 1928 előtt kiadott könyvei (*A sötét kelet árnyéka, Állatok, emberek és istenek, Ázsiai titkok, ázsiai emberek, Véres napok, cári rabok*).

A magyar sorsra a 30-as évek első felében irányult alaposabb írói figyelem. Ilyen **Czesław Straszewicz** (1904–1963) elbeszélésfüzére, a *Wystawa Bogów (Istenek kiállítása, 1933)*, benne a *Wystawa Bogów na wyspie Margarety (Istenek kiállítása a Margit-szigeten)* cíművel. Az 1944 után emigrációban élő, ezért sokáig feledésre ítélt szerző korai prózájában időszerű európai kérdéseket (fasizmus, a civilizáció alkonya, a kultúra válsága) vetett fel az expresszionizmushoz közelítő, a lelki történések leírását előtérbe helyező formában. Jelképrendszere bonyolult, nehezen megfejthető, a fantasztikum határáig eljutó érdekes alkotás. Budapesti helyszínen játszódó, önmagában is megálló, kisregény terjedelmű darabjában egy kínai – nem tudni, milyen pénzből és szándékkal – megrendezi különböző vallások isteneinek kiállítását, amelyet a végén az egymás ellen harcoló két tábor, a kommunizmus hívei és ellenségei felgyújtanak.

A cselekmény ideje a Tanácsköztársaság, amely történések szerint egyik, ha nem is a legfontosabb oka volt a trianoni döntésnek. A narrátor, illetve a főhős Konrád Radke mindjárt az elején szóba hozza a határrevízió gondolatát, bár annak hangoztatása 1920 utánra jellemző. A történet mesélője felteszi a kérdést, amelyre azonnal válaszol is: „Hol a legjobb elgondolkodni a történelmen? A Szabadság téren. Budapesten ezt Megtorlás vagy Bosszú térnek kellene nevezni. Dél, Kelet és Nyugat szobra [így, magyarul írva!]. 3 emlékmű, 3 eleven seb Magyarország testén, a kapzsi Csehország, a hamis Románia és a rusnya Jugoszlávia által elrabolt országrészek megszemélyesítése. [...] Nemes lelkű magyarok! Idejöttök koszorúzni és bosszút esküdni! Az utolsó cseh, az utolsó szerb és az utolsó román itt mossa le a magáról rossz vérével a nagy nemzetet ért sérelmet! Le a Kisantanttal! Éljen Magyarország!” Lehet, hogy ez a szerző véleménye is, nem csak Konrádé, aki a háború végéig katona volt, igaz, csak a bécsi „Kriegsministerium” alkalmazottjaként. Ezután a hatalomhoz lojális, azt tisztelő engedelmes fővárosi polgár, aki gyűlöli a zsidókat.

Az események mozgatója is nagyrészt az antiszemitizmus, illetve a kommunizmus hívei és a hazafiságukat fontosnak tartó keresztények közötti viszony. Konrádnak zsidó szeretője van, Szilágyi Rózsa, akivel a nyilvánosság előtt nem szívesen mutatkozik. A nőnek és Konrád volt katonatiszt, hadirokkant bátyjának kislányát a bigott katolikus nagymama magyarnak neveli. Rózsa maga is így vélekedik: „Se zsidó nem vagyok, se magyar. Mít számít, hogy nem szeretem a zsidókat, és imádom Magyarországot, ha arcom a bibliai Eszteré, és semmilyen erő, még a szerelem sem tünteti el fajom bélyegét, és semmi, még a szeretet sem enged kitörni ebből a nem kedvelt körből?” Öccse viszont nemcsak Lenint és Marxot olvassa, hanem – és itt már ismét a Trianon előtti időre gondolt az író – a lengyel Feliks Dzierżyńskit is dicséri, mert „Oroszország hóhérja volt, Magyarország hóhérja meg lesz...”. Konrád inkább megszokásból jár templomba, így anyjától hallja, amit a pap prédikált: „A Szovjet-Oroszország elleni háborúról. Az egész keresztény világnak szembe kell szállnia a sátán államával, Róma vezérletével. [...] – A világ megváltása a kommunizmus teljes kiirtása, mondta István atya. [...] Hát nem vagyunk magyarok? Nincsenek leszámolnivalóink? Ki adja vissza becstelenül elvett területeinket és eltemetett dicsőségünket? Ez a háború mindent rendbe tesz. Eljön a kereszt uralma és Isten törvénye.” Konrad csodálta

anyja elszántságát, de „az egyházért vívott háborúhoz nem volt kedve, ő hazafias háborút kívánt”. Fontos tudnunk, hogy az író 1916–18 között Moszkvában, majd a Krímben élt, 1920-ban pedig Lengyelországban önkéntesként harcolt a szovjet-orosz támadók ellen, de zsidóellenességéről nincs tudomásunk. Budapesten szerzett élményeiről tanúskodik az ot-tani utcák és futballcsapatok vagy a Hungária szállóban hallott cigányzene ismerete, de a magyarországi antiszemitizmus ügyében nem volt tájékozott. Nyilván nem tudott például arról, hogy a század első három évtizedében olyan sikeres és kedvelt zsidó származású magyar költők és írók alkottak, mint Bródy Sándor, Heltai Jenő, Molnár Ferenc, Karinthy Frigyes, Füst Milán vagy Szerb Antal; sőt néhányuk műveit lengyelre is lefordították vagy színházban játszották.

A kiállítás építői két táborhoz tartoznak, az egyikhez a kommunizmus hívei, közöttük zsidók, a másikhoz pedig ellenségei. Küzdelmük fanatikus. A munka nélkül maradt Konrád is az építkezésen dolgozik, és szervezkedő társa segítségével képviselői mandátumhoz akar jutni. A szerző próbál tárgyilagos maradni, mert hangsúlyosnak tartja azt a véleményt, amely szerint a kizsákmányoló gyártulajdonosok elhanyagolják a munkavédelmet, mert a munkásvér olcsó. Hogy a munkanélküliség, a szegénység megszűnjön, hősi és szent tettet, anyjához hasonlóan új háborút kíván. Valószínűleg magában az íróban is rettegést keltek a forradalmi események és következményeik, ahogy a Trianonban hozott döntések.¹⁴

Zofia Kossak-Szczucka (1890–1968), a világháborúk közötti népszerű történelmi regények szerzője elsősorban az érettebb ifjúságnak szánt, szépirodalmi igényű riportkönyvet írt az 1933-ban hazánkban rendezett cserkész Jamboreeről. A *Szukajcie przyjació!* (*Keressetek barátokat!*, 1934) alcíme *Na zlocie skautów całego świata w Gődöllő* (*Az egész világ cserkészzeinek találkozásán Gődöllőn*). Hamarosan még kétszer kiadták (1936, 1938), tehát formálhatta a lengyeleknek a korabeli Magyarországról kialakított képét.

A szerző az eseményekhez hű, tárgyilagos riporterként is megtalálta a módját annak, hogy saját nézeteit kifejtsse – egyebek mellett az 1918 utáni magyar sorsról. Az *Iő* [!] *munkat!* c. fejezetben írja: „A táborokban uralkodó rend és csín fokozza az esztétikai hatást. Ebből a gondosságból mégis több sugárzik, mint annak szokásos vágya, hogy színpompában éljék ki magukat. Benne munkál a fájó óhaj, hogy magukra vonják a figyelmet, hangoztassák értékeiket, teljesítményüket, és ami azután jön – sérelmüket...” (A szövegben már *Jő munkat!* olvasható.) Idősebb magyar cserkész mondja a lengyelek egyikének: „Mégis fáj nekünk, hogy olyan kevésbé érdeklődtek az iránt, ami velünk történik... Boldogok vagytok, tisztelnek, erősek és szabadok... Mi pedig? ... Csak e szavakkal élünk: *Contra spem spero...*”, vagyis remény nélkül is reménykednek. A *Defilada narodów* (*A nemzetek felvonulása*) c. részből kiderül, hogy a fehér lovon megjelenő kormányzó jó benyomást tett az írónőre. A következő fejezet a *Piernikowe serce* (*Mézeskalács-szív*). „A magyarok nagyméretű mézeskalácsot visznek a kormányzóznak, amely kinyílik, Magyarország térképe tárul fel, az elszakított területeken pedig vörös betűs felirat: »Nem, nem soha! [!].«” A fejezet végén az írónő kilép a tárgyilagos riporter szerepéből, mert nyilvánvalóan együttérezve vagy egyet is értve meg nem válaszolt kérdést tesz fel: „Hogy kell megoldani a fájó problémákat, amelyek, íme, most, ebben a pillanatban némán eltávolítják egymástól a pillanatokkal előbb testvérként boldog, mosolygó magyar, román, csehszlovák cserkészeket...”

A *Miasto Św. Stefana* (*Szt. István városa*) c. részben még hangsúlyosabb ez a gondolat: „Mert Budapest boldog, hogy a nagy jamboree éppen itt zajlik. Hogy a föld túlsó végéről ide érkezett idegenek ezrei tudomást szereznek a magyar bánatról, panaszokról és

óhajokról. Hogy érdeklődnek irántuk és megértik azokat. Az egyetem tudós professzora, a taxisofőr, a bolti eladó, a miniszter, mindenki egyaránt örül, hogy az idegenek észreveszik az örök gyász jeleként a Szabadság téren félárbóca eresztett zászlót, megkérdik, kit, mit gyászolnak... Akkor válaszolnak nekik: Az ország határain kívül rekedt magyarok milliói... – Ne csodálkozzanak, ha képtelenek vagyunk bármi másra gondolni, mint arra, hogy szabadítsuk ki és a hazához öleljük őket...” Jó szemű tudósítóként az ország más-féle jellemzőit is észreveszi. Nem nyerték meg tetszését a monumentális épületek. Lát a Monarchiától örökölt különböző sajátosságokat. Megjegyezve, hogy megfigyelései felületesek lehetnek, megállapítja: „A magyar nők függetlenségének állapota, úgy tűnik, olyan színvonalú, mint nálunk a háború előtt, talán még jóval korábban. A nők, egyelőre, nem vesznek részt Magyarország politikai és szellemi életében. Bizonyos szenzációt keltett ebben az évben, hogy *először végzett jogot egy nő*. [...] Képzőművészeti kiállításon hiába keresünk akár csak egy női nevet is.” Feltételezi, hogy a lányok cserkészseinek szervezettsége gyengébb – alighanem már berlini politikai hatás miatt.

A *Poklosie (Tallózás)* c. összegzésben hangsúlyozta, hogy a Jamboreen nem voltak bárkit sértő nacionalista megnyilvánulások. Megállapította: a nagyszabású rendezvény bebizonyította, hogy a különböző nemzetek élhetnének békésen egymás mellett. „Kétségtelenül házigazdáink, a magyarok számára volt a legnagyobb jelentősége. Két éven át készültek rá, sok munkát és óriási pénzüsszegeket áldoztak rá, de a propagandahaszon, amelyre itt szert tettek, busásan megjutalmazta őket. Mindenkit megnyertek maguknak vendégszeretetükkel, a jó szervezéssel, kulturáltságukkal. Csodálkozásra készítettek egységes társadalmi beállítottságukkal.” Az író azzal is bizonyítja egyetértését, hogy emlékeztet a kormányzónak adott mézeskalács-szívből kitaruló térképre, amelyet „mindenki vérzőnek mutatott, de méltósággal, nem toladóan, könnyes elérzékenyülés nélkül. Mint a nemzeti együttgondolkodás bizonyítéka valóban imponáló volt, és nem múlt el élményszerzés nélkül”. Nem mulasztja el megjegyezni, hogy újjáéledt a sok évszázados lengyel–magyar barátság is.¹⁵

A régóta ismeretlen **Janina Osińska** gyerekekhez szóló, *Na Jamboree (A Jamboreen, 1934)* c. kis riportkönyvet írt. Szintén a nemzeteket összekötő barátság eszméjének akarta megnyerni olvasóit, de a felnőtt érdeklődő néha felfedezi a konfliktusokra való utalásokat is. Ugyancsak hangsúlyozta a magyar–lengyel közeledés szükségességét. Ez a gondolat, a történelmi együttműködésre apellálva a szintén ismeretlen **Zygmunt Józefowicz** *Na wieczer radiowy polsko-węgierski (A lengyel–magyar rádiós este, 1935)* c. versében a magyarokat ért igazságtalanság hangoztatásával kapcsolódik össze.¹⁶

A háború után az 1980-as évek közepéig nem is említett, emigrációban élő, zsidó származású **Konrad Wrzos**, eredetileg Boruch Rosenberg (1907–1974) a Lengyel Szocialista Párt lapjában kezdett írni, majd egy népszerű fővárosi újság politikai tudósítója lett. A 30-as években már a dinamikus fejlődő riportirodalom jelentős képviselője. Tudósítóként beutazta csaknem egész Európát. 1935-ös élményei nyomán született ausztriai, magyarországi és balkáni interjút a potenciális tűzfészkeket jelezve *Wulkany Europy (Európa vulkánjai, 1936)* címmel adta közre. Ossendowski már 1928-ban leírta: „Európa vulkánon táncol.” Wrzos három budapesti interjújában sok figyelmet szentelt hazánk I. világháború utáni sorsának, saját álláspontját, értékelését ritkán közölte.

A *Wegry i świat (Magyarország és a világ)* címűben kérdéseket tesz fel, amelyekre mindjárt tényekkel válaszol: „Mit kíván a mai Magyarország? Miért van elkeseredve? A háború függetlenséget adott neki. De a béke elvette területének kétharmadát és lakosságának egyharmadát. 8 és fél millió a mai Magyarország lélekszáma. 3 millió magyar lakik Jugoszláviában, Romániában és Csehszlovákiában. Jugoszláviának jutott

Horvátország, [...] a Dráva és a Duna közötti terület és az egész Vajdaság. A csehek elveték a Szlovákiát egészét, Észak-Magyarországot és Kárpátalját, a románok pedig Erdélyt, [...] valamint a magyar alföld egy részét. [...] Nem tételezem fel [...] hogy a magyarok minden terület visszaadását követelnék.” A benyomása szerint parancsok osztogatásához szokott Gömbös Gyula miniszterelnök elmondta, hogy országa békepolitikát akar folytatni szomszédjaival, de – nép- és földrajzi, valamint gazdasági adatok alapján – igényt tart egyes területek visszaadására és a magyar kisebbség ügyeinek szabályozására. Kánya Kálmán külügyminiszter úgy nyilatkozott, hogy a határok békés megváltoztatására gondol, és mert korábban a Monarchiában sajtófőnök volt, „Úgy ismeri a szó súlyát, ahogy bármely diplomata ritkán”. Olasz védelemre és a kisantant tagjainak jóakarására számít, a Magyarország és a Német Birodalom közötti viszonyt szükséztudóan jónak és barátinak nevezi. A miniszterelnök Franciaországgal kapcsolatban azzal magyarázta a régi rokonszenv meggyengülését, hogy folyamatosan egyoldalú segítséget nyújt a kisantantnak. Az író indokoltan tartja, hogy a magyarok nagy reményeket fűznek Gömböshöz, mert „programja a nemzeti struktúrának még az átépítését és modernizálását is célozza”. A politikus hozzátette: nemcsak magánemberként, hanem katonaként is örömmel gondol közelmúltbeli lengyelországi látogatására. A miniszter nemcsak azért tartja jobbnak a Jugoszláviához fűződő viszonyt, mert az új állam kisebb magyar területet kapott, hanem a szerbek katonai ereyeinek tulajdoníthatóan is. Kánya és a riporter között mégis vita alakul ki a szerb nemzetiségű jugoszláv király 1934-ben Marseille-ben végrehajtott meggyilkolásáról, amelyet horvát fasiszták állítólag magyar támogatással szerveztek meg, bár a macedón merénylőnek nem volt köze Magyarországhoz. Wrzos zárójelbe téve fejezi ki gyanúját, de anélkül, hogy a Jugoszláviában el sem ismert, ezért szerbellenes Macedóniáról szó esett volna. A miniszter nem cáfolta, hogy ekkoriban hazája és Ausztria közeledett egymáshoz, és idézi a korábbi osztrák kancellárt, aki így fogalmazott: „Amióta nem vagyunk házások, jó barátok vagyunk.” Arra a szellemes kérdésre, lehetséges-e ismét házasság, hasonlóan felelt: nem valószínű és nincs rá szükség. A riporter figyelmét nem kerülte el Erzsébet királynő és Ferenc József falon függő arcképe, valamint a szomszédos tárgyalóteremben Horthyé, „aki bár a hétköznapi életben konzervatív, bizonyára nem rosszalja külügyminisztere nézeteit”.

Az *U regenta Horthy (Horthy kormányzónál)* c. interjúban nagyra értékelte a 66 éves Horthy külső megjelenéséből is sugárzó erkölcsi tartását, a posztján mindvégig kitartó, kötelességeit minden körülmények között teljesíteni akaró államférfit, aki egyértelműen rokonszenves volt számára. A kormányzó első mondatában elismerését fejezte ki a lengyelek által elért eredményekért. „Horthy admirális szokása a képes beszéd. Gondolatokat vet fel és azokat leggyakrabban történetfilozófusi vagy filozófusi képekkel színesíti. Ennek forrása az emberiség történetében és annak az embernek a filozófiájában rejlik, aki életében kétszer beutazta a világot, látott mindent, átélt mindent – és visszatér hozzájuk” – állapítja meg. A szerző példái, mint a magyar és az angol múlt és jelen összevetése meggyőzők. A magyarság ezeréves küzdelmeit említve a kormányzó arra hivatkozott, hogy az Aranybulla alig későbbi a Magna Chartánál, a magyar országgyűlés pedig az angol parlamentnél. Amikor ezek az alaptörvények létrejöttek, annyi magyar élt a földön, amennyi angol, amely a jelenben nagy nemzet – ellentétben a harcokban megfogyatkozott magyarsággal. Országa 1918 utáni nehéz helyzetét elemezve Horthy olyan szerencsétlen háborúról beszélt, amelyet a nemzet nem akart, és amelyben a magyarságnak csak vesztenivalója volt. Kivételesnek mondta, hogy a lengyelek és magyarok soha nem háborúztak egymással, ami bizonyítja, hogy értik, mennyire szükségük van egymásra. (Annyit kell helyesbítünk, hogy I. Rákóczi György a protestáns svédekkel szövetségben 1657-ben megtámadta Lengyelországot, de csúfos vereséget szenvedett.)

Wrzos elismerő kérdésére a kormányzó úgy reagált, hogy sikerült az ország háború utáni szellemi újjáépítése, arra pedig, hogy félti-e Európa békéjét, azonnal nemmel válaszolt. Magyarország a Népszövetség minden követelését teljesítette, de nem hallgatta el, „hogy a trianoni egyezmény megfosztotta a nemzetet alapvető életfeltételeitől. Ennek következményei a nehézségek, amelyekkel küzdünk”. Odavesztek az ásványkincsek, nyersanyagok, csak a termékeny föld és a jó katonák maradtak meg. Ahogy egy diplomatikusan államfőtől elvárható, érdemben nem reagált a szomszédos országokhoz fűződő viszonyra. Wrzos ügyesen Ferenc József ottani portréjára terelte a figyelmet. Horthy mint magánember azt mondta, mivel öt évig a császár és király szárnysegédje volt, akkor, valamint a háborúban szerezte legértékesebb emlékeit. Az interjút a kérdező fejezi be a kormányzó pályafutásának vázlatával, és csaknem szó szerint megismétli Ossendowski véleményét: „És Magyarországon kitört Kun Béla kommunista forradalma.” Wrzos saját véleményével folytatja: „... Horthy admirális Szegeden felszabadító csapatokat alakított, amelyek élén bevonult Budapestre. [...] Ma... 16. éve, hogy Horthy Kormányzó áll Magyarország élén, azt a jobb jövő felé vezetve.”

Az interjúkötet szerzőjét tovább foglalkoztatja, hogy *Visszatérnek-e a Habsburgok?* (*Czy powrócą Habsburgowie*), és itt a cím alatt már *Budapest – Bécs* szerepel. Ismét visszatér a már említett festményekre, fényképekre, illetve azok *jelentőségére*, olyan nyira, hogy az írás itt inkább riport, beszámoló, mint interjú. Gömbös Gyulától arról érdeklődik, hogy áll a király visszatérésének ügye. A miniszterelnök válasza csak ennyi: „– *A király ügye ma nem időszerű Magyarországon!*” A külügyminiszteri tárgyalót nézve meg is marad saját feltételezésnél: „Vörös szín és zöld: szerelem és remény. Magyarország szerelme a monarchia, reménye pedig a kormányzó.” Élete végéig királyi rangot kapott, de vele véget is ér a „dinasztia”: egyik fia mérnök, a másik bankban dolgozik. Ez utóbbival az író a lengyel követnél meg is ismerkedett. Ezek után megállapíthatja, hogy a Horthy-fiúknak nincsenek politikai ambíciói. Wrzos alaposságára vall, hogy Habsburg Albert főherceget is kikérdezte, mégpedig annak palotájában, ki lehetne az uralkodó. Kiderül, hogy megtudta a magyar legitimisták egyik vezetőjétől, Csekonics Iván korábban több országban szolgálatot teljesítő diplomatától, volt varsói követőtől, hogy Károly király nem mondott le, tehát Habsburg Ottó a törvényes trónörökös. Fel is teszi a kérdést, de a válasz meggyőzi arról, hogy a monarchia hívei is csak demokratikus megoldást tudnak elképzelni: „... Csak választásokkal és legális úton. Túlságosan erősen szeretjük az országot ahhoz, hogy a javát kockáztassuk [...] Csekonics Úr szolgáltni akar fiatal monarchájának, ahogy elődeinek szolgált, de Magyarországra való visszatérését ma nem tartja időszerűnek [...]” Wrzost a tények érdeklik: a magyar parlamentben csak 20% a királpárti képviselők aránya, de ahogy Ausztriában, úgy hazánkban is vannak, akik a lelkük mélyén királyságot és perszonaluniót szeretnének – hallotta egy korábbi osztrák minisztertől. Ő maga viszont úgy gondolja, „Magyarország ugyanis szabad akar lenni, és semmi nem retenti el jobban a magyar népet a legitimizmustól, mint a függés kísértete.” A szállodai fodrász mondta neki: „... Amíg csak élni fog Horthy kormányzó, nem kell monarchia Magyarországon.” József főherceg szerint sem érdemes erre gondolni. A lengyel szerző összegző véleménye: „Kormányzójában Magyarország nemcsak a kommunista lázadás feletti győzelem jelképét látja, hanem függetlenségének biztosítékát is [...] A »ma« a Kormányzóé. »Ma« a Kormányzó minden tiszteletet megad Habsburgjainak, nekik adva, ami a Habsburgoké [...]”. Az utolsó mondatokban a királpártiak véleményét is összefoglalja: „– A monarchia visszaállítása lehetséges? »Ma« nem időszerű! – hangzik az egyetértő válasz.” A zárzó saját gondolata: „És holnap?... Senki sem próféta saját hazájában. Hát még egy idegenében?”¹⁷ Lábjegyzetben hivatkoztunk a

II. világháború előtti utolsó magyar követre, aki visszaemlékezései szerint egyetlen most tárgyalt szerzőt, illetve művet sem ismert, lengyelül pedig igen gyengén tudott. Ha erre gondolunk, nem csodálkozhatunk azon, hogy nem voltak szorosabbak a magyar–lengyel kapcsolatok.

A lengyeleknél már 1939 szeptemberében, a magyaroknak 1941-ben elkezdődött háború új korszak kezdete, és a magyarság iránt érdeklődő lengyel írók számára is nagy változást jelentett. Nagyot változott az irodalmi kép és a történelmi értékelés is. 1990 óta tapasztalhatjuk, hogy vannak történészek, akikről nem áll távol a tárgyalt lengyel íróknak a két világháború közötti Magyarországról, magyarokról és politikai vezetőinkről kialakított véleménye, és vannak, akiké egészen más. Nem ártana, ha a magyar múlt kutatói gyakrabban figyelnének az irodalomra, néha a lengyelre is. Az irodalmi szövegek nem változnak, az először szavakban megfogalmazott történelmi vélemények igen. Ahogy állítólag a régi rómaiak mondták: „Verba volant, scripta manent – A szó elszáll, az írás megmarad.”

Horthy Miklós a Krakkói Egyetem könyvtárában 1938-ban

JEGYZETEK

- 1 Tischler Csilla – Tischler János: Magyarok és lengyelek a XX. század nagy történelmi fordulópontjain, 1918–1981 – egy barátság szövetségéből. 1. rész. Kortárs Online, 2007. december. Hory András 1935–39 közötti varsói nagykövet *Bukaresttől Varsóig* c. 1987-ben Budapesten kiadott visszaemlékezéseinek 246. oldalán olvasható Kánya Kálmán külügyminiszter és saját véleménye: az 1930-as évek végéig igen lazák voltak a magyar–lengyel politikai kapcsolatok is. „Varsó a magyar külpolitika szempontjából *halott poszt*. [...] Az 1920-ban, a lengyel–szovjet háború idején egy pillanatra újra
 - 2 fellángolt lengyel–magyar barátság tüze hamarosan elhamvadt. A lengyel kormány az ezt követő évek hosszú során át teljes közömbösséget tanúsított Magyarországgal szemben. A trianoni szerződést ugyan nem ratifikálta és a kisantanttal szemben elutasító magatartást tanúsított, de jóindulata velünk szemben ebben ki is merült. Gömbös miniszterelnök varsói látogatása [...] mindössze egy kulturális egyezményt eredményezett.”
- A tárgyalt írókról és műveikről a *Współczesni polscy pisarze i badacze literatury* (Varsó, 1994–2007) c. tízkötetes irodalmi lexikon

- tartalmaz információkat. Kivétel Osińska, Janina és Józefowicz, Zygmunt, akiknek csak egy-egy művét találtuk meg. Más lengyel és magyar szerzőkről a Wikipédia tájékoztat.
- 3 Kovács Endre: Magyar–lengyel kapcsolatok a két világháború között. Budapest, 1971. 80–83., 103., 109–110.
 - 4 Nagy Zsombor: Marian Zdziechowski és Magyarország. Hítel, 1994/7. 71–76.
 - 5 Esetünkben ilyenek a következők: Zainteresowania polityczne pisarzy polskich Węgrami po roku 1918. In: Bobrownicka, Maria (red.): Symbioza kultur słowiańskich i niesłowiańskich w Europie Środkowej. Krakkó, 1996, 89–96.; Magyar sors 1918 után és a lengyel írók. Életünk, 1997/11–12. 1280–1285.; Zdziechowski a Węgrzy. In: Bujnicki, Tadeusz – Stepnik, Krzysztof (red.): Ostatni obywatele Wielkiego Księstwa Litewskiego. Lublin, 2005. 67–73.
 - 6 Zdziechowski, Marian: *Węgry i dookola Węgier*. Varsó, 2001. Idézetek helye a *Tragedia węgierska a polityka polska* c. műből: 26–27., 31., 40–41.
 - 7 Uo., 127., 130., 132.
 - 8 Uo., 178–179. Erről részletesen I. Bencsik Gábor: Igazságot Magyarországnak. Lord Rothermere és a magyar revízió. Budapest, 2002.
 - 9 Uo., 207–209.
 - 10 Uo., idézetek helye a *Węgry i dookola Węgier* c. műből: 228–229., 235., 237.
 - 11 Balogh Magdolna: Kiúttalan utakon. A katasztrofista irodalom Közép- és Kelet-Európában. Budapest, 1993. 23.
 - 12 Sir Gower, Robert: *The Hungarian Minorities in the Succession States*. London, 1937.; Romer, Adam: Przedmowa do polskiego wydania, in: Sir Gower, R.: *Mniejszość węgierska w państwach sukcesyjnych*. Varsó, 1938. 10, 20. Gower 1937-ben járt hazánkban, Debrecenben, Szegeden. – en.wikipedia.org>wiki>Robert_Gower, https://dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/84276, misc.bibl.u-szeged.hu>... , Adam Romer – Wikipedia, wolna encyklopedia. A fordító jegyzetében említi még Gower Treaty Revision and the Hungarian Frontiers és C. A. Macartney Hungary and her Successors. *The Treaty of Trianon and its Consequences 1919–1937* c. könyvét.
 - 13 Ossendowski, F. Antoni: Pięć minut po północy. Poznań, 1928. Idézetek helye a regényből: 222., 269., 275. Újságcikk budapesti látogatásáról: *Magyarság*, 1927. X. 25. 4.
 - 14 Straszewicz, Czesław. Wystawa Bogów. Krakkó, 1933. Az idézetek helye. 173–174., 179., 182–183., 188–189.
 - 15 Kossak, Zofja: Szukajcie przyjaciół. Varsó, 1936. Az idézetek helye: 28–29., 52–53., 111., 113–114., 119., 130–132.
 - 16 Osińska, Janina: Na Jamboree. Varsó, 1934. 29.; Józefowicz, Zygmunt: Na wieczór radiowy polsko-węgierski. In uő: *Toreador*. Skierniewice, 1935.
 - 17 Wrzos, Konrad: *Wulkany Europy*. Austria—Węgry—Balkany. Varsó, 1936. Az idézetek helye: 45–49., 51–52., 59., 63., 66., 71., 73., 91–92.

„MOZGÓ DÓ...”

Gondolatok Kodály Zoltán zenepedagógiai módszeréről

„*Mozgó dó...*”, a *Kodály-koncepció értelmezése a XXI. században* címmel 2017-ben rendezett először szimpóziumot a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézete, ahol a felkért előadók különféle szempontból reflektáltak a világhírű Kodály-módszer gyakorlati megvalósítására. Fehér Anikó, a MMA-MMKI tudományos munkatársa, népzene kutató, karvezető a kísérőfüzet bevezetőjében utalt Kodály Zoltán 1966-ban megfogalmazott új nevelési módszerére, melyet ő maga akkor így fogalmazott meg: „Nagyon egyszerű. Három szóval ki lehet fejezni: ének, népdal és mozgó dó. A mozgó dó olyan titkos szer, amivel a gyerekek sokkal hamarabb megtanulnak kottából énekelni, mint minden más módszerrel.”

A következő években ezt újabb két konferencia követte. A második alkalommal szervezett konferenciát „*Mozgó dó...*” II. – „*A zene lelki táplálék*” címmel a Pesti Vigadóban, az MMA székházában tartották 2018. szeptember 24-én. A következőkben az itt elhangzott előadások és a záró beszélgetés írásba szerkesztett válogatását adjuk közre.

Az általános intellektuális képességek szerepe a zenei tehetségben

A zenei nevelés alapkérdése világszerte, hogy a zenei tudás átvihető-e egyéb, a zenétől független területekre. E témát járta körül a „*Mozgó dó II.*” című konferencia is, bizonyítékokat keresve arra, hogy a zenei tevékenység mellett, hogy szebbé, gazdagabbá teszi a felnövekvő gyermek életét, számos egyéb területen is szolgálja képességeinek fejlődését. Bár ezt a meggyőződést Platón óta vallják a neveléssel foglalkozó szakemberek, az oksági kapcsolat, illetve a hatás mértékének egzakt bizonyítása nem könnyű feladat, hiszen egyrészt az egyént változatos körülmények közt számos hatás éri, amelyeknek szétszalazása, a befolyás számszerűsítése reménytelen vállalkozás lenne. További módszertani nehézséget jelent, hogy a személyiséget érintő mélyebb változások nem mutathatók ki rövid távon: aki zenével él gyermek- és fiatalkorában, esetleg majd felnőttként sokszorozza meg a zene hatását. Tanulmányom így nem is az oksági kapcsolatot vizsgálja, hanem mintegy előkészíti a következőket azzal, hogy körüljárja, milyen összefüggés van a zenei és az intellektuális képességek között.

A szakirodalomban a különböző képességterületek egymáshoz való viszonyáról eltérő elméletekkel találkozhatunk, amelyre álljon itt két fontos példa, a teljesség igénye nélkül. Spearman statisztikai úton arra a következtetésre jutott, hogy létezik egyfajta általános intelligencia.¹ Ezt g-faktornak (g = general) nevezte el, és ez az, ami adott egyén bármilyen feladatának végzésében kimutatható. Egy konkrét területen elért teljesítményben az általános intelligencia (g-faktor) mellett szerepet játszik a területre jellemző speciális adottság (s-faktor) is. Vagyis az egyén általános értelmessége és esetünkben a speciális zenei adottságok együttesen érvényesülnek, és határozzák meg a zenei tehetség potenciálját.

Másképp látta a zenei képességek helyét Gardner.² „Többszörös intelligenciaként” közmértté vált elméletében azt állította, hogy többfajta intelligencia létezik, amelyek nagymértékben függetlenek egymástól. Az általa definiált hét – későbbi művében kilenc – terület egyike a zenei intelligencia, amelynek bizonyítékeként azt hozta föl, hogy a zenei tevékenység az agyban jól körülhatárolható területhez kötődik. Arra hívta fel a figyelmet, hogy az esztétikai területen nem csak a kogníció, hanem az érzelmek, az intuíció és a kreativitás is fontos szerepet játszik. Érvei között szerepel az a számos, különböző művészetek terén végzett empirikus kutatás, amelyek bizonyítják, hogy az egyes területeken végbemenő fejlődés menete és foka között nagy különbségek lehetnek, vagyis a zenei téren mutatott teljesítmény nem függ az általános kognitív fejlődéstől, és nem is magyarázható annak törvényszerűségeivel.

További kérdéseket vet fel témánk szempontjából az ún. „savant”-ok léte. Azokat nevezik így, akik értelmi fogyatékoságuk ellenére valamilyen, de csak egyetlen (rész)területen kiemelkedő teljesítményre képesek. A „savant”-jelenség magyarázható Gardner „többszörös intelligencia” elméletével³ is, amelynek alaptétele, hogy az intelligencia különféle területei, így a zenei intelligencia is, egymástól függetlenek. Feltehető, hogy a hirtelen fel-, majd eltűnő csodagyerekek egy része is valójában „savant”⁴. Vég nélkül lehetne idézni a zenei „savant”-okról feljegyzett érdekesebbnél érdekesebb történeteket. Közös vonást talán annyit lehet felfedezni bennük, hogy a más területek „savant”-jaival ellentétben valódi művészi teljesítményre képesek, azonban képességük sohasem fedí le a teljes zenei képességyűtest.

Az elméleti megközelítés mellett megfigyelések is célozták az intellektuális és a zenei tehetség összefüggésének alátámasztását, amelyek korábban elsősorban a matematikai képességekkel való kapcsolatot állították középpontjukba. Egyfelől számos természetudós kiemelkedő zenei képességei is közismertek, elég itt Kepler, Galilei, Euler vagy Einstein példájára utalni. A másik oldalról kevesebb zenész vált híressé matematikai képességéről, de Bach szenvedélyes matematikai érdeklődésére mindenképpen hivatkozhatunk, amelyet bizonyít a hagyatékában talált számos ilyen témájú könyv. Révész Gézá⁵ – aki mind a tehetség, mind a zenepszichológia kutatásának úttörője volt – szintén foglalkoztatta a kérdés. A hivatásos zenészek körében kereste a választ, és kutatása során arra a megállapításra jutott, hogy az általa vizsgált körben a zenészek kilenc százaléka rendelkezik matematikai érdeklődéssel vagy tehetséggel.

A kérdés egzaktabb vizsgálata az intelligenciatesztek megjelenésével vált lehetővé. Az intelligenciahányados fogalmát sajátosságosan alkalmazva több kutató is kísérletet tett arra, hogy korábban élt hírességek intelligenciájának színvonalát számszerűsítsék életrajzi adataik alapján. Cox ezzel az eljárással Bachnak 125-140, Mozartnak 150-155 értéket tulajdonított.⁶ Hitelesebb képet nyújt az a kézenfekvő lehetőség, ha a kibontakozott zenei tehetségek, azaz a zenei pályán tevékenykedő művészek intelligenciahányadosát vizsgáljuk. Ezen az úton számos kutatás eredményeként is bebizonyosodott, hogy a magas zenei teljesítmény jellemzően az átlagosnál magasabb intelligenciával jár együtt.⁷

Az eddigiekben a kibontakozott tehetségek körében felfedezhető szabályszerűségekről volt szó, felmerül azonban a kérdés, hogy az átlagos képességűek esetében létezik-e, illetve milyen mértékű az összefüggés a zenei és az intellektuális képességek között. Ennek megválaszolásához egyszerű, kézzel fogható módszernek ígérkezik, ha az adott egyéneknél a zenei képesség- és az intelligenciateszt eredménye közötti korrelációt vizsgáljuk. Az összefüggés számszerűsítését célzó kutatások $r = .24$ és $r = .465$ közötti, de legjellemzőbben $.3$ körüli értékeket találtak. Ez utóbbi érték megegyezik azzal, amely az intelligenciatesztek résztesztjei közt is fennáll, vagyis a korábban említett g-faktor értéke köszön vissza. Így ezek az eredmények inkább csak a g-faktor létezését támasztják alá, vagyis vélhetően a Spearman-féle általános intelligencia szerepére utalnak.

Erdemes azonban a korrelációs értékek mögé nézni és megvizsgálni, hogy a létező összefüggés egyenesen oszlik-e el a teszteredmények teljes tartományában, vagy esetleg valamely értéktartomány erős összefüggései mellett más szinteken gyengébb az együttjárás. A differenciáltabb megközelítést hétköznapi tapasztalataink is indokolhatják, amely alapján sejthető, hogy a magas intelligencia nem feltétlenül jár együtt a zenei képességek kiemelkedő színvonalával. Azonban kevésbé köztudott, hogy az átlagosnál alacsonyabb intelligencia negatívan befolyásolja a zenei képességek színvonalát. Amennyiben az intelligenciahányados eléri a 90-es értéket, annak magassága a továbbiakban nem függ össze a zenei képességek szintjével. Más szavakkal: az intelligencia- és zenei tesztek közötti korreláció elsősorban a mindkét területen gyengén teljesítőknek tudható be, és az átlagos intelligenciát el nem érőkre gyakran jellemző a gyenge zenei képesség.

Az összefüggést célzó eddigi kutatások nem tértek ki azonban az egyes zenei és intellektuális képességek elkülönített vizsgálatára. Ezért a korábbi, a zenei képességek fejlődését 2-4. osztályosok körében ($n = 302$ fő) vizsgáló kutatásomban e kérdéskör is előkerült, amellyel céltom annak feltárása volt, hogy a különböző zenei képességek hogyan függenek össze az intellektuális képességek többféle összetevőjével, vagyis mind a zenei, mind az intellektuális képességeket összetevőire bontva kerestem a háttérben fellelhető szerepüket. Az általános értelmesség (intelligencia) vizsgálatára sokféle módszert alkalmaznak⁸, azonban itthon és külföldön is elterjedtek a nonverbális intelligenciatesztek, kiemelten a Raven-féle vizsgálati

módszer. A Raven-próba alkalmazása azért tett szert szakmai népszerűsége, mert nonverbális jellegéből adódóan kevésbé van kitéve olyan kulturális hatásoknak, mint a családi nevelés különbözőségei, a nyelvhasználat színvonala, illetve a tananyagra épülő tudás mennyiségi és minőségi mutatói. A teszt „a megfigyelőképességet, a strukturális viszonyok meglátását, a feltárt információk észben tartását (rövid lejárátú memória) és az információkkal egyszerre több síkon történő művelésvégzés képességét vizsgálja”.⁹ A korosztálynak megfelelően a színes változatot alkalmaztam. Az intelligenciavizsgálat komplexen ad képet az általános intellektuális képességekről, így az eredmény nem tükrözheti, hogy az egyes intellektuális képességek (figyelem, emlékezet, gondolkodás) milyen szinten vannak. Ezért ezeket külön-külön is megvizsgáltam, keresve az összefüggéseiket a zenei képességek fejlettségével.

A figyelem fontos szerepet tölt be az információfelvételben és információfeldolgozásban, ez biztosítja azt, hogy a külső és belső környezetből jövő ingerhatások között szelektáljunk. Vizsgálatára sokféle módszert használnak, én a korosztály jellemzőit is figyelembe véve a Bourdon-próbát alkalmaztam. Ennek lényege, hogy a tanulónak értelmetlen betűsorokban kell áthúznia az *a* és *e* betűket meghatározott idő alatt.

Az emlékezet is meghatározója az iskolai tanulásnak, az érzékelésre és észlelésre épülve biztosítja az információátvitelt, megteremtve ezzel az információk további feldolgozásának és felhasználásának a lehetőségét. Az emlékezésnek sokféle típusát különböztetjük meg¹⁰, közülük mi az auditív és vizuális emlékezetet vizsgáltuk, ezeknek van legmeghatározóbb szerepük a zenei képességek kibontakozásában. Az auditív memória vizsgálatához azt a klasszikus módszert alkalmaztam, amely 25 értelmes szó háromszori felolvasás utáni lejegyzésére épül.¹¹ A vizuális memória méréséhez a Schenk-Danzinger-féle formaemlékezet vizsgálati módszerét használtam.¹² Ezek a módszerek egyszerűek, nem tekinthetők komplex emlékezeti vizsgálatoknak, azonban fontos információkat adnak a tanulók emlékezeti képességeiről.

Általánosan elfogadott tétel, hogy „[A] gondolati folyamat – a gondolkodás, a fogalomalkotás és a problémamegoldás – az információfeldolgozási lánc végén vannak és a magasabb rendű megismerést képviselik”.¹³ Átfogó vizsgálatra itt sem törekedhettünk – az intelligenciavizsgálat komplex képet ad tanulóink ezen jellemzőiről, mindössze két egyszerű, a problémamegoldási képességek vizsgálatára használt módszert alkalmaztam. Az egyik a Cattell-féle soralkotási feladat¹⁴, amely vizuális feladatmegoldás, és egy ábrásor következő tagját kell kiválasztania a kísérleti személynek a megadott lehetőségek közül. Ebben a feladatban elsősorban az absztrahálóképesség (szabályszerűség felismerése) színvonalát tudjuk mérni vizuális szituációban. A másik vizsgálati eszközzel – Meili számsorok vizsgálati módszere¹⁵ – is az absztrahálóképesség fejlettségét próbálja felderíteni, de az előzőhöz képest elvontabb feladatszituációban. A vizsgálati személy feladata, hogy meghatározott szabályszerűség szerint felépített számsorok következő tagját írja be a vizsgálati lapra.¹⁶ A zenei képességek szintjének méréséhez a saját képességstruktúrára kidolgozott feladatrendszert vettem alapul. Ennek indoklására, részletes ismertetésére, módszertanának bemutatására e helyen – a terjedelemtel tekintettel – nincs lehetőség.¹⁷ Így a zenei képességek közül csak a jelen téma szempontjából fontosabbak felsorolására kell szorítkoznunk:

- Hallás utáni megkülönböztetés képessége: ezen belül dallam, harmónia, ritmus, hangszín, hangerő megkülönböztetésének képessége. (A zenei tesztek tipikus feladataival vizsgálható, két egymás után felhangzó példáról kell megállapítani, hogy azonos vagy különböző volt-e.)
- Hallás utáni éneklés képessége.
- Zenei írás képessége: ezen belül dallam és ritmus írásának képessége.
- Zenei olvasás képessége: ezen belül dallam és ritmus olvasásának képessége.

A következőkben a főbb tendenciákat tekintjük át. Először nézzük az eredményeket az egyes zenei képességek felől. A képességek első két csoportjában, a hallás utáni megkülönböztetésben és a hallás utáni éneklésben közös, hogy egyik sem kötődik közvetlenül az iskolában megszerezhető ismeretekhez. Ennek ellenére az intellektuális képességek szerepe a két képességcsoportban nagymértékben eltér. A hallás utáni megkülönböztetés kifejezetten erősen, a hallás utáni éneklés pedig valamennyi képesség közül a leggyengébben függ össze az intellektuális képességekkel. Ebben számszerűsített bizonyítékát láthatjuk annak a sokak által hangoztatott tapasztalatnak, hogy az éneklés a legősibb és így a legtisztább zenei megnyilvánulás. A zenei írás-olvasás területén, amelyet közvetlenül befolyásolnak az iskolában elsajátítható ismeretek, az a tendencia fogalmazható meg, hogy az általános intellektuális képességek szerepe még nagyobb, mint a hallás utáni megkülönböztetésben.

Másfajta tanulsággal szolgál, ha a zenei hang tulajdonságai alapján kialakított dimenziók (dallam, harmónia, ritmus, hangerő, hangszín) mentén hasonlítjuk össze az általános intellektuális képességek szerepét. Ekkor egyértelműen kirajzolódik, hogy a ritmikai képességeknek van a legerősebb kapcsolata az általános intellektuális képességekkel. Ennek magyarázatában utalni kell a neuropszichológia eredményeire. A legújabb képalkotó eszközök, eljárások segítségével végzett megfigyelések azt hangsúlyozzák, hogy a zenei információ feldolgozásában – az egyénre jellemző különbségekkel – több agyi terület is részt vesz. Azonban míg a többi zenei jelenség nagyobb mértékben köthető a jobb agyféltekéhez, addig a ritmus feldolgozása inkább a bal agyféltekében lokalizálódik, amely a nyelvi, logikai és analitikus műveletek végzésének képességéért is felelős.¹⁸ Ily módon tehát a ritmikai képességek, és az általános intellektuális képességeknek a többi zenei képességhez képest erősebb kapcsolata az agyi feldolgozás sajátosságaival magyarázható. Említésre méltó még, hogy a hangszín és a hangerő észlelése nagyon kevésbé függ össze az intellektuális képességekkel, hiszen ezek az ősi képességek a túléléshez nélkülözhetetlen információkkal látnak el minket a külvilágról, jelentőségük emiatt túlmutat a zenei és az értelmi képességeken is.

Most nézzük meg a másik oldalt, vagyis vizsgáljuk meg az egyes intellektuális képességek szerepét. Az egyes zenei képességek és az általános intellektuális képességek közti kapcsolat mibenlétének elemzése során többek között az bizonyosodott be, hogy az általános értelmesség (intelligencia) szerepe mutatható ki a leggyakrabban. A legkisebb, gyakorlatilag elenyésző jelentősége a figyelemnek van.

Érdekes adalék, hogy a lányok és a fiúk esetében nem mindig ugyanazok az értelmi képességek jutnak szerephez bizonyos zenei képességekben. Az intelligencia előrejelző ereje lényegében azonosnak mondható mindkét nem esetében, különböző azonban a lényeglátás és a memória szempontjából. Míg a lányoknál a memóriának van jelentősebb szerepe, addig a fiúknál a problémamegoldó gondolkodás meghatározóbb a zenei feladatok megoldásában.

Az egyes zenei és az egyes intellektuális képességek egymáshoz viszonyított gyakorisági eloszlásának összefüggéseiből további fontos következtetések vonhatók le. Kétfajta összefüggés figyelhető meg. Az egyik, „küszöbnek” nevezhető tendencia azt jelenti, hogy az adott zenei képességben a teljesítmény előfeltétele a vizsgált értelmi képesség, vagyis alacsony értelmi képességgel nem érhető el jó zenei teljesítmény. Ha viszont eléri a szükséges szintet, e fölött már nincs összefüggés az értelmi képesség és a zenei teljesítmény között. Ilyen típusú a kapcsolat az intelligenciával, amely szinte mindegyik zenei képességben elért teljesítmény háttérében megtalálható.

A másik fajta összefüggés szerint az adott intellektuális képesség nem előfeltétele a zenei teljesítménynek, de aki az előbbiben jól teljesít, annak a zenei képességbeli teljesítménye legalább olyan jó vagy jobb, mint az adott intellektuális képességbeli teljesítménye. A problémamegoldó gondolkodás és a memória legtöbbször ebbe a

típusba tartozik, de „küszöbként” viselkednek bizonyos területen. Ez utóbbi tendencia határozottan megmutatkozik a verbális memóriánál, amely „küszöbként” szerepel a szolmizációs hangokkal kapcsolatos zenei képességeknél.

A kimagasló jelentőségű általános értelmesség (intelligencia) „küszöb”-szerepét tapasztalva megvizsgáltuk azt is, hogy a különböző intelligenciájúak csoportjai között szignifikánsan különbözik-e a Raven-teszt pontszámainak előrejelző ereje a zenei teljesítményre nézve. Ehhez az intelligenciatesztben elért eredménye alapján négy egyenlő részre (kvartilisekre) osztottam a mintát. Így az eltérő színvonalú intelligencia alapján kialakított részminták elemzése alapján háromféle tendenciát figyelhetünk meg a zenei teljesítményre gyakorolt hatásban. Az első szerint csak az alacsony intelligencia akadályozó hatása mutatható ki. A második szerint az akadályozó „küszöb”-szint léte mellett létezik egy „ugrópont” is, amely fölött a magas zenei teljesítmény ugrásszerűen valószínűbbé válik. A harmadik szerint csak a magas intelligencia serkentő hatása jelenik meg a zenei teljesítményben. A hallás utáni megkülönböztetésben a „küszöb”-hatás érvényesül: az alacsonyabb szintű általános értelmesség (intelligencia) a teljesítmény gátja. A zenei írás-olvasás képességek esetében egyrészt az alacsony intelligenciájúak nem tudják átlépni a „küszöböt”, másrészt az intelligenciájuk alapján a felső negyedbe tartozók eredményessége pedig ugrásszerűen javul. Az éneklés speciális helyzete e szempontból is bebizonyosodott: egyedül az énekes tevékenységeket jellemzi a harmadik tendencia, kizárólag az énekes tevékenységekben lehet jó eredményt elérni alacsony szintű intellektuális képességekkel. Azonban, bár alacsony szintű intelligenciával is lehet jól énekelni, de a legmagasabb intelligenciájúak nagyobb valószínűséggel énekelnek kimagaslóan.

Összefoglalva az eddig elhangzottakat, kínálkozik néhány következtetés az iskolai gyakorlat számára. Ezúton is bebizonyosodott, hogy az éneklés mint a legősibb, legspontánabb tevékenység, a legközvetlenebbül segít mindenkinek, hogy közel kerüljön a zenéhez, visszaigazolva zenei nevelésünknek azt az alapelvét, amely a vokális alapra épít. Míg bizonyos zenei tevékenységekben a gyengébb intellektuális képességek nehezebben jutnak sikerélményhez, az énekléssel ettől függetlenül részesülhetnek a művészeti tevékenység örömeiben. „A zene gyökere tudniillik az ének.”¹⁹ A zenei hangzás dimenziói közül a ritmus éppen ellenkezőleg, az értelmi képességekkel való erős összefüggéssel emelkedett ki. A ritmikai tevékenységek agyi reprezentációja is mutatja a kapcsolatot. Ez egyben arra is ráirányítja a figyelmet, hogy bizonyos tanulási (rész) képességekben tapasztalható hiányosságok kompenzálására, korrekciójára a ritmikai feladatok, tevékenységek kiválóan alkalmazhatók.

A bemutatott vizsgálat elsősorban hiánypótlásként szolgál egy részleteiben kevésbé feltárt területen, nem törekedve teljességre, csak néhány alapvető összefüggés felderítését vállalva fel – egy nagyobb kutatás részeként. Ezek az eredmények azonban kiindulópontként szolgálhatnak a gyakorlati fejlesztőmunka eddiginél differenciáltabbá és hatékonyabbá tételéhez, valamint további kutatásokhoz.

BIBLIOGRÁFIA

- ÁDÁM Péter – BALOGH László – MAILÁTH Lászlóné – NÁDUDVARI Imréné: *Általános pszichológia*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1990.
 BERNÁTH László: *Tanulás és emlékezés = Pszichológia pedagógusoknak*. Szerk. N. KOLLÁR Katalin – SZABÓ Éva, Budapest, Osiris, 2004, 224–242.

- COX, C.: *Genetic studies of genius. 2. kötet: The early mental traits of three hundred geniuses.* Stanford, Stanford University Press, 1926.
- DÁVID Imre: *A kognitív képességek vizsgálatának eszközei és felhasználásuk tapasztalatai = Pszichológiai módszerek a tehetséges tanulók nyomon követéses vizsgálatához.* Szerk. BALOGH László – BÓTA Margit – DÁVID Imre – PÁSKUNÉ Kiss Judit, Budapest, Arany János Programiroda, 2004, 39–76.
- GARDNER, H.: *Frames of mind. The theory of multiple intelligence.* New York, Basic Books, 1985.
- GEMBRIS, H.: *Grundlagen musikalischer Begabung und Entwicklung. Forum Musikpädagogik, 20. kötet.* Augsburg, Wissner-Verlag, 2002.
- GYARMATHY Éva: *A zenei tehetség = Új Pedagógiai Szemle, 2002/7–8.* 236–244.
- KODÁLY Zoltán: *Zenei nevelésünk reformjáról = Visszatekintés I.* Szerk. BÓNIS Ferenc, Budapest, Zeneműkiadó, 1964, 286–291.
- KULCSÁR Tibor: *Az iskolai teljesítmény pszichológiai tényezői.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1982.
- LAPP, D. C.: *Don't forget!* Addison Wesley, Reading, 1995.
- ORMAI Vera: *Fejlődéslélektani gyakorlatok I.*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1982.
- PERETZ, I. – ZATORRE, R.: *Brain organization for music processing = Annual Review for Psychology, 56/1,* 2005, 89–114.
- RÉVÉSZ Géza: *Talent und Genie. Grundzüge einer Begabungspsychologie.* Bern, Francke, 1952.
- SPEARMAN, C.: *The Abilities of Man.* New York, Macmillan, 1927.
- SZABÓ Csaba: *Gondolkodás.* Debrecen, KLTE-BTK, 1994.
- TURMEZEYNÉ HELLER Erika: *A zenei ismeretek és képességek fejlődése az alsó tagozatos életkorban.* PhD-disszertáció, Debreceni Egyetem Pszichológiai Intézete, Pszichológiai Doktori Program, Debrecen, 2007.
- TURMEZEYNÉ HELLER Erika – BALOGH László: *Zenei tehetséggondozás és képességfejlesztés.* Debrecen, Kocka Kör & Faculty of Central European Studies, Constantine the Philosopher University in Nitra, 2009.

JEGYZETEK

1 SPEARMAN, C.: <i>The Abilities of Man.</i> New York, Macmillan, 1927. 2 GARDNER, H.: <i>Frames of mind. The theory of multiple intelligence.</i> New York, Basic Books, 1985. 3 GARDNER: <i>i. m.</i> (1985) 4 Vö. GYARMATHY Éva: <i>A zenei tehetség = Új Pedagógiai Szemle, 2002/7–8,</i> 2002, 236–244. 5 RÉVÉSZ Géza: <i>Talent und Genie. Grundzüge einer Begabungspsychologie.</i> Bern, Francke, 1952. 6 1926; idézi GEMBRIS, Heiner: <i>Grundlagen musikalischer Begabung und Entwicklung. Forum Musikpädagogik, 20. kötet.</i> Augsburg, Wissner-Verlag, 2002. 7 Vö. TURMEZEYNÉ HELLER Erika – BALOGH László: <i>Zenei tehetséggondozás és képességfejlesztés.</i> Debrecen, Kocka Kör & Faculty of Central European Studies, Constantine the Philosopher University in Nitra, 2009. 8 Vö. DÁVID Imre: <i>A kognitív képességek vizsgálatának eszközei és felhasználásuk tapasztalatai = Pszichológiai módszerek a tehetséges tanulók nyomon követéses vizsgálatához.</i> Szerk. BALOGH László – BÓTA Margit – DÁVID Imre – PÁSKUNÉ Kiss Judit, Budapest, Arany János Programiroda, 2004, 39–76. 9 KULCSÁR Tibor: <i>Az iskolai teljesítmény pszichológiai tényezői.</i> Budapest, Tankönyvkiadó, 1982, 171.	10 Vö. BERNÁTH László: <i>Tanulás és emlékezés = Pszichológia pedagógusoknak.</i> Szerk. N. KOLLÁR Katalin – SZABÓ Éva, Budapest, Osiris, 2004, 224–242. 11 Vö. ÁDÁMPéter–BALOGH László–MAILÁTH Lászlóné – NÁDUDVARI Imréné: <i>Általános pszichológia.</i> Budapest, Tankönyvkiadó, 1990. 12 Vö. LAPP, D. C.: <i>Don't forget!</i> Addison Wesley, Reading, 1995. 13 SZABÓ Csaba: <i>Gondolkodás.</i> Debrecen, KLTE-BTK, 1994, 94. 14 Vö. ORMAI Vera: <i>Fejlődéslélektani gyakorlatok I.</i>, Tankönyvkiadó, Budapest, 1982. 15 Vö. uo. 16 Az alkalmazott mérőeszközökről bővebben ld. TURMEZEYNÉ HELLER Erika: <i>A zenei ismeretek és képességek fejlődése az alsó tagozatos életkorban.</i> PhD-disszertáció, Debreceni Egyetem Pszichológiai Intézete, Pszichológiai Doktori Program, Debrecen, 2007. 17 Vö. uo. 18 PERETZ, I. – ZATORRE, R.: <i>Brain organization for music processing = Annual Review for Psychology, 56/1,</i> 2005, 89–114. 19 KODÁLY Zoltán: <i>Zenei nevelésünk reformjáról = Visszatekintés I.</i> Szerk. BÓNIS Ferenc, Budapest, Zeneműkiadó, 1964, 287.

A zenetanulás transzferhatásairól nemzetközi és hazai kutatások tükrében

A zenehallgatás, az éneklés vagy a hangszerjáték sokak számára értéket, fontos örömforrást jelent. Ugyanakkor kevésbé ismert, hogy a zenetanulás az általános kognitív fejlődésre is hatást gyakorol. A zenével való foglalkozás segítheti a gyermekeket abban, hogy az iskolai tanulásban is eredményesebbek legyenek. Pszichológiai, neurológiai és transzferhatás-vizsgálatok támasztják alá, hogy a zenei képességek fejlődése – különösen gyermekkorban – összekapcsolódik a nyelvi készségek, az olvasás, a matematikai készségek, vagy a szociális készségek fejlődésével. A tanulmány a transzferhatás jelenségének elméleti megközelítéseit, a zenetanulás idegrendszeri hátterét és a tanulóval való kapcsolódási pontjait mutatja be. A nemzetközi kutatások eredményei mellett olyan hazai összefüggésvizsgálatok és transzferhatás-vizsgálatok eredményeit ismerteti, amelyek alátámasztják, hogy a zenei képességek korai fejlesztése pozitív hatást gyakorol az általános kognitív fejlődésre. A legújabb hazai kutatási eredmények, az MTA SZTE Ének-Zene Szakmódszertani Kutatócsoport a témával összefüggő eredményei szintén bemutatásra kerülnek.

(Transzferhatások) A modern oktatás számos ellentmondással küzd. Sokak véleménye szerint az iskolai tanulás eltávolodott a természetes lehetőségektől, elidegenedett feltételek között folyik. Napjainkban az iskolai tudás elsajátítása csak ritkán történik a tanulás legtermészetesebb módján, a tapasztalatszerzés útján. A tantárgyakra osztott tanulási folyamat során pedig a természet folyamatai fizikai, biológiai, kémiai jelenségekre bomlanak szét. Az iskolában tanultak gyakorlati alkalmazása időben is távolodik, felhasználásukra gyakran csak évtizedes késéssel kerül sor, esetleg olyan feltételek közt, amelyek a tanuláskor még nem is léteztek.¹ A fenti jelenségek következményeként az elmúlt harminc, negyven évben jelentősen változtak elképzeléseink arról, hogy milyen tudás nevezhető értékesnek. Napjainkra a világ számos országában egyre fontosabbá válik, és oktatáspolitikai elvárásként fogalmazódik meg a tudás különböző kontextusokban való alkalmazása, transzferálhatósága. A zenetanulás transzferhatás-vizsgálatainak eredményei azt igazolják, hogy a zenetanulás olyan lehetőség lehet, amely számos, a tanulás más területein is fontos kognitív készség és képesség fejlődését eredményezheti.

A XIX. század közepén a pszichológiának mint önálló tudományterületnek már az első kérdésfeltevései közé tartozott a tanulási folyamatok tanulmányozása. Ennek kapcsán természetesen vetődött fel a kérdés, hogyan gyakorol hatást az elsajátított tudás a későbbi teljesítményre. A tanulási folyamatok kölcsönösen hatnak egymásra. Amit az egyik tanulási folyamatban elsajátítottunk, az áttevéődhet egy másik tanulási folyamatra is. Megkönnyítheti, vagy megnehezítheti az újabb tanulást, pozitív vagy negatív transzferhatás alakulhat ki. A transzfer fogalmán tehát a régebbi tanulás hatását értjük egy újabb tanulási szituációban.² *Molnár* összefoglalása alapján a transzfer jelenségének különböző definícióiban közös, hogy az egyik feladattal vagy szituációval kapcsolatban megtanultak befolyásolják a későbbi feladatok megoldását, a későbbi szituációkban való tanulást.³

A legszélesebb transzferkategóriának a *közeli* és a *távoli transzfer* tekinthető. Az ugyanazon fogalmi területek között alkalmazható tudást nevezik közeli transzfernek, a különböző területeken, vagy különböző kontextusban bekövetkező fejlődést pedig távoli

transzfernek. Például, ha a zenetanulás kimutathatóan fejlettebb matematikai teljesítménnyel jár együtt, az távoli transzfernek tekinthető.⁴ További különbségtétel lehet a *vertikális* és a *laterális transzfer*, amely a tanulás alkalmazásának hasznát, a tanulás általánosítását jelenti egy önálló területen belül. A *literális* transzfer egy eredeti kontextusban elsajátított, de új kontextusban alkalmazott, sértetlenül átvitt tudást jelent. A *figurális* transzfer pedig az első kontextusbeli tanulás bizonyos aspektusainak új kontextusban való alkalmazása, tudásunk gondolkodásbeli felhasználása.

A transzferhatásnak neurológiai alapja is lehet, erre utalnak például az olyan speciális és egymástól igen eltérő területek közötti transzferhatások, mint a matematika és a zene. Atherton szerint a különböző területek közötti kapcsolat elsődlegesen a neuronok közötti szinaptikus kapcsolatok által valósulhat meg; „a transzfer létrejöttének valószínűsége azon agyterületek együttaktíválódásának és ezen területek összekapcsoltsági fokának a függvénye, amelyek az előző és a jelen kontextust is támogatják”.⁵ Nincs közvetlen kísérleti bizonyíték e hipotézis alátámasztására, szerinte azonban vannak olyan kutatási eredmények, amelyek alapján ez a lehetőség feltételezhető. Ezek a közvetett bizonyítékok éppen a zenetanulás hatására fejlődő képességek és más kognitív területek közötti transzferhatások kutatásai alapján körvonalazódnak.

(*A zenei tevékenységek idegrendszeri háttere*) A zenei tevékenységekben, sokrétűségének köszönhetően valamilyen formában az egész agy érintve van.⁶ A modern képpalkotó eljárásokkal végzett vizsgálatok lehetővé teszik a kéregi és a kéreg alatti területek zene által történő aktiválódásának megfigyelését. Ezek alapján a jobb agyfélteke specializálódott a hangokkal kapcsolatos munkamemória, a zenei mintázatok rövidtávú megtartására. A bal agyfélteke pedig inkább a ritmus, valamint a zenei jelentés információinak feldolgozására, például melódiák azonosítására és felismerésére specializálódott. A jobb hallókéreghez kapcsolódik a hangszín és a hangnemi feldolgozás, a hangmagasság-megkülönböztetés pedig bilaterális feldolgozást mutat.⁷

Az emberi agy a környezethez való alkalmazkodás során folytonos változásokra képes. Az idegrendszer, különösen fiatal korban rendkívül plasztikus, így a korai zenei hatások kedvezően befolyásolhatják fejlődését. Ezt egyrészt a kétszázmilliárd idegsejt és a nagyságrendekkel több szinapszis teszi lehetővé. Emellett az agy nagyon hosszúra nyújtott posztnatális, születés utáni fejlődése „időt ad” egy jelentős, szelekciós differenciálódásra és az ezt követő stabilizálódásra.⁸ *Schmithorst* és *Wilke* (2002) szerint a zenetanulást, a hangszerjátékot jellemezhetjük úgy, hogy az magában foglal számos neurológiai folyamatot, úgymint finom motoros képességek működtetését; hallási feldolgozást; matematikai képességeket a számlálásban, törtek fogalmának megértésében és ismétlődő mintázatok feldolgozásában; vizuális és térbeli feldolgozást a zenei olvasás és írás folyamatában; valamint a zenei folyamatok elemzésében részt vevő feldolgozási folyamatokat. Valószínűsíthetően éppen e felsorolt feldolgozási folyamatok gyakori igénybevételének köszönhetően neurológiai strukturális különbségek is megfigyelhetőek felnőtt hivatásos zenészek és nem zenész felnőttek között.⁹ A képzett zenészek és nem zenészek agyi anatómiájának összehasonlítása például azt mutatja, hogy a hosszan elnyúló zenetanulás a kézterületek és a motor cortex megnagyobbodásához vezetett.¹⁰ A jelenség azonban csak azon hegedűsök esetében mutatható ki, akik tízéves kor előtt kezdték a zenetanulást. A specializációnak egy hasonló esetét, a két agyféltekét összekötő corpus callosum megnagyobbodását mutatta ki *Schlaug*, *Jäncke*, *Huang* és *Steinmetz* (1995) professzionális hegedűsök és zongoristák körében. Mivelhogy a corpus callosum megvastagodott területe a motoros és kiegészítő motoros területekről

tartalmaz idegrostokat, kézenfekvőnek tűnik a feltételezés, hogy e változások a hangszerjátékkal járó, hosszú éveken át folytatott motoros tevékenységeknek köszönhetőek. A corpus callosum a két agyfélteke közötti kapcsolatért is felelős. A vastagabb összekötő kötegek több idegrostot tartalmaznak, így a logikus gondolkodásért felelős bal agyfélteke és a kreativitás, az intuíció székhelyeként azonosított jobb agyfélteke között ilyen esetben az információáramlás is élénkebb lehet.

(*Tanulás és zenetanulás*) Feuerstein, Rand és Rynders (1988) strukturális kognitív módosíthatóság elmélete alapján a tanulásban fontos szerepet töltenek be a mintázatmegőrzés, a holisztikus észlelés, valamint a szimultán és összetett stimulusok összekapcsolása és integrálása mint alapvető kognitív funkciók. Portowitz, Lichtenstein, Egorov és Brand (2009) szerint ezek hasonlóak azokhoz a kognitív funkciókhoz, amelyek a zene összetevőinek mélyebb észlelésével kapcsolatosak, és amelyeket a tanulás egyéb területein is relevánsnak tekintünk. Emellett a zenetanulás során fontos szerep jut az önszabályozásnak is, amely képessé teszi az egyént a megfigyelésre, a lehetőségek és alternatív válaszok felmérésére, az érzelmi reakciók kontrollálására, mielőtt egy tevékenységbe kezd. Portowitz és munkatársai szerint ez a funkció alapvető a zenei előadás és a zenehallgatás során, de a tanulás általános folyamatában is nagy jelentősége van.

A zenetanulás intellektuális hozadékát a tanulás által fejlődő képességek sora nyújtja. Ilyenek lehetnek például a motoros képességek, a kottaolvasás képessége, az érzelmi fejlődés, az érzelmek átadásának képessége, a memorizálás, a zenei struktúrákkal kapcsolatos ismeretek bővülése (pl. skálák, akkordok, hangközök, harmóniafüzések). Mindezek nemcsak zenéléskor használatosak, hanem más, nem zenei tevékenységekben is megjelennek. A köztük lévő általános kapcsolat inkább a kognitív képességek széles skálájára terjed ki, mint a képességek speciális összetevőire.¹¹ Huttenlocher (2002) szintén a zenetanuláshoz kapcsolódó tevékenységek komplex jellemzőit emeli ki. A hangszerjáték és zenetanulás magába foglalja a rendszeres napi gyakorlást, a kottaolvasást, kiterjedt zenei sorozatok memorizálását, különböző, változatos zenei struktúrák elsajátítását. A tanulás fókuszált, kiterjedt figyelmet igényel, emellett technikai (motoros) készségek folyamatos elsajátítását jelenti, valamint az érzelmek hagyományok által irányított kifejezésének elsajátítását. Huttenlocher szerint a tapasztalatok e kombinációi pozitív befolyással lehetnek a kognícióra, különösen gyerekkorban, amikor az agy még nagyon plasztikusan fejlődik és érzékeny a környezeti befolyásokra.¹² Dowling és Harwood a zenei produkció összetettségét hangsúlyozza: „A zenei előadás szimultán módon magába kell, hogy foglalja a gondolkodást, a hallgatást, az emlékezetet, a cselekvést, sőt az érzelmeket is.”¹³

A Kodály-koncepció szerinti ének-zene oktatás nemzetközi ismertségének növekedésével párhuzamosan már a hetvenes évektől kezdődően a transzferkutatások látókörébe került. A mindennapos ének-zene oktatásnak a gyermeki fejlődésre gyakorolt, és a mindennapokban megtapasztalt hatékonyságának vizsgálatát maga Kodály javasolta kollégáinak. Biztatására Kokas Klára már a hatvanas években több hazai vizsgálatot is folytatott, neves amerikai kutatókkal a hetvenes években publikált tanulmánya pedig a nemzetközi szakirodalomban a mai napig gyakran hivatkozott munka.¹⁴ A Kodály-koncepció szerinti ének-zene oktatás lehetséges készség- és képességfejlesztő, személyiségformáló hatásait szemlélteti egy amerikai pszichológusok által készített összefoglaló, amelyet Kodály-koncepció szerint tanító iskolák énekóráinak látogatása nyomán készítettek.¹⁵ A munkaanyag a Kodály Musical Training Institute által tervezett kísérlet, a Kodály-programon nevelkedő gyermekek pszichológiai vizsgálata előkészítésének részét képezte.

A felsorolás hat területen összegzi a pszichológusoknak az órák látogatása alkalmával szerzett benyomásait, a Kodály-koncepció szerinti oktatás lehetséges transzferhatásait: a *nyelvi oktatásban, matematikában, emlékezet és figyelem, mozgási képesség, együttműködés képessége és egyéb képességek* tekintetében.

Az összefoglalás a *nyelvi oktatásban* is szerepet játszó, az ének-zene tanulás során fejlődő készségek közül tizenkettőt emel ki. Ilyenek például: nyelvi intonáció finom különbségeinek megkülönböztetése, beszédhangok elkülönítése, hangzóformálás, kiejtés, figyelem, csoportosítás, kapcsolatok felismerése, elvont fogalmakkal történő manipuláció, szimbólumok és értelmezésük. A *matematikaoktatásban* nyújthat segítséget például a szimbólumegységek felismerése, megértése, szimbólumon belüli kapcsolatok megértése, szimbólumokkal történő manipulálás fejlődése. Az *emlékezet és figyelem* tekintetében a kinezetikus, vizuális és auditív emlékezet erősítését, a figyelem időtartamának növekedési lehetőségét tapasztalták. A *mozgási képesség* vonatkozásában a mozgáskoordináció fejlesztését figyelték meg a lépés–járás–tánc bevonódása által, illetve a finom mozgások fejlesztését, valamint a térben történő mozgási lehetőségeket a játékokkal, táncformákkal. Az *együttműködés képességének* fejlődésével kapcsolatosan a következő megfigyeléseket tették: például az instrukciók pontos megfigyelésének és követésének fejlődő képessége, közös munka szabályainak betartása, önfegyelem, pozitív öntudat kialakítása, önálló munkavégzés képessége, csoporton belüli személyes kapcsolatok kialakulása, valamint a csoporton belüli önkéntes együttműködés, a csoport céljainak átvétele a jellemző.

A zenei tevékenységek, ahogyan a fenti elemzések is mutatják, igen összetettek, és az empirikus vizsgálatok számára nehezen megközelíthetők. Azonban valamennyi zenei képesség és zenei tevékenység alapját a zenei észlelés jelenti. A zenei észleléshez kapcsolódó készségek és képességek vizsgálatára számos, jól használható zenei képességeteszt érhető el, éppen ezért a transzferkutatók elsősorban a *zenei észlelés vizsgálatán* alapulnak.

(A *zenei észlelés*) A zenei megismerési folyamat első lépését az akusztikus ingerek érzékelése jelenti. Az akusztikus ingerekhez való mindennapi beállítódással szemben azonban a „zenei beállítódás” során a hang „harmóniateremtő tulajdonságai” állnak a figyelem középpontjában.¹⁶ A kognitív elméletek a zenei észleléssel kapcsolatosan a mintázatfelismerést emelik ki. „E mintázatokat nem csupán akusztikai jellemzőkkel írják le, hanem azok belső szerkezete szerint, mely kognitív szinten meghatározott elvárásokat hoz létre az alanyokban.”¹⁷ Ha a zenei szerkezetek felismerését egészében tekintjük, megállapíthatjuk, hogy a fizikai-akusztikai jellemzők által hordozott információ nem egyszerűen a hangmintázatokban rejlő invarianciák érzékelése, hanem a megismerés által vezérelt szelektív folyamat. A hangoknak négy pszichológiai minősége van, amely különösen fontos a zenében: a hangmagasság, az időtartam, a hangerő és a hangszín. Ezek azok a fontos tulajdonságok, érzékelési minőségek, amelyeket a zeneszerzők és előadók irányítanak, illetve a hallgatók is ezek felé fordulnak.¹⁸

A zenei percepció moduláris elmélete alapján a zenei feldolgozásért felelős modulon belül a zenei hangmintázatok hangmagasságon alapuló feldolgozása, valamint az időbeli, vagy temporális feldolgozása egymástól elkülönülten szerveződik.¹⁹ Ennek köszönhetően gyermekkori fejlődésük is eltérő utat jár be. A *hangmagasságon alapuló percepció* észlelése terén a zenei hangmintázatok három fontos tulajdonsága különül el: a hangmagasság, a melódia, valamint a harmónia. A *ritmus* a zenében két önálló szerveződést mutat, a *csoportosítást* és a *metrumot*.²⁰ A ritmus valószínűleg a legalapvetőbb aspektusa a zenének, mivel olyan zenei műfajokat is ismerünk, amelyek nem

tartalmaznak hangmagasság-mintázatokat. Emellett az is szembeűnő, hogy az emberek veleszületetten képesek arra, hogy a ritmussal és a tempóval szinkronizálják a mozgásukat.

A zenei észleléséhez kapcsolódóan, a hallás utáni megkülönböztetés mellett a zenei tesztek a reprodukciós készségeket, a hallás utáni éneklés, valamint a ritmustapsolás fejlettségét is gyakran vizsgálják. E két terület gyermekkori fejlődése azonban igen nagy eltérést mutat. A hallás utáni megkülönböztetés fejlődésében fontos szerepe van a fogalmi fejlődésnek. A zenei észlelést vizsgáló tesztek rövid zenei részletek, dallamok, ritmusok, harmóniák összehasonlítását kérik. Megoldásuk során a gyermekek által a mindennapok során már ismert fogalmak, fogalompárok (pl. azonos-különböző, lassú-gyors, magas-mély) zenei hangmintázatokra való alkalmazására, valamint a zenei hangmintázatoknak az emlékezetben való megtartására is szükség van. Éppen ezért a fejlődésben szerepet kap az összehasonlítandó hangmintázatok emlékezetben való megtartásához szükséges rövidtávú memória és a figyelem is. A reprodukciós készségek működéséhez pedig az énekléshez és a ritmustapsoláshoz szükséges pszichomotoros készségek fejlettsége szükséges. Jellemző, hogy a megkülönböztetés, valamint a reprodukció között óvodáskorban, négy-öt éves korban még nincs kapcsolat. Hatéves korban is közepesnél gyengébb, $r=0,31$ korreláció mutatható ki.²¹ Gyakori tehát, hogy a jó éneklési és ritmustapsolási készséggel rendelkező gyermekeknek a zenei hangmintázatok összehasonlításához szükséges fogalmi fejlettsége még nem ér el hasonlóan magas szintet. A reprodukciós készségek fejlődése szempontjából szenzitív időszak az óvodáskor, valamint az iskolai tanulás kezdeti szakasza, a hallás utáni megkülönböztetés pedig inkább az iskolába lépést követően mutat nagyobb előrelépést. A dallaméneklés és ritmustapsolás öt éves korban egyszerű fejlesztőmódszerekkel, mindennapos énekléssel és dalos játékokkal már három hónap alatt nagymértékben fejleszthetők.²² Mindössze három hónapos fejlesztés eredményeként az öt éves óvodásgyermekek fejlettsége a nyolcéves iskolai tanulók fejlettségi szintjét érheti el az éneklés és ritmustapsolás terén. Ugyanakkor a hallás utáni megkülönböztetés fejlődéséhez a rendszeres éneklés, zenei játékok ebben az életkorban még nem járulnak hozzá, ehhez szisztematikus, a fogalmi fejlődést is támogató fejlesztésre van szükség.²³

A továbbiakban a zenetanulás transzferhatás-vizsgálatai kerülnek bemutatásra, elsősorban azon területek, amelyekhez kapcsolódóan hazai kutatások is folytak.

(Transzferhatás-vizsgálatok)

Zenei képességek, fonológiai képességek, olvasás

Pszichológiai, neurológiai és transzferhatás-kutatások számos bizonyítékot szolgáltatnak amellett, hogy a zenetanulás hatással van az általános kognitív fejlődésre, a zenei képességek fejlődése összekapcsolódik más kognitív készségek fejlődésével.²⁴ A kutatások egyik fontos területe a zenei és a nyelvi képességek kapcsolatára vonatkozik.

A zene és a beszéd között több párhuzamot találunk (pl. *Brown, Martinez és Parson, 2006; Tierney és Kraus, 2013*). Mind a zene, mind a nyelv hallási feldolgozáson alapul. Észlelésük – a hallás területén a két legmagasabb szintű észlelési folyamat – sok jellemzőben hasonlít, azonban sok jellemzőt tekintve eltérést is mutat. A nyelvi és a zenei észlelés fejlődése gyermekkorban összekapcsolódik.²⁵ Annak ellenére, hogy strukturális szerveződésükben különböznek, és fejlődésük is eltérő utat jár be, a kognitív feldolgozás szintjén létezik egy mélyebb kapcsolat; a két terület között megosztott működések feltételezhetőek, amelyek különösképpen gyermekkorban relevánsak. *McMullen és Saffran* (2004) álláspontja szerint gyermekkorban működik egy hangkategóriák tanulására szolgáló

mechanizmus. Számos vizsgálat igazolja, hogy gyermekkorban a zenei észlelés olyan kognitív képességekhez kapcsolódik, amelyek a fonéma- és fonológiai tudatosságban is szerepet játszanak (pl. *Anvari, Trainor, Woodside és Levy, 2002; Lamb és Gregory, 1993; Tierney és Kraus, 2013*). A beszédhangok és fonémák információinak feldolgozása, valamint ezek kapcsolata a fonéma- vagy fonológiai tudatossággal meghatározóan fontos az olvasástanulás kezdeti szakaszában.²⁶ A szavak belső szerkezetéhez (hang, szótag) való tudatos hozzáférés teszi lehetővé a fonológiai egységek felismerését, azonosítását és a velük végzett műveleteket. Szószinten a fonológiai tudatosság a fonológiai egységek analizálásának és manipulálásának feleltethető meg (rímfelismerés, szótagok). Fonémaszinten pedig a beszédhangokról való beszámolást, a beszédhangokkal való manipulációt (például a szó elején, vagy a szó végén lévő hang leválasztását) jelenti.²⁷ A zenei transzferhatás-vizsgálatok egy része elsősorban a fonológiai tudatosság és a ritmusészlelés összefüggését hangsúlyozza (pl. *Holliman, Wood és Kieron 2010*), más részük pedig a hangmagasság-észlelés fejlettségének, vagy a hangmagasság-feldolgozás és az időbeli feldolgozás együttes fejlettségének kapcsolatát támasztja alá (pl. *Anvari, Trainor, Woodside és Levy, 2002; Degé, Kubicek és Schwarzer, 2015*).

A fonológiai tudatosságra vonatkozó korábbi vizsgálatok legtöbbje angol anyanyelvű gyermekekre vonatkozott. Az angoltól eltérő, sekély ortográfiájú (a beszédhangok és azoknak megfelelő betűk között szoros kapcsolatot mutató) magyar nyelvre vonatkozó hazai kutatási eredmény még nem ismert. Az MTA SZTE Ének-Zene Szakmódszertani Kutatócsoport még nem publikált, legújabb eredményei azonban szintén azt támasztják alá, hogy a zenei mintázatfelismerésnek fontos szerepe van az angol nyelvtől jelentősen eltérő magyar nyelv esetében is. A fonológiai készségek, valamint a ritmusészlelés és ritmustapsolás együttes fejlettsége között szignifikáns, gyöngye-közepes korreláció mutatható ki. A hangmagasság-észlelés és éneklés összevont fejlettségi mutatójával ennél gyengébb, de szintén szignifikáns az összefüggés.

A beszédészlelés fejlődésének szenzitív időszaka óvodáskorra tehető. Hazai kutatások alapján azonban ismert, hogy az első osztályt kezdő gyermekek több mint fele kialakulatlan beszédhanghallás-készséggel kezd olvasni és írni tanulni.²⁸ Mindezek már az olvasástanulás kezdeti szakaszában előrejelzik a későbbi problémákat. Két olyan hazai vizsgálat is ismert, amelyek alátámasztják, hogy a beszédészlelés fejlesztéséhez segítséget nyújthat a zenei oktatás. Egy nagycsoportos óvodásgyermekkel folytatott, kilenc hónapos, mindennapos éneklésen és dalos játékokon alapuló zenei fejlesztőkísérlést azt igazolta, hogy a zenei fejlesztés eszközeivel a beszédhanghallás szignifikáns mértékben fejleszhető.²⁹ Egy további, kifejezetten a beszédészlelés fejlődését elősegítő, az olvasás előkészítését célzó zenei fejlesztőprogram, a *Látható hangok* program négy hónapos hatásvizsgálata pedig azt mutatta, hogy a zenei észlelés fejlesztése – a zenei és nem zenei hangok megfigyelése, ábrázolása – jelentős mértékben hozzájárulhat a beszédhanghallás fejlődéséhez. A kísérletben részt vevő gyermekek kétszer nagyobb mértékben fejlődtek a kontrollcsoporttal összehasonlítva.³⁰

A pontos időbeli és hangmagasság-reprezentáció, a gyors hallási feldolgozás, az auditív munkamemória és az auditorikus mintázattanulás a zenei feldolgozás alapjait jelentik, egyúttal ezek az olvasás során is szerepet kapnak.³¹ A hangszertanulás hosszabb távon megjelenő hatásai az olvasás fejlettségére szintén kimutathatóak. *Hurwitz, Wolff, Bortnick és Kokas (1975)* Kodály-koncepció szerinti zenei fejlesztéssel folytatott kísérlete volt az első olyan longitudinális kutatás, amely a zenetanulásnak az olvasás fejlődésére gyakorolt pozitív hatását igazolta hat-hétéves korban. Ezt követően számos kutatási eredmény támasztja alá a pozitív kapcsolatot (pl. *Babo, 2004; Bultzclaff, 2000; Holliman, Wood és Kieron, 2010*).

Hazai kutatások szintén megerősítik a zenei észlelés fejlettsége és az olvasás közötti pozitív összefüggést. *Gévayné Janurik* (2010) vizsgálatában, első osztályban a harmónia- és ritmushallásnak együttesen 10%-os magyarázóereje mutatható ki az olvasás fejlettségéhez. Második osztályban a számolás, írás, helyesírás és a zenei képességek által alkotott regressziós modell alapján a legnagyobb, 13%-os magyarázóereje a zenei képességeknek van az olvasás fejlettségének egyéni eltéréseihez. A zenei képességek fejlettsége különösen fontos segítséget nyújthat az olvasás elsajátításához az alacsony iskolai végzettségű szülői háttérű gyerekek számára. Első osztályban az alapfokú végzettségű szülők gyermekei körében a számolás, írás, helyesírás, zenei képességek és az intelligencia bevonásával kialakított regressziós modell alapján a legjelentősebb, 20%-os magyarázóerővel a zenei képességek fejlettsége bír az olvasás fejlettségéhez. Emellett az intelligencia kisebb, 13%-os magyarázóereje mutatható ki.³² Az MTA SZTE Ének-Zene Szakmódszertani Kutatócsoport még nem publikált újabb kísérleti eredményei szintén a zenei képességek fejlettsége és az olvasás eredményessége közötti kapcsolatot támasztják alá. Az egy tanéves kísérletben – az ének-zene órákon digitális eszközöket is használó – kísérleti csoportban a zenei képességek, a kontrollcsoporttal összehasonlítva szignifikánsan nagyobb fejlődése mellett a szóolvasás szignifikánsan nagyobb mértékű fejlettsége is kimutatható volt.

Matematika és zenei képességek

A matematikával foglalkozó pszichológiai kutatások fontos kérdése, hogy miként közelítjük meg és sajátítjuk el a matematikai fogalmakat és hogyan használjuk azokat. Fontos kérdés például, hogy születésunktől kezdve hogyan alakulnak ki a számfogalmak, hogyan reprezentáljuk a világ mennyiségeit. Már a csecsemők is képesek konkrét számosságokkal műveleteket végezni, ez esetben a számosságfelismerési képességről van szó, nem a számok ismeretéről.³³ *Dehaene* és *Cohen* szerint a természetes számok reprezentációja az agyban három kódhoz kötött: az adott számosság képéhez, a szám verbális kódjához és a számjegy képéhez. A számok reprezentációja azonban nem köthető egyetlen agyi területhez sem, nincs számolási központ az agyban.³⁴ *Spelke* szerint három alapvető rendszer feltételezhető a matematikai gondolkodás alapjaként. Az egyik ilyen rendszer a számlálással kapcsolatos, egy másik a számok közelítő nagysága, a harmadik pedig a geometriai tulajdonságok és kapcsolatok (speciálisan az euklideszi távolság és szög) kognitív reprezentációját szolgálja.³⁵ Az első és a második rendszer már a korai gyermekkorban aktív, az emberek születésüktől fogva rá vannak hangolódva a számszerű nagyságokra. Amikor azonban az elsajátítás meghaladja ezeknek a rendszereknek a korlátait, évekig tartó tanulásra van szükség.³⁶

A megértés, vagy inkább a meg nem értés élménye az iskolai tantárgyak között leginkább a matematikához kapcsolódik. *Dobi* szerint a matematikai tudás jellege alapján feltételezhető, hogy a matematikai megértés színvonalának emelése a megismerés sok más területére is kihathat.³⁷ A matematikai képességek és az intelligenciakapcsolatot támasztják alá például azok az óvodás és kisiskolás gyermekekkel folytatott hazai kutatások, amelyek az elemi számolási készség korai fejlettségét vizsgálták. Ezek alapján, akinél az elemi számolási készség fejlettsége nem ér el egy bizonyos szintet, annak az általános értelmi fejlettsége is nagy valószínűséggel alacsonyabb.³⁸

A beszédhez és a zenéhez hasonlóan a matematikával kapcsolatosan is felmerül a lateralitás kérdése. A „lateralitás” elméletét *Sperry* és *munkatársai* alapozták meg 1969-ben.³⁹ E kutatások azt mutatták, hogy az agyféltekei dominancia hozzájárul ahhoz, hogyan tapasztalja meg az egyén a külvilágot. A matematikai gondolkodással összefüggő

agyi feldolgozást általában a bal agyfélteke különböző területeinek működéseként lokalizálják.⁴⁰ *Szirony, Burgin és Pearson* (2008) relatíve erős korrelációt talált a zenei képességek és a jobb agyféltekei működés között. Ezzel szemben azonban a matematikai képességek és a bal agyféltekei kapcsolatot ehhez képest kisebb jelentőségűnek ítélték.

A transzferhatások kutatásában a kutatók számos lehetőséget látnak a matematikai képességek zenei környezetben történő fejlesztésére. Feltételezik, hogy a zenei képzés aktiválhatja és fejlesztheti a természetes számok reprezentációjához kötődő azon feldolgozási folyamatokat, amelyek ezeket a rendszereket összekapcsolják. *Spelke* szerint például az intenzív zenetanulás az absztrakt geometriai viszonyokat reprezentáló matematikai rendszer hatékonyabb használatával társul. Kutatásában az intenzív zenei képzésben részesült gyerekek teljesítménye felülmúlta a zenét nem tanuló, illetve a kevés zenei oktatást kapott gyerekek eredményeit a vizuális formák geometriai tulajdonságainak azonosításának folyamatában.⁴¹

Más kutatások a zenetanulás, ezen belül a zongoratanulás hosszú távú hatásait mutatják ki óvodáskorú gyerekek térbeli-időbeli gondolkodásával (*spatial-temporal reasoning*) összefüggésben (pl. *Rauscher*, 2003; *Rauscher és Zupan*, 2000). *Grandin, Peterson és Shaw* (1998) szerint a térbeli-időbeli gondolkodás döntő fontosságú a matematikában. Felvetik, hogy bizonyos matematikai és természettudományos fogalmak – amelyekről ismert, hogy nehezen taníthatók, különösképpen korai életkorban – jól elsajátíthatók térbeli-időbeli gondolkodási módszerekkel. A zenetanulás fejlesztő hatása a térbeli-időbeli képességekre az utóbbi évtized kutatásainak köszönhetően bizonyítottnak tűnik.⁴²

A matematika és a zenetanulás közötti pozitív példák: óvodáskorban pl. *Geoghegan és Mitchelmore* (1996); általános iskolás tanulókra vonatkozóan *Zanitto* (1997); középiskolások, illetve egyetemi hallgatók esetében pl. *Cheek és Smith* (1998), *Hodges és O'Connell* (2005).

Magyarországon *Kokas Klára* vizsgálta először a Kodály-koncepció szerinti mindennapos zenei nevelés transzferhatásait. Zenei óvodásokkal és ének-zene tagozatos első és második osztályos tanulókkal, valamint állami gondozott gyerekekkel végzett vizsgálatai többek közt a matematikát is érintették. A matematikai feladatok kapcsán megállapította, hogy a zenei tagozatosok gyorsabban és hatékonyabban dolgoztak, szignifikánsan kevesebbet hibáztak.⁴³ *Gombás és Stachó* (2006) szignifikáns különbséget mutatott ki a zenét még nem tanuló és a zenét egy éve tanuló zenei és matematikai képességei között. *Gévayné Janurik* (2010) vizsgálatában a zenei képességek legerősebb, közepes erősségű összefüggése a számolási készséggel volt kimutatható, mind óvodáskorban, mind pedig első és második osztályban. A zenei észleléshez kapcsolódó készségek közül a legnagyobb szerepe a *ritmushallásnak* volt a számolás fejlettségében.

Zenei képességek és intelligencia

A zenetanulás és az intelligencia közötti összefüggések is kimutathatóak. A zenei képességek és az intelligencia korrelációja a legtöbb kutatásban 0,24–0,45 közötti; a legjellemzőbb érték a 0,30 körüli korrelációs együttható.⁴⁴ *Helmbold* és munkatársai (2006) szerint az időbeli diszkrimináció és a hangmagasság-diszkrimináció pontossága előrejelzője lehet az intelligencia általános színvonalának. A zenetanulás és az intelligencia közötti pozitív összefüggést emeli ki pl. *Schellenberg* (2004; 2006; 2011), *Esteki* (2013). Emellett a zenetanulás kicsi, de nagyon általános és hosszan tartó hatása is megfigyelhető az intellektuális képességekben, még évekkal a tanulás után is.⁴⁵ Újabb kutatásokban pedig a végrehajtó funkciók közvetítő szerepe is felmerül. *Degé* és munkatársai (2011) pozitív kapcsolatot mutattak ki a zenetanulás időtartama és az intelligencia fejlettsége

között, csakúgy, mint a tanulás eredményességéhez leginkább hozzájáruló végrehajtó funkciók öt különböző összetevője között. Szerintük ez magyarázattal szolgálhat a zenetanulás által kiváltott intelligencianövekedés jelenségére is. Ezeknek az eredményeknek a megerősítéséhez azonban még további kutatások szükségesek.⁴⁶ A zongoratanulás óvodásgyermekek térbeli képességeinek fejlődésére is hatást gyakorol, amelyet több vizsgálat is igazolt (pl. *Rauscher és Zupan, 2000; Costa-Giomi, 1999*).

A hazai kutatások szintén érintették a két terület kapcsolatát. *Gévayné Janurik (2010)* összefüggésvizsgálatában a zenei észlelés fejlettsége az intelligenciával csaknem megegyező mértékben magyarázza meg a számolás fejlettségének egyéni eltéréseit első osztályban: a harmóniamegkülönböztetés és a ritmus észlelés magyarázóereje a számolás fejlettségéhez 16%, míg az intelligenciáé mindössze egy százalékkal magasabb. Különösen nagy jelentősége lehet a zenei képességek korai fejlesztésének az alapfokú iskolai végzettségű szülők gyermekeinek körében, mivel esetükben a zenei észlelés fejlettségének az intelligenciánál is nagyobb magyarázóereje van. Emellett az olvasás és helyesírás fejlettségének egyéni eltéréseit szintén az intelligenciánál nagyobb mértékben magyarázza meg a zenei percepció fejlettsége.

A mindennapos zenei nevelés a kreativitás növekedését is elősegítheti. *Kodály* zenei nevelési koncepciója alapján oktatott ének-zenei tagozatos tanulókkal végzett longitudinális vizsgálatában *Barkóczy és Pléh (1977)* az intelligencia-összetevők közül a kreativitás növekedését mutatta ki. Emellett nagyobb emocionalitás, mélyebb élményfeldolgozás, erősebb belső kontroll jellemezte ezeket a tanulókat. A vizsgálat azt is megerősítette, hogy a mindennapos zenei nevelés segít leküzdeni a szociális hátrányt, megelőzheti a hátrányos helyzetből induló tanulók leszakadását. *Laczó (1985)* Raven-teszttel folytatott vizsgálata pedig azt igazolta, hogy az intenzív zenei nevelés erősebb hatással van az intelligencia fejlődésére, mint az intenzív nyelvtanulás. Az is figyelemre méltó, hogy kutatásában éppen a leghátrányosabb szociális státuszúnak bizonyult, zenei osztályok mutatták a jobb eredményeket.

Zenei észlelés korai fejlettsége és tanulási eredményesség

Korábbi kutatások alátámasztják, hogy az olvasás, a számolás, és a gondolkodási képességek korai fejlettsége meghatározhatja az iskolai tanulás későbbi eredményességét. Azonban az utóbbi években több olyan hazai kutatás is folyt, amelyek azt mutatják, hogy a zenei észleléshez kötődő diszkriminációs készségek (hallás utáni megkülönböztetés) és reprodukciós készségek (hallás utáni éneklés és ritmustapsolás) korai fejlettsége fontos szerepet játszhat a tanulmányi eredményességben. A továbbiakban két olyan, az utóbbi években folytatott zenei fejlesztőprogram kerül bemutatásra, amelyek az iskolai felkészültség mértékét a DIFER-tesztrendszer segítségével vizsgálták. Emellett megismerhetjük egy hét éven át folytatott, longitudinális kutatás eredményeit is. E vizsgálatok megerősítik, hogy a zenei képességek korai fejlesztése hozzájárulhat az általános kognitív fejlődéshez, a zenei nevelés olyan készségek és képességek fejlődését is elősegítheti, amelyek az eredményes iskolakezdés és a későbbi tanulmányi eredményesség szempontjából meghatározóan fontosak.

Az iskolakezdéshez, és az iskolai tanulásához nélkülözhetetlen elemi alapkészségek fejlettségének feltárását, és ezek fejlesztését segíti a *Nagy József* és munkatársai által kifejlesztett DIFER-programcsomag.⁴⁷ A tesztrendszer segítségével a következő elemi alapkészségek fejlettsége vizsgálható: az írásmozgás-koordináció – az írástanítás feltétele; a beszédhanghallás – az olvasás eredményes elsajátításának fontos feltétele; a relációszókincs – az eredményes szóbeli kommunikáció feltétele; az elemi számolás, tapasztalati

következtetés és tapasztalati összefüggés-megértés – mint az értelmi fejlődés nélkülözhetetlen feltételei; a szocialitás – néhány olyan szociális készség és motívum, amely az iskolai beilleszkedéshez és fejlődéshez elengedhetetlen. Elsajátításuk évekgig tartó fejlődési folyamat eredménye. Az elemi alapkészségek általános fejlettségének mutatója a DIFER-index. A DIFER-tesztrendszer segítségével a gyermekek fejlődése óvodáskortól kezdődően pontosan mérhető és az évek során figyelemmel kísérhető. Több ezer óvodás és kisiskolás gyermekkel folytatott vizsgálatok azt mutatják, hogy a gyermekek többsége nem megfelelő felkészültséggel kezdi meg iskolai tanulmányait. Az optimális szintet nagycsoport végére csak minden tizedik gyermek fejlődése éri el, első osztály végére pedig mindössze a gyermekek fele. Az elemi alapkészségek elsajátítása azonban még a harmadik osztály végén sem teljes, a gyermekek 20%-a ebben az életkorban sem éri el az optimális fejlettséget. A hátrányos helyzetű, szegényes nyelvi környezetben felnövő gyermekek lemaradása pedig különösen nagy.

Kilenc hónapos óvodai fejlesztőprogram rendszeres énekléssel

Gévayné Janurik Márta kilenc hónapos, nagycsoportos óvodásgyermekkel folytatott zenei programjának célja az iskolára való felkészülés támogatása a zenei képességek fejlesztésének segítségével.⁴⁸ A kísérlet alapját az éneklésben dalos játékok játszásában való napi több (legalább nyolc), néhány perces alkalommal való részvétel jelentette. A kísérlet nem igényelte zenei végzettségű oktatók jelenlétét. Célja az volt, hogy a fejlesztést bármilyen óvodában megvalósítható, egyszerű körülmények között segítse elő. A kérdés az, hogy ilyen körülmények közt hogyan, milyen ütemben fejlődnek a zenei észleléshez kapcsolódó képességek, és milyen hatást gyakorol az elemi alapkészségek fejlődésére a zenei képességek fejlesztésének ez az egyszerű módja. Az eredmények azt igazolták, hogy az éneklés és ritmustapsolás – ebben a zenei képességek fejlődése szempontjából szenzitív életkorban – nagymértékben fejleszthetők. A nagycsoportos gyermekek fejlettsége túlszárnyalta a második osztályos tanulók eredményeit is. Ezzel szemben az éneklésen és dalos játékokon alapuló fejlesztés a hallás utáni megkülönböztetés – fogalmi fejlődést is igénylő – fejlődését nem segítette elő a kontrollcsoportnál nagyobb mértékben. A kísérlet azt igazolta, hogy a zenei fejlesztésnek már ez az egyszerű, minden óvodában könnyen megvalósítható módja is hozzájárul a gyermekek általános kognitív fejlődéséhez. A zenei képességek fejlődésével párhuzamosan több elemi alapkészség is számottevően fejlődött, a kísérleti és a kontrollcsoport között kimutatott kezdeti szignifikáns különbségek kiegyenlítődtek. Utóméréskor nem volt különbség az előméréskor a kísérleti csoportban még fejletlenebb írásmozgás-koordináció, beszédhanghallás, relációszókincs és a DIFER-index összevont mutatója fejlettségében. Nagycsoportban a zenei képességek fejlettsége 21%-ban magyarázza meg az eredményes iskolai tanulás szempontjából meghatározóan fontos készségek egyéni eltéréseit.

A Látható hangok program és hatásvizsgálata

Az *Antal-Lundström Ilona* által fejlesztett *Látható hangok* program komplex esztétikai fejlesztőprogram, amely a nyelvi és a zenei percepció és kommunikáció fejlődésének elősegítésére, a beszédészlelés fejlesztésére és az írás, olvasás elsajátításának előkészítésére irányul.⁴⁹ Alapját a zenei és nem zenei hangok akusztikai tulajdonságainak megfigyelése jelenti a differenciálás és analízis elősegítésén keresztül. Játékos, népi

gyermekdallamokkal és érdekes „hangképekkel” irányítja rá a gyermekek figyelmét a zenei és a környezeti hangok tulajdonságainak, viszonyainak, jelentésének megfigyelésére. A program során a gyermekek egyszerű jelekké alakítják a hangok tulajdonságait, leírják, lerajzolják azokat, majd a hangjukkal „rajzolva” hangzó formává alakítják a vizuális jeleket. A program a hangok leképezésével a grafikai, ikonikus és szimbolikus fokozatokon keresztül fejleszti a gondolkodási, elemző készségeket és a szimbólumok megértését. Fontos részét képezik a gondolkodási, elemző gyakorlatok, a járás, a tánclepek, a hangok jellegének kinesztetikus kifejezése, valamint a hangképekhez kapcsolódó érzelmi élmények szóbeli feldolgozása és a dramatizálás. A gyakorlatok témái: hangszín, hangmagasság, a hang ereje és hossza, a hangok mozgása és ritmusa, a hasonló és különböző hangok, valamint ezek kifejezése. A gyermekek mind hangzási, mind vizuális formában gyakorolják a hangok tulajdonságait. A Svédországban korábban már kipróbált program az utóbbi évek során a hazai pedagógiai gyakorlat számára is megismerhetővé, elérhetővé, több pedagógus számára kedvelté vált, a gyakorlati tapasztalatok pedig megerősítették az eredményességét. A fejlesztés folyamatáról, a gyakorlati munkáról az Eszterházy Károly Egyetem által öt óvodában és egy iskolában a foglalkozásokon készített *Látható hangok. A hangtól a jelképezésig* című film alapján is tájékozódhatunk.⁵⁰

A program hatásvizsgálatának céljából Janurik Márta, Antal-Lundström Ilona és Józsa Krisztián (2018) négyhónapos fejlesztőkísérletet szerveztek. A program mind a zenei képességek, mind pedig a DIFER-tesztrendszerrel vizsgált elemi alapkészségek fejlődése szempontjából sikeresnek bizonyult. A kísérletben részt vevő gyermekek zenei képességei a teljes tesztre vonatkozóan kétszer nagyobb mértékben fejlődtek. Közülük a legnagyobb mértékű előrelépést éppen a fogalmi fejlődést is igénylő, hallás utáni megkülönböztetés készségei mutatták: a hangmagasság-megkülönböztetés több mint háromszor, a ritmusmegkülönböztetés több mint négyszer nagyobb mértékű fejlődése volt kimutatható a kísérleti csoportban. Emellett a kísérletben részt vevő gyermekek körében a dallaméneklés több mint kétszer nagyobb fejlettsége volt kimutatható, a ritmusreprodukció terén pedig szintén szignifikánsan nagyobb mértékben fejlődtek a kontrollcsoporthoz képest.

A *Látható hangok* program az iskolai tanulásra való felkészülést is jelentősen elősegítette. Az elemi alapkészségek általános fejlettségi mutatója előméréskor a kísérleti és a kontrollcsoportban nem különbözött szignifikánsan, utóméréskor azonban a programban részt vevő gyermekek szignifikánsan fejlettebbek voltak. A beszédhanghallás terén négy hónap alatt a kontrollcsoporttal összehasonlítva több mint kétszer nagyobb fejlődés volt kimutatható. A gondolkodási készségek fejlettsége a kísérleti csoportban előméréskor szignifikánsan elmaradt a kontrollcsoporttól, utóméréskor azonban szignifikánsan fejlettebbek voltak.

A zenei és nem zenei hangok akusztikai tulajdonságainak elemzésében fontos szerep jut a hangmintázatok megfigyelésének, például ezek kapcsolatának, egymáshoz való viszonyának, azonoságaik-különbözéseik, eltérési irányaik megfigyelésének. Az eredményeket értelmezve arra következtethetünk, hogy a hangok akusztikus tulajdonságaira vonatkozó megfigyelések, elemzések, mindezek ábrázolása, leképezése, valamint az ezekből levonható tapasztalatok maguk után vonhatják a beszédészlelés, a relációk és tapasztalatok általánosabb megértését is. A program során a szociális készségek nagyobb mértékű fejlődése szintén megfigyelhető volt.

Mind a rendszeres éneklésen és dalos-játékokon alapuló kísérlet, mind pedig a *Látható hangok* program hatásvizsgálata azt mutatja, hogy az óvodai zenei fejlesztés nagymértékben hozzájárulhat az iskolai tanulás szempontjából fontos készségek fejlődéséhez

is. Egy hét éven át folytatott, longitudinális kutatás ugyanakkor azt igazolta, hogy a zenei észlelés korai, első osztályos fejlettségének hosszabb távú is hatása is lehet, előre jelezheti a későbbi, tanulmányi eredményességet is.

Hétéves longitudinális kutatás

Janurik Márta és Józsa Krisztián hét éven át folytatott longitudinális kutatásának részeként a zenei észleléshez kapcsolódó készségek, valamint az olvasás, számolás és az intelligencia első osztályban mért fejlettségének előrejelző erejét vizsgálták a tanulmányi eredményességre hetedik osztályban.⁵¹ Kutatásukban a szülői háttér szerepét is figyelembe vették. Eredményeik alapján a zenei észlelés és reprodukció első évfolyamon mért fejlettsége előrejelzi a későbbi tanulmányi sikerességet még hetedik évfolyamon is.

Elsősorban a ritmushallás (megkülönböztetés és reprodukció) korai fejlettségének jelentősége látható, 16%-os magyarázóereje mutatható ki a tanulmányi átlaghoz hetedik évfolyamon. A ritmikai készségek első évfolyamon mért fejlettsége a szintén első évfolyamon mért intelligenciánál 6%-kal nagyobb magyarázóerővel bír a tanulmányi átlag egyéni eltéréseiben. Összesen hat olyan iskolai tantárgy van, ahol a korai ritmusészlelés fejlettségével szemben az intelligenciának nincs szignifikáns magyarázóereje, két tantárgy tanulásának sikerességéhez pedig egyenlő mértékű előrejelző erővel bírnak.

Ezen eredmények magyarázataként figyelembe vehetjük, hogy hatéves korban a ritmusészlelés, valamint a ritmusreprodukció jelentős fejlődésen megy keresztül. Valószínűsíthető, hogy azok a gyerekek, akik fejlettebbek a zenei észlelés terén, különösképpen a ritmusészlelés terén, az iskolai tanulmányaik kezdetén sikeresebben sajátíthatnak el más fontos készségeket is, például az eredményes iskolai tanulás alapfeltételét jelentő olvasást, helyesírást, amely későbbi tanulmányi sikerességüket megalapozhatja. Mindezek megerősítik a zenei észlelés és a megismerés általános színvonala közötti összefüggést. Az intelligenciának, a ritmushallással szemben kisebb előrejelző erejével kapcsolatos eredmény pedig azért lehet fontos, mert az intelligenciát a személyiség olyan, viszonylag állandó jegyének tekintjük, amely meghatározza és bizonyos mértékig be is határolja a megismerés és a tanulás általános színvonalát. Ezzel szemben a ritmikai készségek óvodában és az iskolai évek kezdeti szakaszában jelentős mértékben fejleszthetők.

Érdemes kiemelni a kutatásnak a családi háttér előrejelző szerepéről kapott eredményeit is. Korábbi vizsgálatok alapján a tanulmányi eredményességben fontos szerepet játszik a családi háttér. Hazai és nemzetközi vizsgálatok igazolják, hogy a hátrányos helyzetű tanulók nem megfelelő felkészültség birtokában kezdik meg iskolai tanulmányaikat, és az iskoláztatás során hátrányuk növekedő tendenciát mutat. A vizsgálat az alacsony iskolai végzettségű anyák gyermekeinek fejlettségbeli hátrányát szintén igazolta. Első évfolyamon az alapfokú iskolai végzettségű szülői háttérű tanulók fejlettsége mind az olvasás, mind a számolás, mind pedig az intelligencia terén szignifikánsan elmaradt a magasabb szociális státuszú tanulókéénál. A longitudinális vizsgálat azonban azt is megmutatta, hogy lemaradásuk iskolai tanulmányaik hét éve során nem csökkent, tanulmányi átlageredményük hetedik osztályban is szignifikánsan alacsonyabb a magasabb iskolai végzettségű szülők gyermekeivel összehasonlítva.

A zenei észlelés óvodáskori és kora iskoláskori fejlődésére vonatkozó korábbi kutatások azt mutatják, hogy az iskolai tanulók nagy részét érintő általános ének-zene oktatás nem segíti a hátrányos helyzetű tanulók zenei képességfejlődését.⁵² Óvodáskorban a zenei észlelés fejlettsége terén a szülői háttér szerint még nincs különbség. Azonban

az első iskolai években, amikor a gyermekek többségénél bekövetkezik a zenei észlelés fejlődéséhez nélkülözhetetlen kognitív és pszichomotoros fejlődés, a hátrányos helyzetű tanulók zenei képességfejlődése elmarad. A fogalmi fejlettséget igénylő hallás utáni megkülönböztetés fejlődése az alapfokú iskolai végzettségű szülők gyermekei esetében szignifikánsan lassabb ütemű. A longitudinális vizsgálat a korai ritmuspercepció magyarázóerejének az anya iskolázottságánál 7%-kal nagyobb mértékű hozzájárulását mutatta ki a hetedik osztályos tanulmányi eredményességhez. Ez arra utal, hogy a zenei képességek korai fejlesztése olyan eszköz lehet, amely kompenzálhatja a szociális háttérből adódó lemaradást. Az iskolai tanulás kezdetén, hatéves korban a ritmikai készségek fejlődése szempontjából szenzitív életkorban fontos szerepe lehet a rendszeres és a képességfejlesztés szempontjából hatékony módszereket alkalmazó zeneoktatásnak.

(Összegzés) A tanulmányban bemutatott transzferhatás- és összefüggésvizsgálatok arra törekednek, hogy az empirikus kutatások eszközeivel igazolják a zenészek, zenepedagógusok gyakorlati tapasztalatait. Mind a hazai, mind a nemzetközi kutatások megerősítik, hogy a zenetanulás a személyiség sokoldalú fejlődését segítheti gyermekkorban. A rendszeres zenei nevelés olyan fontos fejlődési lehetőségek mellett, mint például a gyermekek érzelmi, esztétikai, vagy jellemfejlődése, a megismerés általános színvonalára is hatással lehet; hozzájárulhat az iskolai eredményességükhöz is, amely további életminőségükre szintén pozitív hatást gyakorolhat. Több hazai kutatás a korai zenei nevelés jelentőségére hívja fel a figyelmet. A zenei képességek, különösen óvodáskorban és az iskolai tanulás kezdeti szakaszában hatékonyan fejleszthetők és fejlődésük további fontos kognitív készségek fejlődését vonhatja maga után. A kutatások azt is megerősítik, hogy a zenei nevelésnek különösen nagy jelentősége lehet a hátrányos helyzetű gyermekek számára, segíthet megelőzni, vagy leküzdeni a lemaradást. A zenetanulás egy olyan eszköz, amely sokoldalú és örömteli fejlődési lehetőséget nyújthat a gyermekek számára. Fontos, hogy éljünk vele.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány elkészítését a Magyar Tudományos Akadémia Tantárgy-pedagógiai Kutatási Programja és az Emberi Erőforrások Minisztériuma 33316-3/2015/KOIR támogatta.

BIBLIOGRÁFIA

- AMUNTS, K. – SCHLAUG, G. – JÄNCKE, L. – STEINMETZ, A. – DABRINGHAUS, A. – ZILLES, K.: *Motor cortex and hand motor skills: Structural compliance in the human brain = Human Brain Mapping*, 1997, 5. 3., 206–215.
- ANTAL-LUNDSTRÖM Ilona: *A zenei aktivitások szerepe a képességek fejlesztésében = Művészetek szerepe a személyiségfejlesztésben*. Szerk. SALLAI Éva, (Nemzetközi Művészeti Nevelési konferencia) Vác, Apor Vilmos Katolikus Főiskola, 2008, 91–103.
- ANVARI, S. H. – TRAINOR, L. J. – WOODSIDE, J. – LEVY, B. A.: *Relations among musical skills, phonological processing, and early reading ability in preschool children = Journal of Experimental Child Psychology*, 2002, 83., 111–130.
- ATHERTON, M.: *A proposed theory of the neurological limitations of cognitive transfer*. Chicago, IL., Paper presented at the annual meeting of the American Educational Research Association, 2007, 1–8.

- BABO, G. B.: *The relationship between instrumental music participation and standardized assessment achievement of middle school students* = *Research Studies in Music Education*, 2004, 22., 14–26.
- BARKÓCZI Ilona – PLÉH Csaba: *Kodály zenei nevelési módszerének pszichológiai hatásvizsgálata*. Kodály Zoltán Zenepedagógiai Intézet – Bács Megyei Lapkiadó Vállalat, Kecskemét, 1977.
- BRADLEY, L. – BRYANT, P. E.: *Rhyme and Reason in Reading and Spelling*. Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1985.
- BRANSFORD, J. D. – SCHWARTZ, D. L.: *Rethinking transfer: A simple proposal with multiple implications* = *Review of Research in Education*. 1999, 24., 61–100.
- BROWN, S. – MARTINEZ, M. J. – PARSON, L. M.: *Music and language side in the brain* = *European Journal of Neuroscience*, 2006, 23., 2791–2803.
- BULTZLAFF, Ron: *Can music be used to teach reading?* = *Journal of Aesthetic Education*, 2000, 34. 3–4. sz., 167–178.
- CHEEK, J. M. – SMITH, L. R.: *Music training and mathematics achievement* = *Adolescence*, 1999, 34., 759–762.
- COSTA-GIOMI, E.: *The effect of three years of piano instruction on children's cognitive development* = *Journal of Research in Music Education*, 1999, 47. 5. sz., 198–212.
- CSAPÓ Benő: *Az iskolai tudás vizsgálatának elméleti keretei és módszerei* = *Az iskolai tudás*. Szerk. CSAPÓ Benő, Budapest, Osiris Kiadó, 2002, 15–43.
- DEGÉ, F. – KUBICEK, C. – SCHWARZER, G.: *Associations between musical abilities and precursors of reading in preschool aged children*. *Frontiers in Psychology*. 6. Article 1220, 2015, 1–10.
- DEGÉ, F. – KUBICEK, C. – SCHWARZER, G. (2011): *Music lessons and intelligence: A relation mediated by executive functions* = *Music Perception*, 2011, 29., 195–201.
- DEHAENE, S. – COHEN, L.: *Towards an anatomical and functional model of number processing* = *Mathematical Cognition*. Szerk. BUTTERWORTH, B., Psychology Press, Hove, 1995, 83–120.
- DOBI János: *Megtanult és megértett matematikatudás* = *Az iskolai tudás*. Szerk. CSAPÓ Benő, Budapest, Osiris Kiadó, 2002, 177–199.
- DOWLING, W. J. – HARWOOD, D. L.: *Music Cognition*. Orlando, Academic Press, 1986.
- ESTEKI, M.: *Effectiveness of "Music Training" on reorganization of brain and poor intellectual abilities in female students with dyscalculia (7-9 years old)* = *Global Journal of Arts Education*, 2013., 3. 2. sz., 16–20.
- FAZEKASNÉ FENYVESI Margit – JÓZSA Krisztián: *Az elmélet és a gyakorlat szintézise a fejlesztőprogramokban: a beszédhanghallás képessége* = *Neveléstudomány: Oktatás – Kutatás – Innováció*, 2015, 3. 1. sz., 64–76.
- FEIGENSON, L. – DEHAENE, S. – SPELKE, E.: *Core systems of number* = *Trends in Cognitive Sciences*, 2004, 8. 7. sz., 307–314.
- FEUERSTEIN, R. – RAND, Y. – RYNDERS, J. R.: *Don't accept me as I am*. New York, Plenum Press, 1988.
- HODGES, D. A. – O'CONNELL, D. S.: *The impact of music education on academic achievement* = *Sounds of Learning Status Report*, Ch. 2., 2005. [web:] <http://www.uncg.edu/mus/soundsoflearning.html>
- GÉVAYNÉ JANURIK Márta: *A zenei hallási képességek fejlődése és össze-függése néhány alapképességgel 4–8 éves kor között*. PhD értekezés, Szegedi Tudományegyetem Neveléstudományi Doktori Iskola, 2010.
- GOMBÁS Judit – STACHÓ László: *Matematikai és zenei képességek vizsgálata 10–14 éves gyerekeknél*. *Tudomány és Lélek (OTDK-különszám)* 2003, 6., 50–65.
- GRANDIN, T. – PETERSON, M. – SHAW, G. L.: *Spatial-temporal versus language-analytic reasoning: the role of music training* = *Arts Education Policy Review*, 1998, 99. 6. sz., 11–18.
- HÁMORI József: *Az emberi agy plaszticitása* = *Magyar Tudomány*, 2005, 50. 1. sz., 43–51.
- HELMBOLD, N. – TROCHE, S. – RAMMSAYER, T.: *Emporal information processing and pitch discrimination as predictors of general intelligence* = *Canadian Journal of Experimental Psychology*, 2006, 60. 4. sz., 294–306.
- HETLAND, L. – WINNER, E.: *Cognitiv transfer from arts education* = *Handbook on Research and Policy in Art Education*. Szerk. EISNER, E. – DAY, M., National Art Education Association, 2004, 1–67.
- HOLLIMAN, A. J. – WOOD, C. – KIERON, S.: *Does speech rhythm sensitivity predict children's reading ability 1 year later?* = *Journal of Educational Psychology*, 2010, 102. 2. sz., 356–366.
- HURWITZ, I. – WOLFF, P. H. – BORTNICK, B. D. – KOKAS, K.: *Nonmusical effects of the Kodaly music curriculum in primary grade children* = *Journal of Learning Disabilities*, 1975, 8. 3. sz., 167–174.
- HUTTENLOCHER, E. R.: *Neural plasticity: The effect of environment on the development of the cerebral cortex*. Cambridge, Harvard University Press, 2002.
- JACKENDOFF, R. – LERDAHL, F.: *The capacity for music: what is it and what's special about it?* = *Cognition*, 2006, 100. 1. sz., 33–72.

- JANURIK, M. – JÓZSA, K.: *Findings of a three months long music training programme = Hungarian Educational Research Journal*, 2012, 4. 2. sz., DOI 10.5911/HERJ2012.04.01
- JANURIK Márta – ANTAL-LUNDSTRÖM Ilona – JÓZSA Krisztián: *A zenei hallás korai fejlesztésének szerepe a beszédészlelés fejlődésében. Egy zenei fejlesztőprogram tanulságai = Gyermeknevelés*, 2018, 6. 2. sz. 64–79.
- JANURIK Márta – JÓZSA Krisztián: *A zenei képességek fejlődése négy- és nyolcéves kor között = Magyar Pedagógia*, 2013, 113. 2. sz., 75–99.
- JANURIK Márta – ANTAL-LUNDSTRÖM Ilona – JÓZSA Krisztián: *A zenei hallás korai fejlesztésének szerepe a beszédészlelés fejlődésében. Egy zenei fejlesztőprogram tanulságai = Gyermeknevelés*, 2018, 6. 2. sz., 64–79.
- JANURIK Márta – JÓZSA Krisztián: *Miért fontos az ének-zene oktatás megújulása? Zenepedagógiai konferencia a felsőfokú tanárképzés 50 éves évfordulója alkalmából. Debreceni Egyetem Zeneművészeti Kar*, 2017.
- JÓZSA Krisztián – STEKLÁCS János: *Az olvasástanítás kutatásának aktuális kérdései = Magyar Pedagógia*, 2009, 109. 4. sz., 365–397.
- JÓZSA Krisztián – STEKLÁCS János: *Az olvasás tanításának tartalmi és tantervi szempontjai = Tartalmi keretek az olvasás diagnosztikus értékeléséhez. Szerk. CSAPÓ Benő – CSÉPE Valéria, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó*, 2012, 137–188.
- KOKAS Klára: *Képességfejlesztés zenei neveléssel. Zeneműkiadó, Budapest, 1972.*
- LACZÓ, Z.: *The non-musical outcomes of music education: influence on intelligence? = Bulletin of the Council for Research in Music Education*, 1985, 85., 109–118.
- LAMB, S. J. és GREGORY, A. H.: *The relationship between music and reading in beginning readers = Educational Psychology*, 1993, 13. 1. sz., 19–27.
- MCMULLEN, E. – SAFFRAN, J. R.: *Music and language: A developmental comparison = Music Perception*, 2004, 21., 289–311.
- MIENDLARZEWSKA, E. A. = TROST, W. J.: *How musical training affects cognitive development: rhythm, reward and other modulating variables = Frontiers in Neuroscience. Psychology*, 2013, 7., 279. doi:10.3389/fnins.2013.00279
- MOLNÁR Gyöngyvér: *Tudástranszfer és komplex problémamegoldás. Budapest, Műszaki Kiadó, 2006.*
- MONFORT, M. – MARTIN, S. A. – FREDERICKSON, W.: *Information-processing differences and laterality of students from different colleges and disciplines = Perceptual and Motor Skills*, 1990, 70., 163–172.
- NAGY József – JÓZSA Krisztián – VIDÁKOVICH Tibor – FAZEKASNÉ FENYVESI Margit: *DIFER-programcsomag: Diagnosztikus Fejlődésvizsgáló és Kritériumorientált Fejlesztő Rendszer 4–8 évesek számára. Szeged, Mozaik Kiadó, 2004.*
- NAGY József – JÓZSA Krisztián – VIDÁKOVICH Tibor – FAZEKASNÉ FENYVESI Margit: *Az elemi alapkészségek fejlődése 4–8 éves életkorban. Szeged, Mozaik Kiadó, 2004.*
- PATEL, A. D.: *Language, music, and the brain: a resource-sharing framework = Language and Music as Cognitive Systems. Szerk. REBUSCHAT, P. – ROHRMEIER, M. – HAWKINS, J. – CROSS, I., Oxford: Oxford University Press, 2012, 204–223.*
- PERETZ, I. – BLOOD, A. J. – PENHUNE, V. – ZATORRE, R.: *Cortical deafness to dissonance = Brain*, 2001, 124. 9. sz., 28–40.
- PERETZ, I. – COLTHEART, M.: *Modularity of music processing = Nature Neuroscience*, 2003, 6., 688–691.
- PORTOWITZ, A. – LICHTENSTEIN, O. – EGOROV, L. – BRAND, E.: *Underlying mechanisms linking music education and cognitive modifiability = Proceedings of 22. International Seminar on Research in Music Education. Szerk. MALBRAN, S. – MOTA, G., Porto, Portugal, 13–18 July, 2008, 1–13.*
- RAUSCHER, F. H.: *Can music instruction affect children's cognitive development? Eric Digest*, 2003. EDO-PS-03-12.
- RAUSCHER, F. H. – ZUPAN, M. A.: *Classroom keyboard instructions improve kindergarten children's spatial-temporal performance: A field experiment = Early Childhood Research Quarterly*, 2000, 15. 215–228.
- SHELLENBERG, E. G.: *Music lessons enhance IQ = Psychological Science*, 2004, 15., 511–514.
- SHELLENBERG, E. G.: *Exposure to music: The truth about the consequences = The Child as Musician: A Handbook of Musical Development. Szerk. MCPHERSON, G. E., Oxford University Press, Oxford, 2006, 111–134.*
- SHELLENBERG, E. G.: *Examining the association between music lessons and intelligence = British Journal of Psychology*, 2011, 102., 283–302.
- SCHLAUG, G. – JÄNCKE, L. – HUANG, Y. – STEINMETZ, H.: *Increased corpus callosum size in musicians. Neuropsychologia*, 1995, 33., 1047–1055.

- SCHMITHORST, V. J. – WILKE, M.: *Differences in white matter architecture between musicians and non-musicians: a diffusion tensor imaging study* = *Neuroscience Letters*, 2002, 321., 57–60.
- SHUTER-DYSON, Rosamund: *Music ability* = *The Psychology of Music*. Szerk. DEUTSCH, D., London, Academic Press, 1999, 627–652.
- SPELKE, E.: *Effects of Music Instruction on Developing Cognitive Systems at the Foundations of Mathematics and Science = Learning, Arts, and the Brain*. Szerk. SSBURY, C. – RICH, B., New York, Dana Press, 2008, 17–49.
- SPERRY, R. W. – GAZZANIGA, M. S. – BOGEN, J. E.: *Interhemispheric relationships: The neocortical commissures: Syndromes of hemispheric disconnections* = *Handbook of Clinical Neurology*. Szerk. VINKEN, P. J. – BRUYN, G. W., Amsterdam, North Holland Publishing Company, 1969, 273–289.
- SZIRONY, G. M. – BURGİN, J. S. – PEARSON, C.: *Hemispheric laterality in music and math* = *Learning Inquiry*, 2008, 2. 3. sz., 169–180.
- TARNAY László: *A globális és lokális feldolgozás különbségéről = Tudat és Elme*. Szerk. KAMPIS György – MUND Katalin, Budapest, Typotex Kft., 2007, 169–183.
- TERVANIEMI, M. – KUJALA, A. – ALHO, K. – VIRTANEN, I. – ILMONIEMI, R. J. – NAATANEN, R.: *Functional specialization of the human auditory cortex in processing phonetic and musical sounds: a magnetoencephalographic (MEG) study* = *Neuroimage*, 1999, 9., 330–336.
- TIERNEY, A. – KRAUS, N.: *Music Training for the Development of Reading Skills = Progress in Brain Research*. Szerk. MERZENICH, M., NAHUM, M. VAN VLEET, T. M., Burlington: Academic Press, 2013, 207., 209–241.
- TRAINOR, L. J. – MCDONALD, K. I. – ALAIN, C.: *Automatic and controlled processing of melodic contour and interval information measured by electrical brain activity* = *Journal of Cognitive Neuroscience*, 2002, 14., 430–442.
- TURMEZEYNE HELLER Erika – BALOGH László: *Zenei tehetséggondozás és képességfejlesztés*. Debrecen, Kocka Kör Tehetséggondozó Kulturális Egyesület és Nyitra, Faculty of Central European Studies, Constantine the Philosopher University, 2009.
- VIDÁKOVICH Tibor: *A 4–5 éves gyermekek fejlettségének vizsgálatára használt eszközök rendszerének elemzése = A differenciált beiskolázás néhány mérőeszköze*. Szerk. Gerebenné Várbiro Katalin és Vidákovich Tibor, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989, 117–127.
- WYNN, K.: *Origins of numerical knowledge = Mathematical Cognition*. Szerk. BUTTERWORTH, B., Hove, Psychology Press, 1995, 35–60.
- ZANUTTO, D. R.: *The Effect of Instrumental Music Instruction on Academic Achievement = Doctor of Education*, California State University, 1997.
- ZATORRE, R. J.: *Functional specialization of human auditory cortex for musical processing* = *Brain*, 1998, 121., 1817–1818.
- ZIEGLER, J. C. – GOSWAMI, U.: *Reading acquisition, developmental dyslexia, and skilled reading across languages: A psycholinguistic grain size theory* = *Psychological Bulletin*, 2005, 131. 1. sz., 3–29.

JEGYZETEK

1	CSAPÓ Benő: <i>Az iskolai tudás vizsgálatának elméleti keretei és módszerei = Az iskolai tudás</i> . Szerk. CSAPÓ Benő, Budapest, Osiris Kiadó, 2002, 15–43.	5	Uo., 6.
2	BRANSFORD, J. D. – SCHWARTZ, D. L.: <i>Rethinking transfer: A simple proposal with multiple implications = Review of Research in Education</i> . 1999, 24., 61–100.	6	TRAINOR, L. J. – MCDONALD, K. I. – ALAIN, C.: <i>Automatic and controlled processing of melodic contour and interval information measured by electrical brain activity</i> = <i>Journal of Cognitive Neuroscience</i> , 2002, 14., 430–442.
3	MOLNÁR Gyöngyvér: <i>Tudástransfer és komplex problémamegoldás</i> . Budapest, Műszaki Kiadó, 2006.	7	PERETZ, I. – BLOOD, A. J. – PENHUNE, V. – ZATORRE, R.: <i>Cortical deafness to dissonance</i> = <i>Brain</i> , 2001, 124. 9. sz., 28–40.
4	ATHERTON, M.: <i>A proposed theory of the neurological limitations of cognitive transfer</i> . Chicago, IL., Paper presented at the annual meeting of the American Educational Research Association, 2007, 1–8.		TERVANIEMI, M. – KUJALA, A. – ALHO, K. – VIRTANEN, I. – ILMONIEMI, R. J. – NAATANEN, R.: <i>Functional specialization of the human auditory cortex in processing phonetic and musical sounds: a magnetoencephalographic (MEG) study</i> = <i>Neuroimage</i> , 1999, 9., 330–336.

- ZATORRE, R. J.: *Functional specialization of human auditory cortex for musical processing* = *Brain*, 1998, 121., 1817–1818.
- 8 HÁMORI József: *Az emberi agy plaszticitása = Magyar Tudomány*, 2005, 50. 1. sz., 43–51.
- 9 SCHMITHORST, V. J. – WILKE, M.: *Differences in white matter architecture between musicians and non-musicians: a diffusion tensor imaging study* = *Neuroscience Letters*, 2002, 321., 57–60.
- 10 AMUNTS, K. – SCHLAUG, G. – JÄNCKE, L. – STEINMETZ, A. – DABRINGHAUS, A. – ZILLES, K.: *Motor cortex and hand motor skills: Structural compliance in the human brain* = *Human Brain Mapping*, 1997, 5. 3., 206–215.
- 11 SCHELLENBERG, E. G.: *Exposure to music: The truth about the consequences* = *The Child as Musician: A Handbook of Musical Development*. Szerk. MCPHERSON, G. E., Oxford University Press, Oxford, 2006, 111–134.
- 12 HUTTENLOCHER, E. R.: *Neural plasticity: The effect of environment on the development of the cerebral cortex*. Cambridge, Harvard University Press, 2002.
- 13 DOWLING, W. J. – HARWOOD, D. L.: *Music Cognition*. Orlando, Academic Press, 1986, 3.
- 14 HURWITZ, I. – WOLFF, P. H. – BORTNICK, B. D. – KOKAS, K.: *Nonmusical effects of the Kodaly music curriculum in primary grade children* = *Journal of Learning Disabilities*, 1975, 8. 3. sz., 167–174.
- 15 BARKÓCZI Ilona – PLÉH Csaba: *Kodály zenei nevelési módszerének pszichológiai hatásvizsgálata*. Kodály Zoltán Zenepedagógiai Intézet – Bács Megyei Lapkiadó Vállalat, Kecskemét, 1977.
- 16 TARNAY László: *A globális és lokális feldolgozás különbségéről = Tudat és Elme*. Szerk. KAMPIS György – MUND Katalin, Budapest, Typotex Kft., 2007, 169–183.
- 17 Uo., 176.
- 18 DOWLING, W. J. – HARWOOD, D. L.: *i. m.*
- 19 PERETZ, I. – COLTHEART, M.: *Modularity of music processing* = *Nature Neuroscience*, 2003, 6., 688–691.
- 20 JACKENDOFF, R. – LERDAHL, F.: *The capacity for music: what is it and what's special about it?* = *Cognition*, 2006, 100. 1. sz., 33–72.
- 21 JANURIK Márta – JÓZSA Krisztián: *A zenei képességek fejlődése négy- és nyolcéves kor között = Magyar Pedagógia*, 2013, 113. 2. sz., 75–99.
- 22 JANURIK, M. – JÓZSA, K.: *Findings of a three months long music training programme* = *Hungarian Educational Research Journal*, 2012, 4. 2. sz.
- 23 JANURIK Márta – ANTAL-LUNDSTRÖM Ilona – JÓZSA Krisztián: *A zenei hallás korai fejlesztésének szerepe a beszédészlelés fejlődésében. Egy zenei fejlesztőprogram tanulmányai = Gyermeknevelés*, 2018, 6. 2. sz., 64–79.
- 24 MIENDLARZEWSKA, E. A. = TROST, W. J.: *How musical training affects cognitive development: rhythm, reward and other modulating variables* = *Frontiers in Neuroscience*. Psychology, 2013, 7., 279.
- TIERNEY, A. – KRAUS, N.: *Music Training for the Development of Reading Skills = Progress in Brain Research*. Szerk. MERZENICH, M., NAHUM, M. VAN VLEET, T. M., Burlington: Academic Press, 2013, 207., 209–241.
- 25 PATEL, A. D.: *Language, music, and the brain: a resource-sharing framework* = *Language and Music as Cognitive Systems*. Szerk. REBUSCHAT, P. – ROHRMEIER, M. – HAWKINS, J. – CROSS, I., Oxford: Oxford University Press, 2012, 204–223.
- 26 BRADLEY, L. – BRYANT, P. E.: *Rhyme and Reason in Reading and Spelling*. Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1985.
- JÓZSA Krisztián – STEKLÁCS János: *Az olvasástanítás kutatásának aktuális kérdései = Magyar Pedagógia*, 2009, 109. 4. sz., 365–397.
- JÓZSA Krisztián – STEKLÁCS János: *Az olvasás tanításának tartalmi és tantervi szempontjai = Tartalmi keretek az olvasás diagnosztikus értékeléséhez*. Szerk. CSAPO Benő – CSEPE Valéria, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2012, 137–188.
- 27 ZIEGLER, J. C. – GOSWAMI, U.: *Reading acquisition, developmental dyslexia, and skilled reading across languages: A psycholinguistic grain size theory* = *Psychological Bulletin*, 2005, 131. 1. sz., 3–29.
- 28 FAZEKASNÉ FENYVESI Margit – JÓZSA Krisztián: *Az elmélet és a gyakorlat szintézise a fejlesztőprogramokban: a beszédhanghallás képessége = Neveléstudomány: Oktatás – Kutatás – Innováció*, 2015, 3. 1. sz., 64–76.
- 29 GÉVAYNÉ JANURIK Márta: *A zenei hallási képességek fejlődése és össze-függése néhány alapképességgel 4–8 éves kor között*. PhD értekezés, Szegedi Tudományegyetem Neveléstudományi Doktori Iskola, 2010.
- 30 JANURIK Márta – ANTAL-LUNDSTRÖM Ilona – JÓZSA Krisztián: *i. m.*
- 31 TIERNEY, A. – KRAUS, N.: *i. m.*
- 32 GÉVAYNÉ JANURIK: *i. m.* (2010)
- 33 WYNN, K.: *Origins of numerical knowledge* = *Mathematical Cognition*. Szerk. BUTTERWORTH, B., Hove, Psychology Press, 1995, 35–60.
- 34 DEHAENE, S. – COHEN, L.: *Towards an anatomical and functional model of number processing* = *Mathematical Cognition*. Szerk. BUTTERWORTH, B., Psychology Press, Hove, 1995, 83–120.
- 35 SPELKE, E.: *Effects of Music Instruction on Developing Cognitive Systems at the Foundations of Mathematics and Science = Learning, Arts, and the Brain*. Szerk. SSBURY, C. – RICH, B., New York, Dana Press, 2008, 17–49.

- 36 FEIGENSON, L. – DEHAENE, S. – SPELKE, E.: *Core systems of number = Trends in Cognitive Sciences*, 2004, 8. 7. sz., 307–314.
- 37 DOBI János: *Megtanult és megértett matematikatudás = Az iskolai tudás*. Szerk. CSAPÓ Benő, Budapest, Osiris Kiadó, 2002, 177–199.
- 38 VIDÁKOVICH Tibor: *A 4–5 éves gyermekek fejlettségének vizsgálatára használt eszközök rendszerének elemzése = A differenciált beiskolázás néhány mérőeszköze*. Szerk. Gerebenné Várbíró Katalin és Vidákovich Tibor, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989, 117–127.
- 39 SPERRY, R. W. – GAZZANIGA, M. S. – BOGEN, J. E.: *Interhemispheric relationships: The neocortical commissures: Syndromes of hemispheric disconnections = Handbook of Clinical Neurology*. Szerk. VINKEN, P. J. – BRUYN, G. W., Amsterdam, North Holland Publishing Company, 1969, 273–289.
- 40 MONFORT, M. – MARTIN, S. A. – FREDERICKSON, W.: *Information-processing differences and laterality of students from different colleges and disciplines = Perceptual and Motor Skills*, 1990, 70., 163–172.
- 41 SPELKE: *i. m.* (2008)
- 42 HETLAND, L. – WINNER, E.: *Cognitiv transfer from arts education = Handbook on Research and Policy in Art Education*. Szerk. EISNER, E. – DAY, M., National Art Education Association, 2004, 1–67.
- 43 KOKAS Klára: *Képességfejlesztés zenei neveléssel*. Zeneműkiadó, Budapest, 1972.
- 44 SHUTER-DYSON, Rosamund: *Music ability = The Psychology of Music*. Szerk. DEUTSCH, D., London, Academic Press, 1999, 627–652.
- TURMEZEYRNÉ HELLER Erika – BALOGH László: *Zenei tehetséggondozás és képességfejlesztés*. Debrecen, Kocka Kör Tehetséggondozó Kulturális Egyesület és Nyitra, Faculty of Central European Studies, Constantine the Philosopher University, 2009.
- 45 SCHELLENBERG, E. G.: *i. m.* (2006)
- 46 SCHELLENBERG, E. G.: *Examining the association between music lessons and intelligence = British Journal of Psychology*, 2011, 102., 283–302.
- 47 NAGY József – JÓZSA Krisztián – VIDÁKOVICH Tibor – FAZEKASNÉ FENYVESI Margit: *DIFER-programcsomag: Diagnosztikus Fejlődésvizsgáló és Kritériumorientált Fejlesztő Rendszer 4–8 évesek számára*. Szeged, Mozaik Kiadó, 2004.
- NAGY József – JÓZSA Krisztián – VIDÁKOVICH Tibor – FAZEKASNÉ FENYVESI Margit: *Az elemi alapkészségek fejlődése 4–8 éves életkorban*. Szeged, Mozaik Kiadó, 2004.
- 48 GÉVAYNÉ JANURIK: *i. m.* (2010)
- 49 ANTAL-LUNDSTRÖM Ilona: *A zenei aktivitások szerepe a képességek fejlesztésében = Művészetek szerepe a személyiségfejlesztésben*. Szerk. SALLAI Éva, (Nemzetközi Művészeti Nevelési konferencia) Vác, Apor Vilmos Katolikus Főiskola, 2008, 91–103.
- 50 A Látható hangok programról készült film internetes elérése: https://www.youtube.com/watch?v=5K8_8LxQLA4&
- 51 JANURIK Márta – JÓZSA Krisztián: *Miért fontos az ének-zene oktatás megújulása? Zenepedagógiai konferencia a felsőfokú tanárképzés 50 éves évfordulója alkalmából*. Debreceni Egyetem Zeneművészeti Kar, 2017.
- 52 JANURIK–JÓZSA: *i. m.* (2013)

Kodály keze nyomán

A zenei munkaképesség-gondozás (ZMG) pedagógiája

(*Kodály avizója*) Kodály tanár úrnak sok arcát ismerjük. Ő, a zeneszerző, a zenetudós, a pedagógus, a meg nem alkuvó közéleti ember, a vészorkorszak üldözöttjeinek megmentője páratlan értékekkel járult hozzá a világ kincseihez. Kevésbé ismert azonban az a tény, hogy az ő intézkedése nyomán indult el Magyarországon a zenélő emberek egészség-gondozásának kutatása.

Kodály *Ki a jó zenész* című beszédében¹ Schumann-t idézi: „A zene életveszélyes foglalkozás. Már sok szépen indult pálya tört ketté a testi kondíció elhanyagolása miatt.” Eszerint nem elég a tehetség, nem elég a szorgalom, erőteljes teherbírási is kell ahhoz, hogy valaki helytálljon a zenetanulásban, helytálljon a zenei pályán.

A dr. Bárány István által közreadott beszélgetésben² ezt mondja Kodály: „A zeneművészek – naponta több órán át – a legnehezebb testi és szellemi munkát végzik. Ez így talán valószínűtlennek tűnik. De gondoljuk csak el: a hivatásos operaházi zenészek például napról napra délelőtt három órán át próbálnak, majd este három órán át előadáson vesznek részt. E hat óra alatt minden idegszálukkal figyelnek, zeneszerszámaikat órákon át mereven tartják, ujjakkal gyors és szabatos mozgásokat végeznek. Munkájuk méterkilogrammban kifejezve is megüti egy nehéz testi munkás teljesítményének mértékét! [...] A zeneművészeknek is szükségük van rendszeres sportolásra.”

Kodály maga is sportolt. Úszott, korcsolyázott, hegyet mászott, naponta sétált és tornázott. „Éppen ötven esztendeje már, hogy felismerte: a rendszeres testgyakorlás nélkül öszeroppanna, nem bírná a magas fokú szellemi és testi igénybevételt.”³

A mester arra is kitér, milyen legyen a zeneművészek sportolása. „Olyan, ami az izomfeszültségeket lazítja, oldja, ami felfrissülést, felüdülést is okoz.”⁴

Kodály nemcsak a zenészekre gondol, hanem az iskolai testnevelés számára is ad máig érvényes modellt: „Az iskolai testnevelésnek – véli Kodály – egyik legfontosabb feladata olyan útravalót adni az embernek, amely biztosítja, hogy szellemi és testi frissességét minél hosszabb ideig fenn tudja tartani. Már fiatal korban meg kell szeretetni a testmozgást az emberekkel, tudatossá kell tenni jelentőségét. Egyben meg is kell tanítani mindenkit arra: a különböző életkorokban, a különböző életkörülmények között milyen sportolás a legmegfelelőbb? Minden iskolafajtában, de különösen a zenei iskolákban, alkalmazkodnia kell a testnevelésnek az egyénhez, semmi esetre sem szabad öncélúnak lennie. A követelményeket nem szabad mereven megállapítani. Azt nézzék, hogy az egyén viszonylagosan mit fejlődik, hogyan halad előre a testnevelés során. Az osztályozásnak is ennek szellemében kellene történnie.”⁵

Kodály a mozgás mellett az egészséggondozás más módjaira is gondolt. Különös figyelmet fordított a táplálkozásra. „Alig 25 éves, amikor beleveti magát az életmód és a táplálkozás megreformálásáról szóló hazai és külföldi szakkönyvekbe. [...] Megváltoztatja életmódját, evési szokásait, s ezeket egy életen át, a rá olyannyira jellemző, rendíthetetlen következetességgel be is tartja.”⁶

Kodály elsőként figyelte fel a zenei foglalkozási ártalmak sűrű előfordulására a hallgatók és művészek körében. Az ötvenes években a hivatásos muzsikálók munkáját gyakran akadályozták kézbántalmak, egyéb mozgatórendszeri megerőltetések, gyengeségek,

idegrendszeri kimerülések, a hangszalagok megerőltetései és halláskárosodás. Sokan kiestek a pályáról hosszabb-rövidebb időre, vagy végleg. Előfordult zárt osztályi eset és öngyilkosság is. Kodály erőteljesen szorgalmazta, hogy a Zeneakadémia vezetősége keressen alkalmas szakembert, aki a megelőzésben segíteni tud. Ezután hívták meg 1959-ben dr. Kovács Géza testnevelési tudományos kutatót a foglalkozási ártalmak okainak felderítésére és a védekezés stratégiájának kidolgozására. Ezzel az intézkedéssel vette kezdetét a zenei munkaképesség-gondozás (ZMG) pedagógiájának kialakulása.

Égetően időszerű volt ez a lépés. Miközben a sportolók felkészülését edzők, orvosok, masszőrök, pszichológusok, dietetikusok egész hadserege segítette és segíti ma is, a zenészek magukra hagyatva dolgoznak. A zenepedagógia napjainkban is több száz éves mintákat követ, amelyek abban az időben keletkeztek, amikor még az anatómia, élettan, ergonómia gyerekcipőben járt, és távol állt a zene világától. Intézményes zenei orvoslás ma sincs Magyarországon. Míg a munkaegészségügyben természetszerűen helyet kap a foglalkozási betegségek gyógyítása, addig a zenei ártalmak terápiáját nem oktatják az orvosi egyetemeken. Nevezhetjük ezt szerencsének is. Mivel orvoslás a zenei szakmában nem alakult ki, így tág teret kapott a pedagógiai prevenció. A Kodály avizója nyomán kialakult ZMG pedagógiája a megelőzés szolgálatában zenetörténeti jelentőségű feladatot tölt be mind a mai napig.

Dr. Kovács Géza (1916–1999), a zenei munkaképesség-gondozás megteremtője, egy új pedagógiai ágazat megalapozója, a sokak által szeretve tisztelt, legendás „Géza bácsi” 40 éven át szolgálta a zenészek ügyét. Sok-sok művésznek és növendéknek adta vissza elvesztett pályaalakmasságát. Hálás tanítványai a „zenészek megmentőjének” nevezték.⁷ Munkája elismeréseként számos magas kitüntetésben és ünneplésben részesült. Zeneakadémiai tevékenysége mellett kutatóként a tömegsport fejlesztésével, a lakosság testedzésének témájával foglalkozott. Nevéhez fűződik többek között a munkahelyi és iskolai tevékeny pihenés országos mozgalmanak vezetése⁸ és az erdei tornapályák tervezése számos településen.⁹

**Dr. Kovács Géza (1916–1999),
a zenei munkaképesség-gondozás pedagógiájának megalapozója**

(A ZMG pedagógiájának kialakulása) A ZMG kutatása a Zeneakadémián a hallgatók orvosi vizsgálataival kezdődött. A vizsgálatokat dr. Tompa Károly, az Országos Sportegészségügyi Intézet belgyógyász főorvosa végezte társadalmi munkában, azaz ingyen, amely abban az időben elfogadott, sőt elvárt dolog volt. A leletek szerint a hallgatók többségénél jelentkeztek „rejtett elváltozások, úgynevezett funkcionális eredetű panaszok, [...] sok a szívpanaszos, álmatlan, idegrendszeri feszültségben élő művész”.¹⁰

Kovács tanár úr tapasztalatai egybevágnak az orvosi vizsgálatok eredményeivel.¹¹ „Feltűnő, hogy testi fejlettségben sok zeneművész mennyire elmarad más kortársak fejlettségétől, mennyire érzékenyek,

milyen hajlamosságot mutatnak különféle betegségekre, és milyen fogékonyak a szakmai ártalmak iránt (görcsösödésre való hajlam, ínhüvelygyulladás, ízületi bántalmak, tartáshibák stb.).” A panaszok és a tünetek oka nyilvánvalóan a zenélő emberek egyoldalú életmódja már korai gyermekkortól kezdve. A zenei pályára készülő kis növendékek kevesebb ideje jut egészséges játékra, mozgásra, pihenésre, mint nem zenélő társainak. Az egyoldalú igénybevétel és a túlterhelés kihatással van a zenélő gyermekek fizikai fejlődésére. „A zeneművészek foglalkozása nem biztosítja egészségük minden feltételét”, állapítja meg Kovács tanár úr.¹² A zenélő emberek munkája a négy fal között folyik, friss levegőre, napfényre ritkán jutnak. Keveset és egyoldalúan mozognak. A hangszerjáték mozgásai a test egyes szerveit túlterheltetik, más részeit ellátatlanul hagyják. A művészek körében sokan használnak párhuzamosan ellentétes hatású gyógyszereket, élénkítőket és nyugtatókat. Mindezek a hatások megbontják az ember szervezetének funkcionális egyensúlyát, és működési zavarokhoz vezetnek.

Az orvosi vizsgálat a megoldásra is rávilágított. „A védekezésnek és a rehabilitációnak megvan a lehetősége, ami nem gyógyszereken, hanem egyszerűen a helyes életmódon és a kompenzáló jellegű, rendszeres fizikai aktivitáson, testedzésen alapul.”¹³ Mindez szó szerint igazolta Kodály korábbi megállapításait.

A vizsgálati eredmények alapján az első tennivaló a zeneszerek igényeinek megfelelő mozgásfoglalkozás megszervezése volt. Kovács tanár úr erről a kezdeti időszakról így nyilatkozik: „Amikor a felkérést elfogadtam, abban a téves hitben láttam munkához, hogy valami gyógytornafélére lesz szükség. Vagy más egyébre, ami van már a világon, és azt nekem csak adaptálnom kellene. Ekkor végignézttem sorban az eddig kialakult mozgásrendszereket, és kiderült, hogy a zenével egyik se foglalkozik, mindegyiknek teljesen más a célja. Átnéztem különféle tudományos jegyzeteket, disszertációkat, nemzetközi kongresszusok anyagait. Sehol semmi nem akadt, aminek a zenéhez köze lett volna. Ki kellett hát valami egészen újat találnom.”¹⁴

1959-ben kezdetét vette a kísérleti munka, amelyből egy soha nem volt koncepció bontakozott ki. Kovács tanár úr minden korábbi sablontól eltérően olyan mozgásanyagot dolgozott ki, amely kifejezetten a zenélő emberek igényeit szolgálja, felkészíti őket a szakma speciális igénybevételére, alkalmassá teszi szervezetüket a magas fokú idegrendszeri és fizikai terhelés elviselésére. A kísérleti munka eredményeiről megjelent beszámoló megállapítja, hogy a mozgásfoglalkozásokban rendszeresen részt vevő hallgatóknál a korábbi panaszok és rendellenességek megszűntek, és a tanulmányi eredmények javultak.¹⁵ A Kodály által megálmodott pedagógiai program beváltotta a hozzá fűzött reményeket. A Kodály–Kovács-kapcsolat érdekessége, hogy ők személyesen nem találkoztak, nem beszéltek, de a nevük most már mindig is együtt lesz a zenepedagógia történetének lapjain.

Kovács tanár úr mozgásórái kezdetben a Zeneakadémia Kistermében folytak, (most Solti-terem). Magam oly szerencsés lehettem, hogy részt vehettem ebben a munkában előbb tanítványként, később Kovács tanár úr munkatársaként. Majd az ő eltávozása után szellemi örökségének gondozója és munkájának továbbfejlesztője lettem. Az általa ránk hagyott pedagógiai programot tanítványaimmal egyetértésben mesterünk tiszteletére Kovács-módszernek neveztük el.

Zeneművészek mozgásórája a Zeneakadémia Kistermében

(*Mi a zenei munkaképesség-gondozás vagy Kovács-módszer?*) A kezdeti mozgásfoglalkozásból évek alatt komplex pedagógiai rendszer alakult ki: a „zeneszerű” életmód programja, filozófiája és természettudományos ismeretanyaga, amelynek célja a könnyebb, egészségesebb munkavégzés és a védelem a foglalkozási ártalmak ellen.

A „zeneszerű” életmód eszméje nem új keletű. Kálmán György zongoraművész, zenepedagógus már a XX. század elején felveti a modern zenesz *életforma gondolatát*. „Ahogy a sportember sportszerű életmódról beszél, mi beszélhetünk a tehetséghez illő olyan életmódról, mely a fizikumot erőkifejtésre a lehető legnagyobb mértékben teszi alkalmassá.”¹⁶ Eszerint nem elég csak a zenei képességek fejlesztésével foglalkoznunk, hanem a hozzá való fizikai, idegrendszeri alkalmasság megszerzésével és fenntartásával is törődnünk kell. Kálmán György mellett Kovács Sándor, Jacque Dalcroze, Gróf Endre, Yehudi Menuhin, Havas Kató és még számos szerző hangsúlyozza a zenélés fizikumbeli alapozásának fontosságát.¹⁷ A korai szórványos és részleges elképzelések a ZMG pedagógiájában összegződnek, amely rendszerbe foglalja az előző tapasztalatokat, természettudományos alapozást nyújt a már meglévő gyakorlati ismeretekhez, és új eredményekkel gyarapítja az elődöktől örökölt tudást.

Dr. Réthelyi Miklós professzor emeritus, az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottság elnöke, aki hosszú időn át látogatta Kovács tanár úr óráit, így foglalja össze a ZMG pedagógiájának jelentőségét: „A Kovács-módszer terjesztése és minél szélesebb körű alkalmazása gyermekek és felnőttek között missziós értékű népegészségügyi tevékenység. [...] nemcsak azért alapvető fontosságú, hogy tudatosan kerüljük el a ránk leselkedő veszélyeket (túlsúly, keringési, mozgásszervi zavarok), hanem elengedhetetlen feltétele annak, hogy életünk során készen álljunk fizikai és szellemi értékek megvalósítására.”¹⁸

Az elmúlt hat évtized alatt a ZMG pedagógiája országszerte ismertté vált, tananyagként szerepel több egyetem zeneművészeti, illetve pedagógiai karán, továbbá szakközépiskolákban és zeneiskolákban, sőt az ezredforduló után tért hódított a fejlesztőpedagógiában

is.¹⁹ Oktatását a közelmúltban megjelent három kormányrendelet támogatja alsó-, közép-, és felsőfokra vonatkozólag.²⁰ A zenei munkaképesség-gondozó szakpedagógusok képzésének fóruma az ELTE BTK Művészetközvetítő és Zenei Intézete.

(A ZMG gyakorlati kérdései) A ZMG pedagógiája választ ad a zeneoktatás és a művészi munka mindennapjaiban felmerülő, a munkaképességet érintő kérdésekre. Hogyan enyhíthetjük a munka során keletkező elfáradást? Mit kezdünk a hangszerjátékban jelentkező görcsösségekkel, merevségekkel? Hogyan kerülhetjük el a megerőltetéseket és fájdalmasokat? Hogyan tudunk elsősegélyt adni ártalom esetén, és hogyan történjék a rehabilitáció? Mit tehetünk a bénító lámpaláz ellen? Hogyan készülünk fel a nagy szereplésekre, vizsgára, felvételre, próbajátékokra, turnéra? Mi okozza a zenei fejlődés megtorpanásait, a koncentrációzavarokat, a memóriazavarokat, a technikai zavarokat? Hogyan tudunk segíteni tartáshibák, gyenge légzés esetén? Hogyan tudjuk megerősíteni a gyenge kezet? Mi okozza a zenei kifejezés elszürkülését, a kiégést, az idegi labilitást? Mi a fokális disztónia, és hogyan segíthetünk rajta? A következőkben a ZMG gyakorlatából néhány alkalmazást szeretnék bemutatni.

(Az elfáradás enyhítése a zeneoktatásban) Az elfáradás problémája elsősorban a növendékeket érinti, mivel ők kettős terhelést viselnek, helyt kell állniuk mind a zenetanulásban, mind az általános oktatásban. Csépe Valéria, a Nemzeti Alaptanterv miniszteri biztosa így nyilatkozik: „Elviselhetetlen, hogy heti negyven órát tanulnak a gyerekek.”²¹ Mi, tanárok úgy látjuk, hogy még ennél is többet. Ehhez az extrém munkamennyiséghez további terheléssel járul hozzá a zenei elfoglaltság.

A zeneoktatás időbeosztás szempontjából is hátrányos helyzetben van, zeneórára és gyakorlásra csak a napi sokórás munka után kerülhet sor, mélyen elfáradt állapotban. Ilyenkor a motiváció, a figyelem, a memória, a mozgáskoordináció gyengén működik, a fáradtság elszürkíti, elsorvasztja a zenét, a tanítás, tanulás hatékonysága csökken. A zeneórából minden percnyi veszteség fájdalmas, hiszen tudjuk, hogy a zenei nevelés hatása életre szóló, és semmi mással nem pótolható.

A fáradtság okozta idővesztés azonban nem szükségszerű. A zeneóra és a gyakorlás szerkezetének csekély változtatásával enyhíteni tudjuk a fáradtságot. A zeneórába, illetve a gyakorlásba beiktatott néhány perces mozgáspihenő jótékonyan serkenti a keringést és a légzést, javítja a sejtek oxigén- és tápanyagellátását, ezáltal növeli a fizikai és szellemi teljesítőképességet. A mozgásra szánt néhány perc bőségesen megtérül a közérzet, a hangulat, a munkakedv, a figyelem, a memória, a mozgáskoordináció és végső soron a muzsikálás minőségének javulásában.

Mozgáspihenőt a zeneoktatás minden helyzetében alkalmazhatunk. A hangszeres órán, amikor a növendék elfáradva megérkezik, 3 perces frissítő mozgáspihenőt tartunk, és csak azután fogunk a leckéhez. Előképző csoportban különösen fontos a mozgáspihenő, mivel a kisgyermeknek figyelme rövid időtartamú, hamar elfáradnak, az órán belül többször is kell mozgáspihenőt tartani. A zenei tábortan a foglalkozások között elengedhetetlen a mozgáspihenő, hogy a gazdag zenei élmények szép napjai után ne kimerülten, hanem felüdülve térjenek haza a növendékek. Kóruspróbán alig nélkülözhető a mozgáspihenő, hiszen az énekkari órát legtöbbször késői időpontban tartják. Ilyenkor a fáradtság már annyira elmélyül, hogy komolyan akadályozza a tiszta intonációt. A növendékek otthoni gyakorlásában elengedhetetlen a leckefüzetbe beírt mozgáspihenő „eljátszása”, amely segíthet abban, hogy az önállóan végzett munka a lehető leghasznosabb legyen. Végül a tanár számára is előnyös a mozgáspihenők

megtartása a növendékekkel együtt a sokórás tanítás közben. Sőt, a tanári értekezleteken is üdítő, regeneráló mozzanat lehet az együttesen elvégzett, jó kedvet teremtő mozgáspihenő.

Mint ahogy a „zeneszerű életmód”, úgy a mozgáspihenő gondolata sem új találmány. A hatvanas években országos mozgalomként működött az iskolai és üzemi tevékeny pihenés gyakorlata, amelynek vezetője ugyancsak dr. Kovács Géza volt. Ezt a mozgalmat az akkori állami vezetés messzemenően támogatta. A Művelődésügyi Minisztérium 1965-ben külön rendeletben fogalmazza meg az iskolai tevékeny pihenés elveit és formáit, amelyek mintaként szolgálhatnak ma is.²² „A tanulóifjúság megelőző egészség- és munkavédelme nem tantárgyi, (a testnevelési órára tartozó) feladat, hanem az egész iskola ügye és érdeke, valamennyi pedagógus feladata. [...] Minél nehezebbek az oktatás tárgyi körülményei, annál fontosabb a tanulók egészség- és munkavédelmi gondozása.”²³ A rendelet nyomatékosan hangsúlyozza az önkéntesség fontosságát. „El kell kerülni, hogy bárki is nyűgnek érezze, s hogy e fontos ügy neveltség tárgyává, gúnyos megjegyzések céltáblájává váljon.”²⁴ A munkahelyi és iskolai pihentető mozgásban nem volt oktatás, értékelés, rangsorolás, versenyztetés, mindenki a saját ereje szerint, teljesítménykényszer nélkül vett részt benne. A szakember által megtervezett 10 perces mozgásfoglalkozásokat az iskolákban a pedagógusok vagy a kijelölt diákok, az üzemekben pedig az arra felkészített dolgozók vezették naponta.²⁵ Az üzemi és iskolai frissítő mozgás eredményei minden várakozást felülmúltak, a részt vevő dolgozók munkateljesítményei és az iskolások tanulmányi eredményei mérhetően javultak.²⁶

Iskolai tevékeny pihenés a Than Károly Technikumban 1965-ben

Az országos hálózattá terebélyesedett mozgalom több mint egy évtizeden át virágzott, majd egy szerencsétlen döntés folytán avatatlan kezekbe került, így hamarosan elsorvadt. A tevékeny pihenés vívmányai azonban nem veszték el, hanem bekerültek a ZMG gyakorlatába, majd később a fejlesztőpedagógia eszköztárába is.

(A hangszerjáték manuális-fizikális előkészítése) A magyar zeneiskolai előképző anyaga egyedülálló a világon. Messze földről eljönnek a zenepedagógusok, hogy ezt a páratlan magyar módszert tanulmányozzák. A magyar zeneiskolák első tanévében a kisgyerekek még nem játszanak hangszeren, ez az év az elméleti alapozásra szolgál. Benne van a hallásfejlesztés, a ritmusérzék fejlesztése, a zenei írás-olvasás alapjainak elsajátítása és a magyar zenei anyanyelv elemeinek megismerése. Ez az előképzés azonban minden nagyszerű értéke mellett is hiányos. Hiányzik belőle a hangszerjáték manuális-fizikális előkészítése, és ez a további tanulást nagyon megnehezíti. Ugyanis ebben az életkorban kevés kisgyermek rendelkezik a bonyolult hangszerjátékhoz szükséges mozgásfejlettséggel. Sokan merev kézzel, görcsösen nyúlnak a hangszerhez, ezért a kezdőtanítás elhúzódozó és küzdelmes. A hangszeres mozgásképzés aránytalanul sok időt vesz el a tényleges muzsikálástól. A kezdetleges technika gúzsba köti a zenei kifejezést. A megoldás azonban kézenfekvő, az előképzőnek ki kell bővülnie a hangszerjátékra való fizikális-manuális előkészítéssel. Ma már vannak olyan zeneiskolák, ahol ZMG-tanszak működik, és ebben benne van a zenei mozgás-előkészítő tanfolyam is.

A zenei mozgások előkészítésével régóta foglalkoznak a zenepedagógusok. Couperin 1717-ben megjelent csembalóiskolájában megemlíti, hogy a kezet elő kell készíteni a hangszerjátékra.²⁷ A XIX. században a kéz előkészítése valóságos divattá lett, különösen a zongorajátékban. Különböző eszközöket, gépezeteket alkalmaztak a technika fejlesztésére. A csukló pozícióját szabályozó kézvezetőt előszeretettel használta Ludwig Spohr, Friedrich Wieck és Friedrich Wilhelm Kalkbrenner.²⁸ Egy chiroprast nevű eszközzel a gyenge negyedik ujját kívánták erősíteni. A negyedik ujj eltérő felépítéséről a zenepedagógusok nem tudtak még abban az időben. Ezzel merőben ellentétes Chopin felvilágosult nézete, amely szerint „minden ujj más alkatú, minden ujj a saját alkatának megfelelő erővel bír, ezért tehát kár azon dolgozni, hogy egymással azonos erejűekké fejlesszük ki őket”.²⁹ Schumann maga is készített egyfajta kéztornáztató szerkezetet, amellyel jobb kezének fokozatosan bénuló harmadik ujját igyekezett mozgásra bírni.³⁰ A tizenkilencedik század második felétől kezdve több kéztornával foglalkozó kiadvány jelent meg. Eduard Ernst,³¹ Jackson,³² Ridley Prentice³³ rajzokkal szemléltetett kéztorna-könyvei a későbbi szerzők számára is erős inspirációval szolgáltak. Szentesy Béla³⁴ a kezdőtanítás problémáival foglalkozik. Liszt tanítványa, Lukács-Schuk Anna³⁵ a nagyapja által kidolgozott kéztornáról számol be, amelyet Liszt nagy érdeklődéssel fogadott. Enrico Piccirilli³⁶ említi, hogy az általa közölt kéztornagyakorlatokat Liszt maga is használta. Theodor Ritte³⁷ kéztornaanyaga szintén zongoristák számára készült.

A XX. század lényeges szemléletváltozást hozott a hangszeres mozgás-előkészítésben. A modern szerzők, Kovács Sándor,³⁸ Kálmán György,³⁹ Plán Jenő,⁴⁰ Gróf Endre⁴¹ túlléptek a kizárólagosan kézre lokalizált módszereken, és az egész test edzésének szerepét hangsúlyozták a hangszerjátékra való felkészítésben. Gát József⁴² zongoramethodikája szerves részeként közli kéztornamódszerét. Dénes–Hevesi–Marosfalvi⁴³ gyermekek részére dolgoz ki hegedűjátékot előkészítő módszert.

Saját módszerem a véletlen jóvoltából született. A hatvanas években mint a ZMG-műhelyének aktív résztvevője, zongoratanárként rendszeresen használtam a Kovács tanár úrtól tanult hatalmas mozgásrepertoár gyakorlatait a növendékek óráin. Ezekkel a

szívderítően szórakoztató játékokkal azt szerettem volna elérni, hogy az iskolai tanítás után fáradtan érkező növendékek felüdüljenek, és jobban tudjanak figyelni. Ez teljes mértékben sikerült is, de ezen felül történt még valami, amire egyáltalán nem számítottam. Mintegy négy hónap után a gyengébb gyerekeknél is ugrásszerű változások jelentek meg a hangszeres mechanizmus fejlődésében. A merev kezek fellazultak, a görcsösség, lassúság feloldódott, és lényegesen kevesebbet kellett a technika fejlesztésével foglalkozni. Ehelyett zenélni lehetett a szó szoros értelmében. Hatalmas sikerélmény volt. A hangszeres tanítás hiányzó láncszemét találtam meg. A zenei mozgás-előkészítés ma már egyetemi és tanár-továbbképzési tananyag, amelyet országszerte számos zeneiskolában alkalmaznak.⁴⁴

A mozgás-előkészítés módszere kincsesbányának bizonyult, segítségével a hangszertechnikai alapok már a hangszerjáték megkezdése előtt kifejleszhetővé váltak. Így például a tapintás finomsága, az ujjak mozgékonyága, a kezek függetlensége, a csukló hajlékonysága és rögzítése, a könyök pozíciói, a gyorsaság reflexei, a mikropihenők készsége, az alkalmazkodó mozgások, a zenei időzítés, az erőadagolás differenciálása, a helyes légzéstechnika, a kéz ereje, a helyes testtartás, a térérzék és a helyérzék. Egyszóval mindaz a fizikális és idegrendszeri feltétel, amely a jó muzsikáláshoz szükséges. Az előkészítés során begyakorolt mozgásreflexek sokoldalúan használhatóak, valamennyi hangszer alapvető játékformáiban szerepelnek. Az erős transzferhatások révén a nem manuális feladatokban, így az éneklésben és a fújásban is érvényesülnek.

A mozgás-előkészítés eszközei a gyerekek kedvelt játékaik: a labda, a léggömb és az ugrókötel. A mozgásváltozatok száma szinte végtelen, a repertoár folyton bővül, munkatársaim folyamatosan fejlesztik, és maguk a gyerekek is új meg új szellemes játékokat találnak ki.

Az előkészítés lényege az indirekt beavatkozás. Nem a konkrét feladatot gyakoroltatjuk, nem a hangszert kínozzuk, nem a darabokat gyötörjük, hanem az idegrendszeri alapokat fejlesztjük ki. A hangszerhez csak akkor nyúlunk, amikor az élettani feltételek már rendelkezésre állnak. Ez az elv a ZMG pedagógiájának fundamentális elve. Szlogenszerűen úgy fogalmazhatnánk, hogy az alkalmasságnak lépéselőnyben kell lennie a feladatokhoz képest. Bármilyen követelményt csak akkor támaszthatunk, ha a hozzá való feltételeket előzetesen megteremtettük. Enélkül hasztalan és kínos erőfeszítés minden fáradozásunk.

A hangszeres mozgás-előkészítés során az idegműködést változtatjuk meg. Új idegkapcsolatokat építünk ki, új „szoftvereket” telepítünk az idegrendszerbe. Bejáratjuk a zenélés idegpályáit, ezeket az érzékeny vezetékeket, amelyeken a zenei gondolatokat hordozó impulzusok 400 km/órás sebességgel száguldanak az agyi centrumoktól az izmokig.⁴⁵ A végeredmény pedig a boldog zenélés. A jól előkészített játszóapparátussal a darabok kezdetől fogva szebben szólalnak meg. Megkíméljük a zenét a kezdetleges technikai megoldásoktól, sok időt takarítunk meg, és rengeteg energiát szabadítunk fel.

A zenei mozgás-előkészítés repertoárja nemcsak kezdőknél, hanem haladóknál is jól szolgál. Ha új technikai feladat, addig még nem tanult játékforma kerül sorra, a hozzá való alkalmasságot, vagyis az ügyességet, az erőt, az állóképességet játékosan, erőlködés nélkül megszerezhetjük az előkészítő mozgások által. Így például a trillát, a repetíciót, a rotációt, a kettős fogásokat, az akkordokat és az egyéb játékformákat megalapozhatjuk a játékos, szórakoztató labdagyakorlatokkal és léggömbös játékokkal.

A változatos mozgástár a korrekciót is jól szolgálja. A hangszeres tanulás során előfordul, hogy a kezdeti jó mechanizmus görcsössé válik. Ennek oka lehet a túlzott elfáradás, a szorongó megfelelési kényszer, a helytelen gyakorlás, a nehéz járású hangszer és még

Billentést előkészítő játék

sok más tényező. Ilyen esetben a lazító mozgásgyakorlatok segítenek a helyes funkciók megtalálásában és beidegzésében.

(A szereplési alkalmasság megszerzése) A zene mint kommunikációs eszköz akkor tölti be feladatát, ha a megszólalást nem akadályozzák gátások, ha az előadó zavartalanul ki tudja fejteni a

zene tartalmát. Nekünk, zenetanároknak folytonos feladatunk kezdettől fogva, hogy a zavartalan közlés képességét kifejlesszük a növendékekben. El kell érniük, hogy a zenei élmény átadását ne akadályozza a szereplés közben jelentkező túlzott izgalom. Sokan kételkednek abban, hogy a szereplést meg lehet szokni, hogy a zenélést zavaró lámpaláz leküzdhető. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy nem így van, még súlyos esetben is sikerülhet normális mederben tartani azt a természetes izgalmat, amely az egyszeri és megismételhetetlen helyzetben úrrá lesz a szereplőn.

A szereplési izgalom voltaképpen egy erőteljes készenléti reakció, stresszjelenség, amelyet a szervezet idegi és hormonális szabályozása hoz létre. Ezek az életfunkciók – mivel az akaratától független zónában játszódnak le – kognitív-verbális eszközökkel kevésbé befolyásolhatók. Viszont jól engedelmeskednek a fizikális ingereknek, mert ezek közvetlenül hatnak a vegetatív folyamatokra. Így a kínzó szervi tünetek és a velejáró pszichés zavarok enyhíthetők olyan mozgásingerekkel, amelyek normalizálják az idegműködéseket, fékezik a serkentő hormonok túlzott termelését. Ezt elérhetjük a szereplés előtt elvégzett könnyed, jóleső mozgásos bemelegítéssel. Így lecsillapodik a túlzott izgalom, megnyugszik a szív, elcsitul az izomremegés, megszűnik az emésztőrendszeri zavar és a többi szereplést gátló tünet. Csak a lelkesült, felhangolt érzelmi állapot marad, amelyben a szereplő örömmel és sikeresen játszik. A szereplést megelőző mozgásos bemelegítésnek egészen a fellépés pillanatáig kell tartania, természetesen megfelelő felépítéssel, helyes adagolással.

A szereplésre való felkészülés során a zenei feladatok mellett folyamatos fizikai edzésre is szükség van. Ha sikerül edzőtábori módszerességgel megvalósítani a zeneszerű életrendet, az elegendő pihenést, az egyéni mozgásellátást, a levegőzést, a kielégítő táplálást, akkor elérhető egy olyan kiegyensúlyozott életteni állapot, amelyben a szereplés rendkívüli helyzetei nem borítják fel a szervezet normális működési rendjét. Az edzett emberek számára a szokásos stresszhatások nem okoznak nagy kilengést a szervműködésekben. Ők azok a nyugodt szereplők, akik úgy érzik, hogy jól tudják kezelni a lámpalázat.

Tapasztalatom szerint a szereplési alkalmasság szoros összefüggésben van az életmóddal. Ezt jól megfigyelhetjük olyan esetekben, amikor a biztonságosan szereplő, nyugodt növendékek egyszer csak elkezdnek idegesek, lámpalázások lenni a vizsgahelyzetekben.

Ilyenkor mindig fellelhető a háttérben a normális életrend felborulása, például a munkaterhelés aránytalan megnövekedése, vagy az addigi sportolás elhagyása, vagy a pihenés megrövidülése, vagy más megterhelő hatás, esetleg többféle is egyszerre. Nem elhanyagolható a pszichés faktorok szerepe sem. Például a görcsös megfelelési kényszer, a túlzott elmarasztalás, a megerősítés hiánya ugyanolyan stressztüneteket okoz, mint a fizikai megpróbáltatások. Ez az, amit Selye János nem specifikus válasznak nevez.⁴⁶ Bármi legyen is a kiváltó ok, a tünetek mindig azonosak.

Mindezek a megterhelő élethatások többnyire kívülről zúdulnak ránk, nem tudjuk befolyásolni őket. Az edzett szervezet, a stabil személyiség azonban könnyebben viseli el a megterheléseket. A tennivaló tehát a stressztűrés megerősítése, és ez lehetséges. Ha sikerül normalizálni az életrendet, teljesíteni a szervezet természetes fiziológiai igényeit, akkor a stabil funkcionális rend visszatér. Az emberi szervezetnek ezt a hullámozó alkalmazkodását sok-sok esetben láthattam a hat évtizedes munkám során.

Természetesen a fizikális felkészítés mellett elengedhetetlen a jó szakmai felkészülés és a szereplési rutin megszerzése. Minden muzsikáló tudja, hogy a négy fal között, a magányos gyakorlóban nem lehet szereplési biztonságot szerezni.

(A foglalkozási ártalmak) A zenei foglalkozással kapcsolatos egészségi ártalmak előfordulási aránya drámaian magas, és a pályán eltöltött évek során emelkedik. A 14–18 éves szakközépiskolás korosztály körében a foglalkozással kapcsolatos egészségi problémák előfordulását 54 százalékban találtam. A felsőfokú hallgatók körében ez az arány már 60 százalékos,⁴⁷ a felnőtt művészeknél pedig átlagban 70 százalék az előfordulási arány.⁴⁸ A foglalkozási ártalmak leggyakoribb formái a kéz- és nyak-, hát- és derékfájdalmak, a testtartás és a légzéstechnika elromlása, az ansatz izmainak megerősítetése, a hangszalagok sérülései, a halláskárosodás és az idegkimerülések.

Kiváltó ok sokféle lehet: néha már egyszeri megerősítés után is kialakul a panasz. Ilyen például a nehézjárású hangszeren való játék, a szünet nélküli hosszas gyakorlás, a bemelegítés, beéneklés, befújás elhagyása, új technikai feladat erőltető gyakorlása, azonos motívum hosszas ismételtetése, kimerítő próba, idegfejlesztő szereplés stb. Legtöbbször azonban huzamosabb megterhelés okozza a leromlást, mint például új hangszerre való áttérés, koncertre, vizsgára való erőltetett felkészülés vagy fárasztó turné. Alattomos ártalom lehet a hibás ének- vagy hangszeres technika, a helytelen mechanizmussal való gyakorlás hosszú időn át. A hallásromlás a gyakori nagy hangerejű terhelések következménye, amelyet főképpen a zenekari játékosok szenvednek el. A figyelem, a memória és a technikai biztonság leromlásának háttérben a hosszasan fennálló idegi fáradtság, idegi labilitás bújhat meg. Az idegrendszer kimerülésének egyik kínzó következménye a zenélés elszürkülése, szegényessé válása, az interpretáció érzelmi töltésének elhalványulása, amelyet oly könnyen összetévesztenek a tehetség hiányával. Az ebből származó negatív értékítélet további pszichés trauma forrása lehet. A motiváció, a munkakedv elvesztése, a kiegészés ugyancsak az idegi túlterhelés jelzője. Ilyenkor a hivatástudat, a helytállás, a becsületesség számonkérése, az elmarasztalás téves megítélésre vall. Létezik olyan mély kimerülés, amely felülírja az eszményeket. Megdöbbentő vallomást közöl Bartók erről a gyötrelmes állapotról abban a levélben, melyet 1942 májusában kiadójának, Ralph Hawkesnek írt: „A művészi alkotómunka általában az erő, a magas fokú életigenlés, az életöröm kisugárzásának eredménye. Mindezek a feltételek bennem szörnyű módon veszendőbe mentek.” Tudjuk, hogy 1939 novemberétől 1943 augusztusáig Bartók nem komponált új művet.⁴⁹ Szintén idegrendszeri ártalom a fokális disztónia, amely a kéz, az ansatz, vagy a hangszalagok akaratlagos irányításának

elromlásában jelenik meg. A fiatal Schumann kezének bénulását is ez okozta, mint azt Eckart Altenmüller hannoveri zenész-orvos kétszáz év távolából megállapítja.⁵⁰

A kiváltó okok sokfélesége néha megnehezíti az érintettek számára a megoldáskeresést. A panaszok és tünetek jelentkezése véletlennek, balesetszerűnek tűnik, ez azonban ritkán fordul elő. A legtöbb esetben az ártalom hosszas és többnyire rejtett leromlási folyamat következménye, amelyet az életmód negatív hatásai idéznek elő. A kiváltó okok mögött mindig megtalálható a döntő háttéri ok, amely kísértetiesen ugyanaz: a terhelés és teherbírás egyensúlyának megbomlása. Amikor a terhelés huzamosabb időn át meghaladja a teherbírást, a szervezet ellenálló erői kimerülnek, és elindul az idegi-fizikai állapot leromlása, majd megjelennek az ártalmak, törvényszerűen a leggyengébb vagy a legjobban igénybe vett területen.

A zenész emberek élete számos ártalomforrást rejt. Egyfelől túlterhelések, másfelől hiányok veszélyeztetik a szervezet működési egyensúlyát. Túlterhelő lehet a munkamennyiség, a feszített munkatempó, a szünet nélküli maratoni gyakorlások és próbák, a hangszerjáték természetellenes tartásai és mozgásai, a testre ható rezgések, a zárt levegő, a megfeszített figyelem, a zenélés érzelmi feszültségei, a túlmotiváltság és a versenyhelyzetek izgalmi. Hiányoznak viszont a regeneráló hatások: az elegendő pihenés, alvás, a zenélők igényeinek megfelelő mozgás, a szabad levegő, a napfény és a kielégítő táplálkozás.

Mindezek egyben a segítség módjára is rámutatnak. Kezdeti stádiumban, amíg az ártalmak megmaradnak az egészség zónájában, addig a ZMG természetes eszközeivel, a „zeneszerű” életforma következetes vitelével rendezni tudjuk a kibillent szervműködések. Ha viszont a bántalom már átlépte a betegség határvonalát, akkor csak orvos segíthet. Majd a gyógyulás után, a szokásos munkaterheléshez való visszatérést ismét a ZMG támogathatja.

Legfontosabb azonban a megelőzés, és ez a zenepedagógia átháríthatatlan feladata.⁵¹ E téren óriási kiaknázatlan tartalékokkal rendelkezünk, ezt biztosra vehetjük, mivel ez ideig még nem sokat használtunk fel belőle. Nem lehet eléggé hangsúlyozni a ZMG széles körű megismertetését és intézményes háttérének megerősítését. Mi, magyar zenetanárok, akik Kodály köpönyegéből bújtunk ki, abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a munkaképesség-gondozás módszerét nem most kell kitalálnunk. Az már hatvan éve létezik, és sok-sok zenélő fiatalnak és felnöttek segít nap, mint nap. Kodály tanár úr avizója áldást hozott a zenélő emberekre. Örök hála és köszönet érte!

BIBLIOGRÁFIA

- ALTENMÜLLER, Eckart: *Robert Schumann's Focal Dystonia*
<https://www.karger.com/Article/PDF/85633> (utolsó letöltés: 2018.11.12.)
- BÁRÁNY István: *Kodály Zoltán: A zeneművészeknek is szükségük van rendszeres sportolásra = Parlando*, 1960, 3. sz.
- BENCÉDY József: *A munkahelyi testnevelés bevezetése az iskolákban = Bp. Munkahelyi Testnevelés*, 1965, 5. sz.
- BÓNIS Ferenc: *Élet-képek. Bartók Béla*. Budapest, Balassi Kiadó, 2006.
- DÉNES László – HEVESI Judit – MAROSFALVI Imre: *Dalos játékok és mozgásgyakorlatok. Példatár a zenekolai hegedű előkészítő osztály számára I–II. rész = Parlando*, 1987, 6–7. sz., 1–28., 8–9. sz., 33–56.
- ERNST, Eduard: *Gymnastik der Hand oder Vorschule der Musik*. Leipzig, 1893.
- GÁT József: *Zongoramethodika*. Budapest, Zeneműkiadó, 1978.
- GRÓF Endre: *A zongorázás*. Budapest, Rózsavölgyi, 1935.

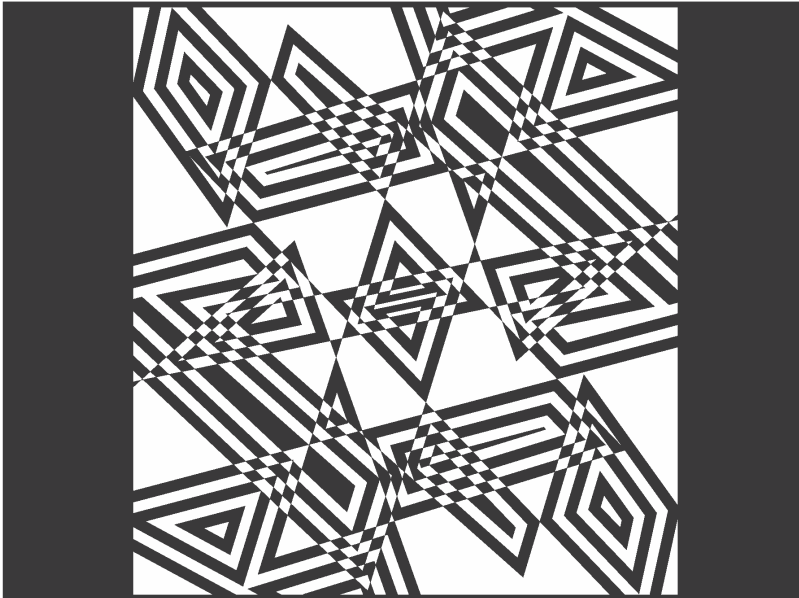
- GYÖNGYÖSSY Zoltán: *Virág az ember... Meghívó egy ünnepi koncertre = Parlando*, 1994. 1. sz.
- HEMING M.J. E: *Occupational injuries suffered by classical musicians through overuse = Clinical Chiropractic*, Volume 7, Issue 2, June 2004.
- JACKSON: *Finger- und Handgelenk Gymnastik*. Leipzig, Dresden, Wien, Berlin und Altona: A. H. Payne, 1866.
- KÁLMÁN György: *A zenei tehetség és tehetségvizsgálat*. Budapest, Rózsavölgyi és Társa, 1941.
- KODÁLY Zoltán: *Ki a jó zenész? Beszéd a Zeneművészeti Főiskola 1953. évi tanévzáró ünnepélyén = KODÁLY Zoltán: Visszatekintés I. Közreadja BÓNIS Ferenc*, Budapest, Argumentum, 2007.
- KOVÁCS Géza: *A tevékeny pihenő tapasztalatai a Vegyipari Technikumban = Sport és Tudomány*, 1961, 2. sz.
- KOVÁCS Géza – SÓS István: *A mindennapos, óráközi testgyakorlásért = Sport és Tudomány*, 1961, 5. sz.
- KOVÁCS Géza: *Zeneművész növendékek és művészek munkaképességéről = Parlando*, 1965, 1–2. sz.
- KOVÁCS Géza: *Erdei tornapályák tervezése*. Budapest, OTSH Testnevelési és Sportfőosztály Tömegsport és Turisztikai Osztály, 1976.
- KOVÁCS Géza – ZIRZISTI Ernő: *A munkahelyi testnevelés üzemi és iskolai felelőseinek kézikönyve*. Budapest, Magyar Testnevelési és Sportbizottság, 1966.
- KOVÁCS Géza: *A foglalkozási ártalmak szemléleti háttere = Parlando*, 2009, 4. sz.
- KOVÁCS Sándor: *Válogatott zenei írásai*. Budapest, Zeneműkiadó, 1976.
- LUKÁCS-SCHUK Anna: *A zongoratanítás reformja*. Budapest, 1897.
- MEDVEGY Gábor: *Miniszeri biztos: Elviselhetetlen, hogy heti negyven órát tanulnak a gyerekek* <https://24.hu/belfold/2017/12/05/miniszeri-biztos-elviselhetetlen-hogy-heti-40-orat-tanulnak-a-gyerekek/> (utolsó letöltés: 2018.11.11.)
- NAGY Márta: *Dr. Kovács Géza 80 éves = Parlando*, 1997, 1. sz.
- OTT, Bertrand: *Liszt zongoratechnikája*. <http://parlando.hu/Ott1.html> (utolsó letöltés: 2018.11.12.)
- PÁSZTOR Zsuzsa: *Zenei mozgás-előkészítés hangszer nélkül*. DVD-film. Budapest, Kovács-Módszer Stúdió, 2004.
- PÁSZTOR Zsuzsa: *Felmérés a zenei foglalkozási ártalmakról = Parlando*, 2007, 4. sz.
- PÁKOZDI Judit: *Aki a zenében a hagyományoknak, az életmódban a reformoknak hódolt: Kodály Zoltán = Magyar Konyha Gasztronómiai Magazin*, 1997, 2. sz.
- PÁSZTOR Zsuzsa: *A Kovács-módszer a fejlesztőpedagógiában*. Budapest, Kovács-Módszer Stúdió, 2011.
- PÁSZTOR Zsuzsa: *A zenei foglalkozási ártalmak megelőzése*. Budapest, Kovács-Módszer Stúdió, 2013.
- PICCIRILLI, Enrico: *Ginnastica e massaggio della mano: per uso degli studiosi del Pianoforte*. Veroli, Tipografia Reali, 1911.
- PLÁN Jenő: *Zenei játékos iskola*. Budapest, Rózsavölgyi, 1929. <https://www.youtube.com/watch?v=u8wfcGALLIE> (utolsó letöltés 2018.11.12.)
- PRENTICE, Ridley: *Hand gymnastics: for the scientific development of the muscles used in playing the piano-forte*. London, Novello, Ewer and Co., 1893.
- RÉTHELYI Miklós: *Dr. Kovács Gézáról = Hommage à dr. Kovács Géza*. Szerk. PÁSZTOR Zsuzsa, Budapest, Kovács-Módszer Egyesület, 2009.
- RITTE, Theodor: *Mein Fingersportsystem nach Klavierhandschulungs-Verfahren*. Freiburg, Energetos-Verlag, 1919.
- SELYE János: *Stressz distressz nélkül*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976.
- STRELCHENKO, Natalia: *Lecture recital Part 3 – Chiroplast machine. Wrist technique*.
- SZENTESY Béla: *A zene, de leginkább a zongoratanítás bajai és azok orvoslása*. Budapest, Heisler Nyomda, 1890.
- TOMPA Károly: *Funkcionális vizsgálatok jelentősége a zeneművészeknél = A művészeti oktatás hatékonyságának emberi feltételei*. Budapest, Művelődéskutató Intézet, 1985.
- Z. VINCZE György: *Egy kísérlet eredménye = Népsport*, 1965, 11. sz.

JEGYZETEK

1	KODÁLY Zoltán: <i>Ki a jó zenész? Beszéd a Zeneművészeti Főiskola 1953. évi tanévzáró ünnepélyén = KODÁLY Zoltán: Visszatekintés I. Közreadja BÓNIS Ferenc</i> , Budapest, Argumentum, 2007, 271–284.	3	Uo.
4	Uo.	5	Uo.
2	BÁRÁNY István: <i>Kodály Zoltán: A zeneművé-</i>	6	PÁKOZDI Judit: <i>Aki a zenében a hagyomá-</i>

- nyoknak, az életmódban a reformoknak hódolt: Kodály Zoltán = *Magyar Konyha Gasztronómiai Magazin*, 1997, 2. sz., 16–17.
- 7 NAGY Márta: *Dr. Kovács Géza 80 éves = Parlando*, 1997, 1. sz., 21–22.
- 8 KOVÁCS Géza – SÓS István: *A mindennapos, óráközi testgyakorlásért = Sport és Tudomány*, 1961, 5. sz., 154–155.
- 9 KOVÁCS Géza: *Erdei tornapályák tervezése*. Budapest, OTSH Testnevelési és Sportfőosztály Tömegsport és Turisztikai Osztály, 1976.
- 10 TOMPA Károly: *Funkcionális vizsgálatok jelentősége a zeneművészeknél = A művészeti oktatás hatékonyságának emberi feltételei*. Budapest, Művelődéskutató Intézet, 1985, 13–19.
- 11 KOVÁCS Géza: *Zeneművész növendékek és művészek munkaképességéről = Parlando*, 1965, 1–2. sz., 34–39.
- 12 Uo.
- 13 TOMPA: *i. m.* (1985)
- 14 GYÖNGYÖSSY Zoltán: *Virág az ember... Meghívó egy ünnepi koncertre = Parlando*, 1994, 1. sz., 19–24.
- 15 Z. VINCZE György: *Egy kísérlet eredménye = Népsport*, 1965, 11. sz., 2.
- 16 KALMÁN György: *A zenei tehetség és tehetségvizsgálat*. Budapest, Rózsavölgyi és Társa, 1941.
- 17 PÁSZTOR Zsuzsa: *A zenei foglalkozási ártalmak megelőzése*. Budapest, Kovács-Módszer Stúdió, 2013, 6–7.
- 18 RÉTHELYI Miklós: *Dr. Kovács Gézáról = Hommage à dr. Kovács Géza*. Szerk. PÁSZTOR Zsuzsa, Budapest, Kovács-Módszer Egyesület, 2009, 227–228.
- 19 PÁSZTOR Zsuzsa: *A Kovács-módszer a fejlesztőpedagógiában*. Budapest, Kovács-Módszer Stúdió, 2011.
- 20 2013-ban az Oktatási Hivatal három rendeletet adott ki a zenei munkaképesség-gondozás oktatásával kapcsolatban: ÚTMUTATÓ A PEDAGÓGUSOK MINŐSÍTÉSI RENDSZERÉHEZ, 20. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/pem/muveszeti.pdf (utolsó letöltés: 2018.11.10.)
- SZAKKÉPZÉSI KERETTANTERV az 54 212 05 Klasszikus zenész (szakmairány megnevezésével), 5. [14/2013. (IV. 5.) NGM rendelet.] 2.64.5. https://www.nive.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=440#table2 (utolsó letöltés: 2018.11.10.)
- A MŰVÉSZETI TANÁRSZAKOK KÉPZÉSI ÉS KIMENETI KÖVETELMÉNYEI, 1297. <http://www.magyarokozlony.hu/pdf/15906> (utolsó letöltés: 2018.11.10.)
- 21 MEDVEGY Gábor: *Miniszteri biztos: Elviselhetetlen, hogy heti negyven órát tanulnak a gyerekek*, <https://24.hu/belfold/2017/12/05/>
- miniszteri-biztos-elviselhetetlen-hogy-heti-40-orat-tanulnak-a-gyerekek/ (utolsó letöltés: 2018.11.11.)
- Művelődésügyi Minisztérium 25.279/1965.1. sz. rendelet.
- 22 Uo.
- 23 BENCÉDY József: *A munkahelyi testnevelés bevezetése az iskolákban = Bp. Munkahelyi Testnevelés*, 1965, 5. sz., 62–63.
- 24 KOVÁCS Géza – ZIRZISTI Ernő: *A munkahelyi testnevelés üzemi és iskolai felelőseinek kézikönyve*. Budapest, Magyar Testnevelési és Sportbizottság, 1966.
- 25 KOVÁCS Géza: *A tevékeny pihenő tapasztalatai a Vegyipari Technikumban = Sport és Tudomány*, 1961, 2. sz., 55.
- 26 GÁT József: *Zongoramethodika*. Budapest, Zeneműkiadó, 1978, 202.
- 27 STRELCHENKO, Natalia: *Lecture recital Part 3 – Chiroplast machine. Wrist technique*. <https://www.youtube.com/watch?v=u8wfCGALLIE> (utolsó letöltés 2018.11.12.)
- 28 OTT, Bertrand: *Liszt zongoratechnikája*. <http://parlando.hu/Ott1.html> (utolsó letöltés: 2018.11.12.)
- 29 ALTENMÜLLER, Eckart: *Robert Schumann's Focal Dystonia*. <https://www.karger.com/Article/PDF/85633> (utolsó letöltés: 2018.11.12.)
- 30 ERNST, Eduard: *Gymnastik der Hand oder Vorschule der Musik*. Leipzig, 1893.
- 31 JACKSON: *Finger- und Handgelenk Gymnastik*. Leipzig, Dresden, Wien, Berlin und Altona: A. H. Payne, 1866.
- 32 PRENTICE, Ridley: *Hand gymnastics: for the scientific development of the muscles used in playing the piano-forte*. London, Novello, Ewer and Co., 1893.
- 33 SZENTESY Béla: *A zene, de leginkább a zongoratanítás bajai és azok orvoslása*. Budapest, Heisler Nyomda, 1890.
- 34 LUKÁCS-SCHUK Anna: *A zongoratanítás reformja*. Budapest, 1897.
- 35 PICCIRILLI, Enrico: *Ginnastica e massaggio della mano: per uso degli studiosi del Pianoforte*. Veroli, Tipografia Reali, 1911.
- 36 RITTE, Theodor: *Mein Fingersportsystem nach Klavierhandschulungs-Verfahren*. Freiburg, Energetos-Verlag, 1919.
- 37 KOVÁCS Sándor: *Válogott zenei írásai*. Budapest, Zeneműkiadó, 1976.
- 38 KÁLMÁN: *i. m.* (1941)
- 39 PLÁN Jenő: *Zenei játékos iskola*. Budapest, Rózsavölgyi, 1929.
- 40 GRÓF Endre: *A zongorázás*. Budapest, Rózsavölgyi, 1935.
- 41 GÁT József: *Zongoramethodika*. Budapest, Zeneműkiadó, 1978.
- 42 DÉNES László – HEVESI Judit – MAROSFALVI

- Imre: *Dalos játékok és mozgásgyakorlatok. Példatár a zeneiskolai hegedű előkészítő osztály számára I–II. rész* = Parlando, 1987, 6–7. sz., 1–28., 8–9. sz., 33–56.
- 44 PÁSZTOR Zsuzsa: *Zenei mozgás-előkészítés hangszer nélkül*. DVD film. Budapest, Kovács-Módszer Stúdió, 2004.
- 45 https://hu.wikipedia.org/wiki/Emberi_idegrendszer (utolsó letöltés: 2018.11.21.)
- 46 SELYE János: *Stressz distressz nélkül*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976, 25.
- 47 PÁSZTOR Zsuzsa: *Felmérés a zenei foglalkozási ártalmakról* = Parlando, 2007, 4. sz., 21–30.
- 48 HEMING M.J. E: *Occupational injuries suffered by classical musicians through overuse* = Clinical Chiropractic, Volume 7, Issue 2, June 2004, Pages 55–66.
- 49 BÓNIS Ferenc: *Élet-képek*. Bartók Béla. Budapest, Balassi Kiadó, 2006, 497.
- 50 ALTENMÜLLER, Eckart: *i. m.*
- 51 KOVÁCS Géza: *A foglalkozási ártalmak szemléleti háttere* = Parlando, 2009, 4. sz., 32–34.

Kodály-koncepció a gyógypedagógiai ének-zene oktatásban

Gyógypedagógus-diplomám megszerzése után napközis tanárként kezdtem el gyógypedagógusi munkámat. Csoportomban meglévő zenei érdeklődésemnek és már létező zenészmúltamnak megfelelően igyekeztem közelebb hozni a klasszikus zene világát tanítványaimhoz.

A foglalkozásokon láthattam, hogy milyen nagyfokú fogékonyság van némely tanítványomban a zene hatásainak, eszközrendszerének felismerésére. Emlékezetes, máig tartó élményt adó pillanat volt, amikor Laci, középsúlyos értelmi fogyatékos tanítványom kérdésemre válaszolva azt mondta, hogy az adott zene azt fejezi ki, hogy: „Valaki meghalt, és az emberek siratják őt.”

Lacit fogyatékosága nem gátolta meg abban, hogy értse a zene által közvetített gondolatokat, érzéseket, reagáljon a zene változásaira, kövesse azokat, és szavakba öntse erről a gondolatait. Később ő lett az egyike a legjobb furulyajátékosoknak is az iskolában, noha kottát olvasni semmilyen formában nem tanult meg, de zenei hallásával, muzikalitásával pótolta ezt a hiányosságát.

Lehet-e egy sajátos nevelési igényű tanuló tehetséges? Sokan azt gondolják, hogy nem. De a személyes tapasztalataim, valamint a szakirodalmi adatok mást bizonyítanak. Dr. Tóth László cikkében¹ is erre a két forrásra hivatkozik. A gyengén látók számára létrehozott iskolában tanítva tapasztalta egyik tanítványa tehetségét, aki – látáskorlátozottsága ellenére – második helyezett lett egy nemzetközi rajzpályázaton. Ez az élmény a későbbiekben arra készítette, hogy a szakirodalmat tanulmányozza: lehetnek-e az akadályozottak tehetségesek, vagy ez az eset csupán kivétel volt.

A tehetséges akadályozott gyermekekről írt mindmáig legátfogóbb munka Maker (1977) érdeme.² A tapasztalatok szerint, ha a sajátos nevelési igényű gyermekek lehetőséget kapnak rá, ki tudják bontakoztatni a tehetségüket. Különösen igaz ez akkor, ha a pedagógusok maguk is törekednek arra, hogy a kiváló képesség jeleit észrevegék. Nehézséget az akadályozottság ténye és az előítéletek okozhatnak.

A szakirodalom adatai alapján ismerjük azt a tényt, hogy például a vak és a gyengén látó egyén ugyanolyan szintű kognitív képességekkel rendelkezhet, mint a látó, azonban ők a saját szintjük maximumát később érik el.

A siketeknél is lassabb ütemű a fejlődés, és főképpen az absztrakt fogalmak használatában mutatkoznak nehézségek. A hallássérült tehetséges diákok intelligenciája és kreativitása hasonló volt az ép tehetségesekéhez.

A mozgáskorlátozottak esetében a kognitív folyamatok aránya és jellege az ép populációéval vetekszik (Maker, 1977).³

A tanulási akadályozottság esetén a figyelemmel, az észleléssel és az érzékelőképességgel lehetnek problémák. Esetükben magas színvonalú lehet a következtetőképesség, viszont gyenge lehet a percepció és a rövidtávú emlékezet.

Valamennyi típusra jellemző, hogy az iskolai sikertelenség elfedi kreativitásukat, ezért szinte mindegyiküknek alacsony az önbecsülése.⁴

Eddigi munkásságom során elsősorban tanulásban akadályozott gyerekek ének-zenei nevelésében dolgoztam. Az oktató-nevelő munka tapasztalatai bebizonyították számomra azt a tényt, hogy a tanulásban akadályozottak esetében is beszélhetünk muzikalitásról,

zenei tehetségről, ezért az egyik fő kitörési pont a művészeti nevelés, a sikeres ének-zenei oktatás megvalósítása lehet számukra.

A magyar nyelvű szakirodalomban kevés munka foglalkozik e populáció zenei képességeinek a vizsgálatával. A legalaposabb tanulmány e téren Janurik Márta és Józsa Krisztián közös cikke, amely 2016-ban jelent meg.⁵

A szerzők a szakirodalmi adatokat áttekintve megállapították, hogy az általános intelligencia és a zenei képességek összefüggéséről az eddigi kutatások a közepesnél gyengébb korrelációs együtthatókat jeleznek. Ugyanakkor zenetanulás következtében az értelmi fogyatékosok zenei képességei jelentős mértékben fejlődhetnek, sőt a zenét tanuló fogyatékos alanyok több területen is felülmúlják a normál övezetbe tartozó, zenét nem tanulók teljesítményét (Miller, 1991).⁶

Vizsgálatukban harmadik évfolyamos tanulókat hasonlítottak össze, 59 enyhe értelmi fogyatékos és 309 tipikusan fejlődő gyermeket a zenei képességeik terén.

A vizsgálat eredményei szerint az enyhe értelmi fogyatékos tanulók zenei képességek fejlettsége átlagosan 2-3 évre tehető megkésettséget jelez tipikusan fejlődő társaikhoz képest. Ez jelentős lemaradásnak tűnik, ugyanakkor kisebb mértékű annál, amit a korábbi összehasonlító vizsgálatok más területeken mutattak (matematikai képességek esetében 3-4 év, szövegértésnél 4 év a megkésettség).⁷

A tanulásban akadályozottak esetén tehát nagy jelentősége lehet a szakszerű, átgondolt és tudatos ének-zenei oktatásnak. Az iskolai keretek közötti énekképzés ugyanúgy a Kodály-koncepció alapján történik náluk, mint a többségi általános iskolákban. Azonos esetükben ezért az énektanítás módszertana, tananyaga és még az óraszámja is.

Két különbséget is láthatunk: különbség adódik a tanárok végzettsége tekintetében, mert nem előírás, hogy ének-zenei képzettséggel kell rendelkeznie az éneket tanító gyógypedagógusnak. Ezen változtatott egy 2017. évi törvénymódosítás, amely megengedi a készségtárgyak tanítását szaktanári diplomával, gyógypedagógusvégzettség nélkül is a tanulásban és értelmileg akadályozottak iskolái számára.

Lényeges eltérést jelent az a tény is, hogy a közös tananyag mellett a gyógypedagógiai tantervekben szereplő zenei ismeretek kisebb számban történő tanítása a lehetőségét, a tanulók mentális és pszichés sajátosságai pedig a szükségességét adják meg annak, hogy tanításukat elmozdítsuk a zeneterápia irányába. Véleményem szerint a gyógypedagógiai énektanítás köztes helyzetben van: valahol a hagyományos ének-zenei oktatás és a zeneterápia között helyezkedik el. Mindkettő módszereit használja, mindkettő felé kitérhet, éppen úgy, ahogyan maga a teljes gyógypedagógiai szakma is kettős alapokon nyugszik: gyógyít és tanít egyszerre.

A gyógypedagógiai nevelés kialakulásának kezdetén – a XIX. században – az orvos és a nevelő együttműködése nyomán alakultak ki a gyógypedagógiai nevelés módszerei.⁸

A terápiás gondolat, amely a pedagógiában hosszú múltra tekinthet vissza, a gyógypedagógiában a XIX. század utolsó harmada óta van jelen.⁹

Miután a gyógypedagógia területén minden gyermek másképpen tanul és egyedi fejlődési utat jár be, nem egy bizonyos módszer, hanem a szemléletmód a meghatározó. Ez pedig a gyógyhatású tanulási környezet megteremtésével biztosítható. A terápia ugyanis tanulási szituáció, amelynek végcélja a rehabilitáció.¹⁰

A gyógypedagógia terápia dr. Gereben Ferencné átfogó értelmezésében „habilitációs és rehabilitációs tevékenységet jelent, amely [...] segíti a kognitív, emocionális és szociális készségek és képességek fejlődésében vagy működésében fennálló zavarok, hiányosságok megszüntetését, [...] a megismerési folyamatok és a viselkedés [...] szerveződését.”¹¹

Ennek a definíciónak teljes mértékben megfeleltethető a gyógypedagógiai ének-zenei oktatás is, hiszen sikeres munkánkkal mi is segíthetjük a képességek fejlődését, a megismerési folyamatok és a viselkedés szerveződését.

Éppen ezért a nehezen tanuló gyermekek oktatásában-nevelésében a terápiás jelleg kiemelésével a zenei nevelésnek fontos szerepet kellene játszania.

Miért? Egyrészt azért, mert tanulóink erősen igénylik és viszonyozzák a szeretetet, az emóciókat. Másrészt azért, mert a zene tanítása, az aktív részvétel a zenei folyamatokban tanulóinknak könnyebben és nagyobb mértékben nyújt sikerélményt, jobban ad önbizalmat, könnyebben fejleszt, mint más tevékenység. Így hatékonyabban segít a hátrányos helyzet feloldásában, s ezzel a fogyatékoság életérzésének javításában és társadalmi elfogadtatásában is.

Esetükben a zenei nevelés a kognitív képességek fejlesztése mellett nagy szerepet játszik a sikerélmények átélésével a pozitív énkép kialakításában. Azok a tanulók, akik nap mint nap szembesülnek azzal, hogy ők nem olyan sikeresek a közismereti tantárgyak tanulásában, éppen a művészetek téren elért sikereknek köszönhetően nyerhetnek pozitív önképet, meríthetnek erőt, önbizalmat, magabiztosságot ahhoz, hogy megállják helyüket az életben.

Milyen nehézségekkel kell szembenéznünk esetükben a zenetanítás folyamatában? Tanulóinknál nehezített a gondolkodás, a figyelem, a memória működése. A zenetanítás szempontjából talán a legfontosabb, hogy gyakran sérülnek az időérzékelés, a mennyiségi gondolkodás, az absztraháló képesség, a számolási képesség csoportjai. Zenetanuláskor, énekléskor ez úgy jelentkezik, hogy a pontos ütemezés, a ritmusértékek betartása náluk jobban sérülhet, mint társaik esetében.

Az ének-zene tanításakor gondot okozhat az a tény, hogy tanulóinkra jellemző a másodlagos sérülések gyakoribb jelenléte. Gyakrabban fordul elő beszédhiba, hangképzési zavar, artikulációs probléma. Gondot jelenthet a hangerő szabályozatlansága, tanulóink monoton, egyhangú hanglejtése, szűkebb hangterjedelme is.

A nehezen tanuló gyermekek között nagyobb arányban fordulnak elő mozgáskorlátozott, hallássérült, látássérült, epilepsziás, magatartászavarral küzdő, autisztikus és Williams-szindrómás gyerekek is. Több a pszichésen sérült tanuló is.

Értelmi fogyatékos személyek esetében háromszor-négyszer gyakoribbak a pszichés problémák, mint más személyek esetében. Ennek okai lehetnek:

- *biológiai okok:* genetikai sérülékenység- családi halmozódás, betegségek, sérülések, társuló fogyatékoság, gyógyszerek mellékhatásai és drogfogyasztás
- *pszichológiai okok:* nem megfelelő megküzdési stratégia, tanulási kudarcok, alacsony önértékelés, szorongás, nyelvi-kommunikációs nehézségek
- *szociális okok:* problémás családi körülmények, munkanélküliség, szociális izoláció, negatív szociális visszajelzések, elutasítás, stigmatizáció, irreális elvárások¹²

Az énekórakon a családi légkör kialakításával, az érzelmek kibontásával, érzelmi minták adásával, sikerélmények nyújtásával, a közös tevékenységek élményeivel, örömforrások biztosításával sokat tehetünk pszichésen sérült, szorongó, gátlásos, zárkózott tanulóink feloldásáért.

Fontos azt is megfogalmaznunk, hogy milyen összefüggést láthatunk az értelmi fogyatékoság és a zenei képességek között.

A gyógypedagógiai szakirodalomban a szervezett gyógypedagógia kezdetei óta szerepelnek olyan eseteknek a leírásai, amelyekben a zenei tehetség fejlett volta volt megfigyelhető az értelmi fogyatékoság jelenléte mellett. A téma első tudományos kutatója Magyarországon Ranschburg Pál (1870–1945), a gyógypedagógiai pszichológia megalapítója volt.

A *Gyermeki elme* című 1904-ben először kiadott művében¹³ Ranschburg megemlékezik arról, hogy a zenei felfogás és emlékezet meglepően fejlett lehet „gyengeelméjű” gyerekeknél, a többi értelmi képesség ellenére. Véleménye szerint a zenei képesség a többi értelmi élettől (az általános intelligenciától) tökéletesen elszigetelt szellemi megnyilvánulás.

Az angolszász szakirodalomban „idiot savant” (= tanult idióta, fogyatékos tudós) elnevezéssel illetik azokat a sérült intellektusú embereket, akik egy-egy területen ugyanakkor kiválóan teljesítenek. A kifejezést 1887-ben vezette be Langdon Down londoni orvos.

Down a francia eredetű „savant” kifejezést olyan „gyengeelméjű”, tehát értelmi fogyatékos gyerekekre használta, akik fogyatékoságuk mellett különleges és rendkívüli tehetséggel bírtak. Ez lehetett számolási tehetség, matematika, naptárszámítás, műszaki érzék, képzőművészeti tehetség (rajz, festészet, szobrászat egyaránt), vagy zenei tehetség. Ez utóbbi, a zenei tehetség a leggyakoribb és a legrámaibb is, hiszen azonnal észrevehető és roppant figyelemfelkeltő képesség.

Úgy gondolom, hogy legárnnyaltabban, legkörültekintőbben a magyar Czeizel Endre fogalmazza meg kérdésünkre a választ.¹⁴ Czeizel a kivételes társadalmi teljesítmény, a művészi tehetség összetevőit vizsgálta, elemezte. A tehetség bonyolultabb kategória, mint ahogyan eddig leírták. Négy összetevő egymáshoz való viszonya, aránya jellemzi. Ezek:

- Az általános értelmesség, intelligencia¹⁵

- A specifikus mentális képességek: itt megkülönböztetünk *elsődleges* (nyelvérzék, térbeli tájékozódás, emlékezet, észlelési sebesség, számolási készség, a szótalálás gyorsasága, logika) és *másodlagos* (muzikalitás, lírai képesség, színérzék, rajzkészség, írói képességek) specifikus mentális képességeket¹⁶

- A kreativitás, más szóval az alkotókészség. A szokásostól eltérő gondolkodás, önálló világlátás, szokatlan megoldások keresése. Ez az alapja a géniuszok legfontosabb képességének, az „új világ” teremtésének, „új” dolgok felismerésének, kifejezésének, létrehozásának¹⁷

- A motiváció. Ez a megfelelő személyiségjegyek meglétét jelenti: megszállottság, szorgalom, akaraterő, kitartás, feladattudat stb.¹⁸

Jelentős művészi teljesítményre az az egyén lehet képes, akinél a tehetség e négy összetevője egybeesik. Ezen elmélet alapján azt is feltételezhetjük, hogy egy-egy kiugró képesség a későbbiekben a többi képességre is húzóerőt gyakorolhat.

Tovább színezi a kialakult képet az a tény, hogy az öröklött és a környezeti hatások is bonyolult együtthatásban határozzák meg a személyiség alakulását, fejlődését. A kivételes társadalmi teljesítmény tehát négy adottság és négy környezeti komponens együtthatásának eredőjeként jön létre, ezt nevezte el Czeizel Endre $2 \times 4 + 1$ faktoros találmódellnek. A plusz egy tényező a sorsfaktor, amely szintén meghatározó, és sokszor véletlenszerű szerepet játszik a tehetség kibontakoztatásában.¹⁹

Érdekes tény, hogy van az értelmi fogyatékoság megjelenésének olyan típusa is, ahol a gyengébb mentális képességek kifejezetten jó zenei képességekkel, muzikalitással párosulnak. Ez a Williams-szindróma.

A Williams-szindrómás egyének egyes mentális területeken kifejezetten gyengék (nagy és finom mozgások, koncentrációs nehézségek, matematika, térbeli integrációs képességek, térlátási problémák, vizualitás). Más területeken viszont jó szintet érhetnek el: verbalitás, nyelvérzék, idegen nyelvek tanulása, hosszú távú memória, zenei tehetség. Képességeiket tekintve ezért mentális aszimmetria jellemző rájuk. IQ-hányadosuk 40–80 közötti érték, tehát nem véletlenül tartoznak az értelmi fogyatékosokhoz.

Ugyanakkor e szindróma gyakran átlag feletti zenei hallással, abszolút hallással, átlag feletti zenei tehetséggel és muzikalitással párosul. Fogyatékoságuk tehát nem kor-

látozza őket a zenei tevékenységükben. Az organikus háttért vizsgálva a szakemberek megállapították, hogy a William-szindrómás egyének agya átlagosan 20%-kal kisebb a normál agynál, és alakja is szokatlan, mert a kisebbedés kizárólag az agy hátsó felében, a tarkó- és a fali lebenyekben jelentkezik. A halántéklebenyek ugyanakkor normális, vagy a normálnál nagyobb méretűek. Ez megmagyarázza a téri-vizuális érzék súlyos fogyatékosságát, illetve a verbális és a zenei képességek fejlettebb voltát esetükben.

Gyógypedagógusi munkám az elmúlt 38 évben az ELTE Bárczi Gusztáv Gyakorló Iskolához kapcsolódik. Ez az iskola az első és egyetlen munkahelyem, ahol több fokozat végigjárása után jelenleg igazgatóként végzem a munkámat. Iskolai és zenei pályafutásomhoz sok szép élmény, siker kötődik. Tanítás, kórusvezetés, szakköri munka, szereplések, hallgatói gyakorlatok, tankönyvírás, elméleti előadások tartása az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Karon és a Psalmus Humanus Művészetpedagógiai Egyesület tagjaként, az iskolai munkán kívül pedig fellépések különböző zenekarok tagjaként. Valamennyi tevékenységem közül legfontosabbnak mindig a figyelem felhívását éreztem arra a tényre, hogy nagyobb hangsúlyt érdemelne a sajátos nevelési igényű gyermekek ének-zenei oktatása. Ha egy kicsit sikerült erre rávilágítanom, akkor sikeresnek érzem magam.

BIBLIOGRÁFIA

- DR. CZEIZEL Endre: *Zeneszerzők, gének, csodák*. Budapest, Galenus, 2014, 421–430.
- GEREBEN Ferencné: *Teremtő erő – művészet, terápia, gyógyító pedagógia = Fejlesztő Pedagógia*, 2017, 1–2. sz., 12–18.
- HÖFFLERNÉ PÉNZES Éva: *A tanulási és magatartási problémák összefüggései a végrehajtó funkciók tükrében = Gyógypedagógiai Szemle*, 2017, 4. sz., 259–272.
- JANURIK Márta – JÓZSA Krisztián: *Enyhén értelmi fogyatékos gyermekek zenei képességének fejlettsége = Magyar Pedagógia*, 2016, 1. sz., 25–50.
- MESTERHÁZI ZSUZSA: *A gyógypedagógiai nevelés mint terápia = Iskolakultúra*, 2001, 2. sz., 29–33.
- DR. RANSCHBURG PÁL: *A gyermeki elme*. Budapest, Athenaeum, 1904, 188.
- DR. TÓTH László: *Akadályozottság és tehetség = Tehetség*, 2010, 3. sz., 3–4.

JEGYZETEK

1 DR. TÓTH László: <i>Akadályozottság és tehetség = Tehetség</i> , 2010, 3. sz., 3–4.	10 GEREBEN: <i>i. m.</i> (2017), 14.
2 DR. TÓTH: <i>i. m.</i> (2010), 3–4.	11 GEREBEN Ferencné: <i>i. m.</i> (2017), 18.
3 DR. TÓTH: <i>i. m.</i> (2010), 3.	12 HÖFFLERNÉ PÉNZES Éva: <i>A tanulási és magatartási problémák összefüggései a végrehajtó funkciók tükrében = Gyógypedagógiai Szemle</i> , 2017, 4. sz., 259–272.
4 DR. TÓTH: <i>i. m.</i> (2010), 4.	13 DR. RANSCHBURG Pál: <i>A gyermeki elme</i> . Bp., Athenaeum, 1904, 188.
5 JANURIK Márta – JÓZSA Krisztián: <i>Enyhén értelmi fogyatékos gyermekek zenei képességének fejlettsége = Magyar Pedagógia</i> , 2016, 1. sz., 25–50.	14 DR. CZEIZEL Endre: <i>Zeneszerzők, gének, csodák</i> . Budapest, Galenus, 2014, 421–430.
6 JANURIK–JÓZSA: <i>i. m.</i> (2016), 28.	15 DR. CZEIZEL: <i>i. m.</i> (2014) 426.
7 JANURIK–JÓZSA: <i>i. m.</i> (2016), 43.	16 DR. CZEIZEL: <i>i. m.</i> (2014) 427.
8 MESTERHÁZI Zsuzsa: <i>A gyógypedagógiai nevelés mint terápia = Iskolakultúra</i> , 2001, 2. sz.	17 DR. CZEIZEL: <i>i. m.</i> (2014) 427–428.
9 GEREBEN Ferencné: <i>Teremtő erő – művészet, terápia, gyógyító pedagógia = Fejlesztő Pedagógia</i> , 2017, 12. sz., 12–18.	18 DR. CZEIZEL: <i>i. m.</i> (2014) 428.
	19 DR. CZEIZEL: <i>i. m.</i> (2014), 430.

A zene a legfontosabb!

Beszélgetés a Kodály-módszer külföldi megjelenéséről

A beszélgetés résztvevői:

- **B. Horváth Andrea** karnagy, zenetanár, a Magyar Kodály Társaság társelnöke
- **Hartyányi Judit** karnagy, nyugalmazott művésztanár, a Magyar Kodály Társaság volt társelnöke
- **Körtvési Katalin** karnagy, művésztanár, a Kodály Intézet munkatársa
- Moderátor: **Fehér Anikó** karnagy, népzenekutató, a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézete tudományos főmunkatársa

Fehér Anikó (FA): B. Horváth Andrea 1977-től jár Olaszországba tanítani. Andrea, ki motivált téged arra, hogy külföldön is taníts?

B. Horváth Andrea (BHA): Ez egy évvel korábban kezdődött. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat szervezésében az Esztergomi Nyári Zenei Egyetemen Szőnyi Erzsébet¹ vezetésével külföldieknek tartottak Kodály-módszeres bemutatókat, minden nap 45 perces élő órákkal. Ez két hétig tartott, öt csoportban dolgoztunk. Volt egy spanyol csoport Ördögh László² vezetésével, a németeket Szabó Tibor³ vezette, a franciákat Kollár Éva⁴, az angolokat Ispán Franciska⁵, én pedig az olaszokat. Akkor beszéltem először valódi olasz emberek előtt. 1977-ben a minisztériumtól kaptam egy felkérést (ma sem tudom kinek az ajánlásával), amelynek nyomán Bántainé Sipos Évával⁶ eljutottunk Olaszországba, Citta di Castellóba. Itt a kamarazenei fesztiválokat Giuseppe Juhar, az A. M. O. R.⁷ és Domenico Cieri⁸ szervezte, de Juhar volt a megálmódója ennek az egész Kodály-útnak. Halála után felesége, Monica Ryba szervezte ezeket az eseményeket. Akkor már a módszertani kurzusokat egyedül vezettem. A kamarazenei fesztiválok folyamatába beillesztette a Kodály-koncepciót. Hatvan főnek kellett előadnom két héten keresztül minden délelőtt, délután két csoportra (angol és olasz) osztva dolgoztunk. A módszer iskolai felépítésétől kezdve a tankönyvekig sok mindenről volt itt szó, és közben az a hatvan fő aktívan próbálkozott a Kodály-módszerrel.

FA: Hartyányi Juditnál jól olvastam, hogy az idei év lesz az ötvenedik a Kodály-program elindítása óta az Egyesült Államok nyugati partján? Persze, amellet Angliában tízszere, Manilában, a Fülöp-szigeteken (ami nem egyszerű helyszín) hétszer tanítottál, ezenkívül jártál Írországbán és Malajziában. Hol volt a legjobb?

Hartyányi Judit (HJ): Valóban ez az ötvenedik év. A San Franciscóhoz közeli, oaklandi Holy Names University-n ötven éve kezdte Sister Mary Alice Hein⁹ a Kodály-programot, amely összefügg azzal, hogy Kodály Zoltánnal és Szőnyi Erzsébettel találkozott, majd eljött a budapesti Zeneakadémiára tanulni. Visszatérve hazájába, megalapította ezt a programot az egyetem zenei fakultásán belül. Most ugyan a módszer külföldi életéről beszélünk, de mi itt valamennyien magyar iskolában kezdtünk, és minket is a Kodály-módszer szerint tanítottak. Mi ezt visszük tovább. Magyarországi tanulmányok

és tapasztalatok után kerültünk abba a helyzetbe, hogy külföldre vihettük ezt a tudást. Számunkra az a legfontosabb, hogy itthon tanultunk, tanítottunk és tanítunk, de van lehetőségünk arra, hogy másutt is dolgozzunk. Hogy hol a legjobb? Azt hiszem, ez összefügg azzal, hogy az ember hol tölt több időt, akár visszajáróként, akár egy egész évet végigdolgozva. Számít, hogy mennyire ismeri meg a tanítványait, azok képességeit, és az, hogy hol látja a legjobbnak a saját és hallgatói eredményét. Ez a fontos, és ha ez jó, akkor jól érezzük magunkat!

FA: Körtvési Katalin, mint a Kodály Intézet tanára itthon is tanít, de rengeteget jár külföldre. 2018-ban addig hat vagy hét helyen voltál már, Ausztráliától Írorszáig. Más-e külföldieket itt, a Kodály Intézetben tanítani, illetve a saját hazájukban?

Körtvési Katalin (KK): Bizonyos értelemben sokkal könnyebb itthon tanítani. Már csak azért is, mert több idő van arra, hogy fejlődjenek a hallgatóink. Mi az intézetben együtt tanítjuk a szolfézst és a zeneelméletet, heti kétszer két és fél órában találkozunk a hallgatókkal. Ez nagyon sok idő, megterhelő a tanárnak és a hallgatónak is, de sokkal hatékonyabb annál, mint amikor kiutazunk egy háromnapos, vagy egy-két hetes kurzusra. Én ezeket a kurzusokat inkább csak amolyan bebetöltő kurzusoknak tartom, afféle *fast food education*nek, mert ezek az alkalmak arra nagyon jók, hogy mutassunk egy keresztmetszetet arról, hogy hogyan is folyik a tanítás az intézetben, de az igazi tudáshoz ez nagyon kevés. A cél az, hogy ők jöjjenek hozzánk hosszabb időre tanulni, ne mi utazzunk. Szóval itthon sokkal jobb és könnyebb a dolgunk.

FA: Talán Kodály szellemisége is segít Kecskeméten... Mostanában egyre többször bukkannak fel a sajtóban olyan hírek, hogy a Kodály-módszer itthon már nem él, csak külföldön használják. Hogy is van ez valójában? Mi lehet az alapja ezeknek a véleményeknek?

BHA: Nem tudom, hogy miért vannak ilyen vélemények. Az elmúlt időben több eseményen, beszélgetésen vettem részt – diplomaátadás, kutatás és egyebek –, ahol boldogan énekeltek olyan emberek is, akik azt mondták, hogy sohasem volt énekórájuk és nem szeretik az éneklést. Nem gondolom, hogy ők az anyatejjel szívták magukba ezt a tudást. Biztos, hogy mindenki részesül zeneoktatásban az iskolákban, de talán lehet, hogy nem a mai kor elvárásainak megfelelően, vagy nem olyan értékes anyagokkal találkozunk. Nem mondhatjuk, hogy nincs itthon ének-zenei oktatás. Abban azonban biztos vagyok, hogy sokat lehetne tenni azért, hogy hatékonyabb legyen.

FA: Valószínűleg nagyon sok függ a tanártól is...

HJ: Keveset énekelnek a gyerekek otthon, kevés az iskolai óraszám, a tanárképzés legfőbb gondja is az, hogy az éneklés háttérbe szorul. Kodály módszere pontosan az éneklésből, az aktív zenélésből indul ki, azt célozza meg. Nagyon fontos, hogy az éneklés ne vesszen el. Egyrészt a média túltengésének is következménye az, hogy keveset éneklünk.

BHA: Konferenciánk korábbi előadásából többször az csengett ki, hogy a legfontosabb a ritmus. Kicsit úgy éreztem, hogy egy Orff-konferencián¹⁰ vagyunk, holott mi Kodályról beszélünk, aki szerint az éneklés a legfontosabb, arra épül minden.

FA: Kérem, hogy meséljete életutatok legizgalmasabb és legfontosabb eseményeiről!

BHA: Megjelent egy módszertani könyvem olasz nyelven 2001-ben. Ezt használják a tanítványaim Olaszországban, a címe: *Dal so-mi fino ai classici*¹¹. Ebben harminc fejezetben foglaltam össze a Kodály-módszer lényegét az olasz tanárok részére, az ő kérésükre. 1987-ben ennek az alapanyaga Kecskeméten első díjat nyert a Kodály Intézet pályázatán. Az évek folyamán bővült a kötet gyakorlati példákkal, újabb zenei anyaggal. Lépésről lépésre írom le benne a zenei írás és olvasás, a daltanítási módszerek, a készségfejlesztés lehetőségeit, azaz az ének-zene tanítás módszertanát. A könyv olaszországi bemutatóján, a római Magyar Akadémián egy nagyszerű olasz gyermekkórus működött közre, de bemutatót is tartottam ugyanakkor a Santa Cecilia Egyetemen¹² a Kodály-módszerről, ezeken részt vett Kodály Zoltánné is.

Van nekem egy repülőkottás fakanalam, amit mindenhol viszek magammal, és ezt minden kurzus végén egy-egy hallgató megkapja. A sorsolás a legnagyobb izgalmak között zajlik. Nemzeti színű szalag van a nyakán, amely Olaszországban külön érdekességnek számít a színek miatt. Ez egy Ádám Jenő-féle *repülőkotta*-segédeszköz, amelynek arcot is rajzolok. Az olasz iskolákban bemutatókat tartunk a szülőknek is, gyermekjátékokkal, kis mozgással egybekötve. Gyermekfoglalkozásokat is tartottam, korábban sosem látott gyermekeknek. A meghívók zeneiskolák vagy zenei egyesületek részéről érkeznek, utóbbinak nagy hagyománya van ott. Jó lenne, ha ezt mi is követhetnénk. Legtöbbször a római Magyar Akadémián tartottam foglalkozást.

2017-ben Kínában egy tízórás workshopot tartottam 370 embernek, akiket azonnal két szólamban próbáltam kézjelzéssel éneklésre bírni. Ennek keretében 15 pekingi iskolással egy bemutatóórát is prezentáltam. Iskolásokkal dolgoztam Shenzenben is a 13. Nemzetközi Kulturális Szakvásáron. Két nap alatt négy foglalkozást láthattak a látogatók. Érdekesség, hogy az ő tanáruknak – mint kiderült – magyar tankönyvei is vannak. A gyerekek nagyon ügyesek voltak, a tanáruknak pedig tudtam néhány tanácsot adni. Sanghajban óvodásokkal dolgoztam négy alkalommal.

HJ: 1996-ban kezdtük egy a gyermekkari fesztiválok szervezését a Holy Names Egyetemen, 2007-ben az egyetemhez közeli templomban tartottuk a zárógálát, mert csak ott fért el a hét-nyolc kórus. Ide a Kodály-koncepció alapján tanuló gyerekkarokat hívtunk meg, illetve akiknek a tanárai már az egyetemen tanultak. A Fülöp-szigeteken megismert kórusom Llangollenben¹³ a kórusversenyen nagydíjat nyert, messzire jutottak. Itt voltak az idén [2018-ban – *a szerk.*] Szabó Dénes¹⁴ Cantemus-fesztiválján is, Nyíregyházán. Velük sokat dolgoztam, egyszer egy másfél órás próbán megtanulták Kodály Táncnótáját és ezt a nem könnyű művet folyamatában el tudták énekelni. Ez nagyon nagy öröm, mert ez azt mutatja, hogy helyesen tanulták a módszert, a szolmizálást és annak alkalmazását. Nemrég volt a már említett oaklandi nyári kurzus 50. évfordulója, a campuson lévő kápolnában, ahol visszatérő hallgatóink is énekeltek.

KK: A Zeneakadémián a Kodály-filozófiában gyökerezett Kokas-pedagógiát¹⁵ tanítom. Egyik végzett hallgatóm mondta: „Visszakaptam azt a zenét, amiért elkezdtem tanulni.” A profívá érett zenészek, zenetanárok, elveszítik a zene teljes befogadásának érzését, megkopik a varázs. Pedig a zenetanulásnak minden szinten élményszerűnek kell lennie, és az éneklésen alapuló Kodály-módszerrel még egyetemi szinten is vissza lehet csempészni a hallgatók szívébe a zenét, a zeneelmélet-órákon is. Ezt itthon az anyatejjel szívják magukba a szerencsések. De Malajziában például alapvető dologgal küzdünk.

Gyakran a kéthetes kurzus azzal telik el, hogy megtanuljuk, hogyan kell megteremtenie az atmoszférát az osztályteremben a tanárnak a megtanítandó dalhoz. Mert bizonyos értelemben nem a szó, a mi, a ti-ti vagy bármely elméleti tudás a lényeg. A zene a legfontosabb! Ha el tudom varázsolni a gyerekeket, akkor nyertem. Ezt a lelki hozzáállást nem szabad elveszítenünk. Bizonyos országokban ez nem okoz problémát, nem az akadémikus tudás a zenetanítás lényegi pontja, hanem az élmény. A közös élmény, s ezért sokkal több embert, fiatalot mozgósítanak amatőr énekkari és zenekari szerveződésekkel. És néhol (például Írországból, Portugáliából) ezek az együttesek megdöbbentően profi teljesítményt nyújtanak. Néha az az érzésem, hogy nálunk a zeneakadémiai oktatás egy kissé arisztokratikussá vált. Egyfajta elitképzésben van részünk. Külföldön „plebejusabban” nézik ezt a dolgot.

Ausztráliában rengeteg tanárt, de rengeteg amatőrt is tanítok, mert ott az amatőröket is hívják, befogadják az úgynevezett nyári iskolákba. Ez évente egyszer van, két hétig tart és 6–84 év közöttiek voltak a tanítványaim. A brisbane-i kurzus óriási, százak látogatják évről évre. Itt három egymást követő évben kötelező mindenkinek szolfézsra járni, akármilyen kurzusra is érkezett: operaénekes, jazz-zongorista vagy tanári kurzusra. A Kodály-alapú szolfézs fontos és kötelező mindenkinek, és nagyon szeretik.

Kínában – ahogy már hallottuk – be vagyunk dobva a mély vízbe. Ráadásul angol-kínai fordítóval dolgozunk. Volt olyan város, ahol Kokas-pedagógiát tanítottam óvodásoknak. Itt a csend megteremtése volt a legnagyobb kihívás. Nehéz volt eljutni például egy Bach-zongoradarabhoz, sok mindent ki kellett találni gyorsan, játékosan.

FA: Több közös gondolatot lehet felfedezni az elbeszéléseitekben, de a legtöbbször elhangzott tanács: a legfontosabb a zene. Kodály-módszert, Kodály-tudományt tanítunk, amelynek fontos eleme a muzsika.

HJ: Volt ma egy előadás, amely a Kodály-művek előadásáról, gyakorlati használatosságáról szólt. Volt szó itt olyan tanárról is, aki a Kodály-műveket gyakorlásra használja. Célunk a tanítványok elvezetése a zenéhez. Ha én, a tanár szeretem a zenét, akkor a gyerek is szeretni fogja. Persze, a gyakorlás is nagyon fontos. De a zene és a gyerek szeretete a legfontosabb. Ha bedobnak minket a mély vízbe bárhol a világon, Malajziában, Kínában vagy éppen Amerikában, ezen a helyzeten mindenképpen a zene segít át minket. Mit is kell csinálni? Hát énekelni! Szépen artikulálva, jó testtartással. Ezt mind észrevétlenül átveszik tanítványaink.

BHA: Nagyon fontos a tanár személyisége. Sok előadásban benne volt ez, nagyon ki kell emelni. Olaszországban a tanárképzés teoretikus, megtanulják, mit kell csinálni. A gyakorlatról semmit nem tudnak. Énekórán pl. felteszik a CD-t és addig hallgatják, amíg a gyerekek meg nem tanulják a dalt. Hozzá a négyzetrácsos füzetbe leírják a szöveget, mert az is hozzátartozik. 2005-ben fél évig tanítottam egy harmadik osztályban (Róma), nem is tudták eleinte, mi az az énekfüzet. A gyerekek szerették, hogy mindig mosolyogtam, hogy soha nem kiabáltam, hogy megmondtam mit kell csinálni. Pedig én csak tettem a dolgom. Tudtam, hogy mit fogunk csinálni abban a 60 percben. (Ott 60 perc egy tanóra és a tanárnak van egy segédje, viszont nincs tankönyv. Ezért kellett azt nekem megírni.) Számomra egy darab a 333 olvasógyakorlatból¹⁶ is zene, mert van benne egy zenei kérdés és egy zenei felelet. Lehet, hogy a neve olvasógyakorlat, de azt is zeneként kell kezelni.

KK: Nagyon szerencsés embernek tartom magam. Csodálatos tanárim voltak az óvodától kezdve. Éppen ezért pontosan tudom, milyen nehéz azoknak a helyzete – és itt főleg a külföldiekre gondolok -, akik mögött nincs tanári minta. Mert ha nekem például rossz a módszertantanárom a Zeneakadémián, akkor a múltamból veszek példát.

A tanárképzőbe nagyon fiatalon kerültem tanítani. A mentorom Kocsárné Herboly Ildikó¹⁷ volt, aki havonta megnézte az óráimat. Eleinte azt mondta, hogy sok a pedagógiai hiba, de legalább zenélünk az órán. De soha semmire nem mondta azt, hogy rossz. Nem javított, hanem ötleteket, tanácsokat adott. Az általa tanított zenei anyag, és ahogyan azt tanította, számomra örök minta. Persze vannak gyakorlatok, skálák, de a zenei anyag, amelyet átadok, döntő fontosságú. Mesterdarabokon keresztül lehet élményszerűen tanítani zenét.

FA: Biznunk kell abban, hogy Kodály módszere máig ható, fontos és működő, aki ezzel él, dolgozik és tanul, az nagyon sokra viheti.¹⁸ Rozgonyi Éva, a Magyar Kodály Társaság díszelnöke ezt üzenté szimpóziumunk résztvevőinek: „El kell hinnünk, hogy vannak tanítható, jóra és szépre vágó fiataljaink!” Vigyük hírét ennek, feltöltekezve Kodály gondolataival.

JEGYZETEK

1	(1924–2019) zeneszerző, karnagy, tanár, az MMA néhai tagja, néhai nemzet művésze.	11	A szó-mitől a klasszikusokig.
2	Karnagy, zenetanár.	12	Conservatorio di Musica Santa Cecilia, Róma.
3	Karnagy, zenetanár, a Művészeti Szakközépiskolák Szövetségének egykori elnöke.	13	Wales.
4	Liszt-díjas karnagy, egyetemi tanár, az MMA rendes tagja.	14	Kossuth-díjas karnagy, nemzet művésze, az MMA rendes tagja.
5	Karnagy, zenetanár.	15	Kokas Klára (1929–2010), zenetanár, zenepszichológus.
6	Zenetanár, a Magyar Művészeti Akadémia Zeneművészeti-díjának tulajdonosa.	16	Kodály Zoltán műve.
7	Accademia Musicale Ottorino Respighi.	17	Apáczai Csere János-díjas karnagy, zenetanár.
8	Pro Musica Studium Roma.	18	Összefoglalásom megjelent: Fehér Anikó: Kodály-módszer kontinenseken át. Kultúratudományi Szemle, 2019, 1. évf., 2–3. sz., 117–129., https://kpvk.pte.hu/sites/kpvk.pte.hu/files/kulturatudomanyi_szemle_ii-iii_egyben.pdf (utolsó letöltés: 2020.01.21.)
9	1924–2016. A Holy Names University zenetanára (Oakland, USA, CA).		
10	1895–1982, német zeneszerző, az Orff-Schulwerk zenetanítási módszer kitalálója.		

Egy tartalékos tiszt portréja az első világháború éveiből

Az első világháború centenáriumi éveiben alkalom nyílt a visszaemlékezésre, a máig ható sorsfordulók felemlítésére. Erre sokáig nem volt példa, legfeljebb a két világháború közötti évtizedekben. A nagy háború küzdelmei elvezettek Trianonhoz, ahol nemcsak a történeti Magyarország semmisült meg, de elveszett a „boldog békeidő” minden illúziója, a dualizmus évtizedeiben felépült polgári magyar társadalom életformája. A háború ténye egészében megváltoztatta a magyar társadalom életét, még ha a háború négy esztendőn át a magyar határokon túl dült is. A fegyverforgatásra alkalmas férfiakat elvitték katonának, ez érintette az értelmiség köreiből kikerült tartalékos tiszteket is. A háború hatalmas veszteségekkel járt: majd egymillió magyar férfi halt meg a végtelen orosz mezőkön vagy az Isonzó völgyében, ahol elképesztő kis területen éjjel-nappal ágyúzták a szemben állók sziklák közé telepített állásait. A háború halállal, véres testi és lelki sérülésekkel jár, gondoljunk csak Gyóni Géza emlékezetes versére.

A világháború történéseit feldolgozták történeti munkákban, regényekben és visszaemlékezésekben, de az igazi „beleélést” a harctéri naplók, a távolból hazairt levelek adják. Az elmúlt évtizedekben ilyen írások közzétételére nem volt lehetőség, mert a működő rendszer ideológiája nem adott zöld utat ilyenre. Talán a nagy háború centenáriuma majd Trianon emlékezete lehetőséget ad a világháború és következményei minden vonatkozásának feltárására, mint a Corvina Könyvkiadó néhány évvel ezelőtt nyomtatásban megjelentetett *Egy magyar úr a XX. században. Neย์ Ákos tartalékos tüzér főhadnagy első világháborús emlékezései és családi levelezése 1914–1918 c.* könyve. A kötetet Neย์ Ákos unokája, Buzinkay Géza történész, az egri Eszterházy Károly Főiskola emeritusz professzora, ismert irodalomtörténész rendezte sajtó alá. A kötet 114 levelet, visszaemlékezéseket, verseket és gazdag képanyagot tartalmaz. A kötet bevezetőjében Buzinkay Géza a következőket írja:

„Neย์ Ákos kéziratához, leveleihez, családi hagyatékként jutottam hozzá, s a belőlük kirajzolódó egyénisége, a családtagok világa, mindennapi életük atmoszférája szinte kikényszerítették, hogy foglalkozzam velük, és hozzáférhetővé tegyem őket. Az csupán véletlen, hogy az első világháború centenáriumával együtt mostanában százévesek ezek az írások: önmagukban, évforduló nélkül is értékesek és érdekesek lennének.”

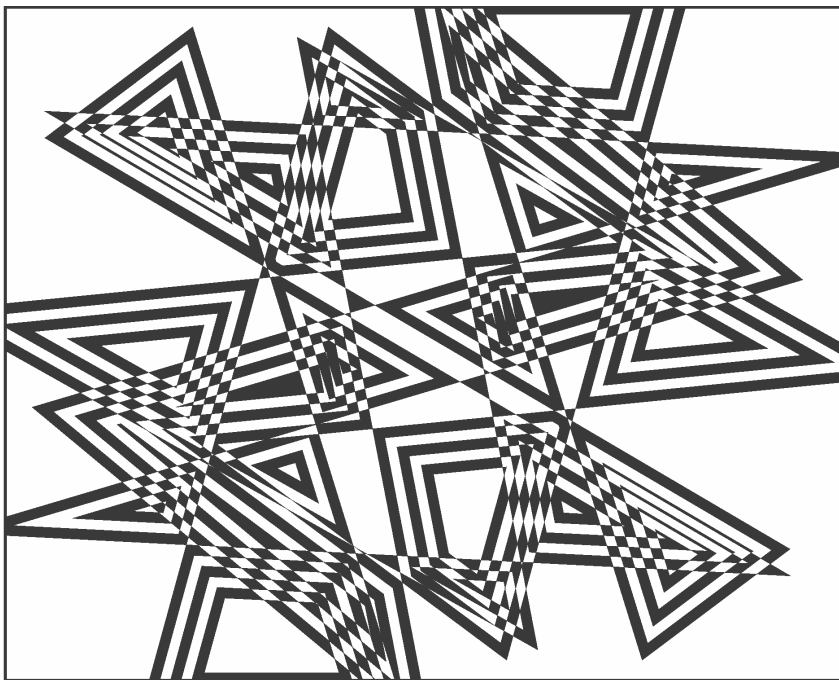
„A Harctéri emlékezések képei, a rajzok és fényképek az eredeti kéziratba beragasztva találhatóak, [...] Ezeket a képeket a kézirat szerinti eredeti helyükre iktattam be. A háborús háterszág és a benne élők mindennapjait ábrázolja az első világháború idején megírt családi levelek gazdag gyűjteménye. [...] A levelezés másik nagy része már más családtagoktól származik, és mindegyik a háborús létviszonyokról, hírekről, a katonáskodó családtagok sorsáról szól, jellemző bepillantást enged a háterszág viszonyaiba, hétköznapi életébe. Számos portré rajzolódik ki bennük egy olyan magyar polgári és polgárosuló elitről, amely organikus módon, konzervatív liberális elvek és célok jegyében kívánta volna Magyarországot modernizálni, amihez szaktudást szerzett, és amelyért áldozatokat hozott. Az ő fáradozásuk értelmét, sorsukat törte derékba, helyrehozhatatlanul az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása. Az 1918 végén íródott levelek a pusztulás és szétesés képeit rögzítették.”

Neย์ Ákos (1881–1967) mérnök volt, az előzményekben említett fiatal értelmiség megtestesítője. A két világháború között a magyar vasúti közélet egyik vezető szereplője. Karrierjének csúcsa a MAV, majd DSA (Duna–Száva–Adria Vasút) fejlesztési igazgatói

posztja, de eltöltött másfél évtizedet a Vasúti és Hajózási Főfelügyeleten is. Az első világháborúban a galíciai fronton teljesített szolgálatot mint tartalékos tüzértiszt. Naplóját, majd az abból készített „emlékezését” a bevonulástól vezette addig, amíg be nem rendelték a Kereskedelemügyi Minisztériumba, ahonnan a Minisztérium képviselőjeként a bécsi Kriegsministeriumba delegálták. A visszaemlékezés mellett található egy „Kriegs-Notes 1914-1915” feliratú jegyzetfüzet, amely tiszti és legénységi névsorokat tartalmaz.

A könyvet jó szívvel ajánljuk minden kutatónak, a korszak iránt érdeklődőnek, hiszen e napló és a levelezés több, mint egyszerű leírások gyűjteménye, stílusa, a mondanivaló megszerkesztése valós irodalmi élményt nyújt történészeknek és az egyszerű olvasónak egyaránt.

(Egy magyar úr a XX. században. Neő Ákos tartalékos tüzér főhadnagy első világháborús emlékezései és családi levelezése 1914–1918. [Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezetőt írta: Buzinkay Géza.] Budapest, 2014, Corvina, 304 p.)

Christa Case Bryant

Kiberbiztonság 2020: Mit tud Észtország az oroszok kijátszásáról

Miért aktuális ez?

Az orosz hekkerek 2016-ban az Egyesült Államok mind az 50 államának a szavazórendszerébe behatoltak. Most, hogy elkezdődnek a 2020-as választások, Észtország néhány tanulsággal szolgál arra vonatkozólag, hogy – a nagyszülőktől a kockáig, azaz számítógépes zsenikig – mindenki bevonásával miképpen kerülhető el az adatok megsértése, hogyan küzdhető le a félreinformálás.

Ha egy mai Paul Revere¹ átlovolgogna a kiberterén, és azt kiáltozná, hogy „Jönnek az oroszok!”, Jaan Priisalu az elsők közt lenne, aki nepe megmentésére sietne.

Az orosz kiberharcosok leküzdése nem ismeretlen feladat Priisalu úr, a szűkszavú számítástechnikus számára, akinek legjobb döntései nemritkán a szaunában születnek. Amikor feltételezések szerint orosz hekkerek hajtották végre 2007-ben a világ első politikai indíttatású kibertámadását egy nemzet ellen, Jaan Priisalu az ország vezető bankjában az informatikai kockázatkezelés irányításáért volt felelős. Jelenleg kutató a Tallinni Műszaki Egyetemen. Egy szomorú novemberi napon piros pöttyös zokniban és papucsban üldögél az irodájában, amikor megszólal a telefon. Andrus Padar, az Észt Védelmi Liga kiberszervezetének parancsnoka keresi, és azt kérdezi, hogy Priisalu tud-e csatlakozni a heti gyakorlathoz.

A körülbelül 300 000 dolláros szűk költségvetés mellett, amelyből az irodai helyiséget és a néhány alkalmazottat is fizetni kell, Padar a Priisaluhoz hasonló önkéntesek százaitól függ, akik hajlandók

estéiket és hétvégéiket az ország kibervédelmének erősítésével tölteni. Mindent megtesznek az általános iskolákban tartott előadásoktól kezdve a bonyolult szimulált kiberválságok tervezéséig, hogy a kormányhivatalnokok finomíthassák reagálási készségeiket.

Ezeket az önkénteseket kedvesen csak „kockatartálosoknak” hívják, és főként abból az életteli észt számítógépes közösségből származnak, amely a Skype mögötti eredeti szoftvert kifejlesztette. De vannak köztük tanárok, jogászok, közüzemi dolgozók, sőt még egy pap is.

„Alapvetően ingyen folytatják a küzdelmet, és ez a szépsége a szabad akarattól vállalt cselekedeteknek” – mondja Aivar Sarapik, észt ortodox pap, aki az egység lelkészeként szolgált annak megalapítása óta. – Védjük az életstílusunkat, védjük az értékrendszerünket, és védjük azt, akik vagyunk.”

Ők Észtország modern kori polgárai. Annak a nagyobb kiterjedésű elektronikus védőbástyának a részét képviselik, amelyet a balti nemzet a 2007-es támadások óta épített ki; ez utóbbiak egy olyan 21. századi konfliktus prototípusát jelentették, amelyen Oroszország azóta finomított és számos nyugati demokráciában alkalmazott. Az akadémikusoktól a nagykövetekig, a katonatisztekől a választási rendszerben dolgozókig mindenkit segítségül hívó Észtország példaként szolgál a többi olyan más ország számára, amelyek mindenáron igyekeznek fellépni Moszkva beavatkozása ellen.

Észtországi és washingtoni szakértők szerint Oroszország a nyugati demokráciák aláásására tör, egyrészt saját világban elfoglalt helyzetének erősítése, másrészt az országukon belüli demokratikus törekvések elnyomása céljából. Mindezt úgy teszi, hogy kétségeket támaszt a demokráciát illetően, aláassa a demokratikus vezetőkbe és intézményekbe fektetett közbizalmat, továbbá megosztja a nemzeteket és a szövetségeket. A külföldi betolakodók bizonyították, hogy a szavazási listáktól a bankrendszerekig és a magánszemélyek laptopjaiig mindenhová be tudnak hatolni.

¹ Amerikai hazafi, aki 1775-ben éjszakai vág-tájával figyelmeztette a gyarmati seregeket a közelgő brit csapatokra.

„Az ellenség, aki a törvényes rendet akarja bomlasztani vagy félelmet, zűrzavart és társadalmainkkal szembeni bizalmatlanságot akar kelteni, szerte az egész világon működik, és tudjuk, hogy nem riad vissza attól, hogy újra alkalmazza hatékony módszereit” – mondja Liisa Past, az észti Nemzetbiztonsági és Védelmi Koordinációs Egység nemzeti kiberkockázati főtisztviselője.

Észtország fontos tanulságokkal szolgálhat az Egyesült Államok számára a 2020-as választások előkészítése során, és mindeközben azt keresi, hogy miképpen védekezzen még jobban az orosz beavatkozással szemben, amely négy évvel ezelőtt felbolydította az országot. Ez az Oroszország peremén lévő apró ország, világszerte ismertté vált mind kiberbiztonsági szakértelmének, mind biztonságos online szavazási rendszerének köszönhetően. A legnagyobb védelmet azonban egyáltalán nem a technika jelenti; ez a gondolkodásmódban rejlik – annak közös megértésében, hogy egy védelmező kibernetikai fal éberséget követel, de nem vészmadárkodást, gyorsaságra és egységes szándékra van szükség, amely elősegíti a különböző ágazatok közötti koordinációt.

„A 2007-ben tanult lecke minden országra vonatkozik, nagyságtól függetlenül – mondta Marina Kaljurand, észti kiberbiztonsági szakértő, volt amerikai nagykövét, aki jelenleg az Európai Parlamentben dolgozik. – Az Egyesült Államoknak azt a tanácsot tudnám adni, hogy ne várjanak egy „9/11 kibertámadásig”², hanem sokkal korábban fogjanak össze.”

2007-ben egy tavaszi estén Heli Tiirmaa-Klaarnak épp sikerült ágyba parancsolnia gyerekeit este 11 órakor, amikor megszólalt a telefon. Férje egyik kollégája volt, aki azt követelte tőle, hogy ébressze fel a férjét. Azt mondta, hogy egy zavargások szétoszlására használt vízágyú áll az Európai Bizottság belvárosi irodaépülete előtt. „*Biztos csak képzeledsz?*”, idézte fel Heli Tiirmaa-Klaarnak erre adott válaszát. A fővárosban nyugalom honolt, amióta Észtország 1991-ben visszanyerte függetlenségét a Szovjetuniótól.

2 A 2001. szeptember 11-ei terrortámadások, az al-Káida terrorszervezet összehangolt öngyilkos merényletsorozata volt az Egyesült Államok ellen.

De való igaz, a tiltakozók kirakatokat zúztak be, gyújtogattak és azt kántálták kórusban, hogy „Oroszország, Oroszország, Oroszország!” Többségük Észtország népes orosz kisebbségéhez tartozott, és felháborította őket az észti kormányzatnak az a döntése, hogy egy – a Bronz katonaként emlegetett – vitatott, szovjet hősi emlékművet előkelő belvárosi helyéről egy közeli katonai temetőbe helyeznek át. Ennek tágabb háttérében az a feszültség áll, amely a Vlagyimir Putyin elnöksége alatt újjáledő Oroszország és a NATO között van; ez utóbbi jelenléte ma Oroszország közvetlen szomszédságában érezhető – annak köszönhetően, hogy három évvel ezelőtt Észtországot felvették a NATO-tagok közé.

Először úgy tűnt, hogy a tiltakozások a helyi fiatalok spontán kitérői voltak. De röviddel utána összehangolt kibertámadások hulláma bénította meg a kormányzati oldalakat, újságokat és bankokat. Az észteknek nem tartott sokáig, hogy megbizonyosodjanak arról, hogy Oroszország állt a digitális támadások mögött, különösen akkor, amikor az orosz bűnüldöző hatóságok elzárkóztak attól, hogy együttműködjenek észti társaikkal a tettesek felderítésében.

„Elhatároztuk, hogy sokkal ellenállóbbnak kell lennünk, és gondoskodnunk kell róla, hogy ha esetleg ismét valami hasonló történik, akkor majd készen állunk” – mondja Tiirmaa-Klaarné asszony, a kiber-diplómácia különleges megbízatású nagykövete, aki akkor a védelmi minisztériumban dolgozott.

A Bronz katonát, a II. világháborús szovjet áldozatok tiszteletére állított emlékművet Tallinn belvárosától erre a kevésbé központi helyre, a temetőbe vitték át 2007-ben, mivel az észtek azt a szovjet megszállás szimbólumának tekintették. A lépés azonban az oroszok lázadását váltotta ki és orosz kibertámadások hullámát indította el.

Az észtek nagyon is tudatában vannak az őket manipulálni és megtéveszteni akaró moszkvai kísérleteknek. Szovjet állampolgároként alá voltak vetve mindennek kezdve a propagandával teli tévéközvetítésektől a leplezettebb üzemekig: az észteknek van egy múzeumuk egy előkelő tallinni szállodában, ahol többek között látni lehet, hogy a KGB miként rejtette bele hírhered lehallgatókészülékeit a tányérokba a szálloda éttermében. „Hatvan év tapasztalattal rendelkezünk a sorok között olvasás

és a virágnyelven beszélés terén – mondja Tõnu Tammer, az Észt Információsrendszer Hatóság számítógépes vészhelyzet-elhárító csoportjának vezetője. – Voltaképpen kedves ellenségeink csiszolják képességeinket a fiatalabb nemzedék számára.”

A közösi oldalak és az internet új lehetőségeket teremtettek Oroszország számára, hogy beszivárognak a hálózatokba és mérhetetlenül nagyobb sebességgel és hatókörben terjesszenek hamis információkat. Az Egyesült Államok hírügynökségei egy orosz kiberkémkedéssel foglalkozó céget vádoltak azzal, hogy behatoltak a Demokratikus Nemzeti Bizottság számítógépes hálózataiba a 2016-os amerikai elnökválasztást megelőző időszakban. Később orosz hekkerek Hillary Clinton kampányfőnöke, John Podesta magán-e-mailjeinek ezreihez jutottak hozzá. Tágabb értelemben az USA nyomozói mind az 50 államban bizonyítékokat találtak arra, hogy az oroszok behatoltak a választási rendszerbe, még ha legtöbb helyen ez nem is befolyásolta a szavazást.

Szintén Oroszország áll első számú gyanúsítottként az egyik legköltségesebb kibertámadás, a NotPetya [zsarolóvírus] mögött, amely Ukrajna ellen irányult 2017-ben, aztán 64 országba terjedt tovább, a becslések szerint 10 milliárd dollár (2890 milliárd forint) kárt okozva.

Észtországot azonban gyakorlatilag nem érintette ez a támadás. Az egész társadalmat átfogó módon – Padar úr önkéntes Kibervédelmi Ligájától a bonyolultabb jelszavak használatára megtanított nagyszülőktől – óriási polgári és kormányzati hálózatot fejlesztett ki az ország, hogy megvédje a fiatal demokráciát az idegen betolakodóktól. Ez az ország szomszédainak megerősítését is jelentette, részben egy közös kibergyakorlatokról szóló ötletnek köszönhetően, amely akkor pattant ki Priisalu úr fejéből, amikor néhány svéddelel együtt saunázott. Évekkel a szeptember 11-i terrortámadás után, amikor Észtország csatlakozott a NATO-hoz, azt javasolta, hogy szívesen otthont adna egy kibervédelmi tevékenységre fókuszáló központnak. A többi tag kezdetben így válaszolt: „Kiber? Épp nyakig benne vagyunk, hogy segítsünk harcolni az afganisztáni háborúban.” Azonkívül, kétségbe vonták, hogy az aprócska Észtország sokat tudna ez ügyben tenni. A 2007-es támadások után azonban a NATO beleegyezett a kezdeményezés támogatásába.

„Híján vagyunk az embereknek és az erőforrásoknak? Igen. 1,3 millióan vagyunk az ebben országban – mondja Jaak Tarien ezredes, aki a NATO Kibervédelmi Kiválósági Központját (Cooperative Cyber Defense Center of Excellence, CCDCOE) felügyeli jelenleg Tallinnban. 2007 azonban ráébresztette az embereket az ügy fontosságára, és [az észtek] talán tudják, mit csinálnak.” Ma a CCDCOE ad otthont a világ legnagyobb, éles helyzetet szimuláló kibervédelmi gyakorlatának. A „Locked Shields”, azaz „Zárt pajzs” néven ismert évi hadgyakorlat több mint 1200 résztvevőt vonz ide, közel 30 országból.

2019 áprilisában a forgatókönyv egy nemzeti választások alatti összehangolt kibertámadás-sorozatról volt szó, amely azt próbálta manipulálni, hogy a nyilvánosság hogyan érzékelt a választási eredményeket, valamint létfontosságú szolgáltatásokat is érintett. A gyakorlat lehetőséget nyújtott a stratégiai döntéshozók és a műszaki szakértők számára, hogy megtanuljanak szorosabb együttműködésben dolgozni válság idején. Bár Észtország nem szembesült ilyen méretű támadással a szavazórendszerét illetően, éberem őrsi választási gépezetét. A kormány ingyenes kiberbiztonsági átvilágítást kínál a politikai pártoknak, és kiképezi a jelölteket a szabálysértések felismerésének és elkerülésének módjairól. Az észti biztonsági szakemberek körülbelül egy évvel a választások előtt megpróbálnak behatolni az ország szavazási rendszerébe. Értesítik a nyilvánosságot felfedezett sebezhető pontokról, és arról, hogy mit tesznek a javításuk érdekében. Az észtek több mint 40%-a ma online adja le szavazatát – köszönhetően részben annak a megnövekedett bizalomnak, amelyet az ilyen átláthatóság lehetővé tesz.

Mindezt egy 1990-ben létrehozott rendszer teszi lehetővé, amelyben minden állampolgár egyedi digitális azonosítást kap. A chippel ellátott intelligens személyi igazolvány a személyes azonosító számokkal együtt kettős hitelesítési rendszerként működik, amely lehetővé tette Észtország számára, hogy szinte minden kormányzati szolgáltatást online biztosítson. Az újdonsült szülők születési anyakönyvi kivonatot rendelhetnek a laptopjukról vagy hozzáférésük lehet gyermekeik iskolarendszeréhez, a felek szerződéseket írhatnak alá, a betegek

pedig e-recepten válthatják ki gyógyszereiket. Amikor egy biztonsági hibát fedeztek fel az ország digitális személyi igazolvány-rendszerében, a „kockatartalékosokat” hívták segítségül, ami a gyakorlati segítséget is szemlélteti, amely együtt jár a polgárok és a tisztviselők tudatosságát növelő törekvéseikkel. „Nagyon fontos, hogy ne csak ijesztgessük őket..., hanem megoldásokat is kínáljunk” – mondja Padar úr.

Az ország elektronikus biztonságának megerősítése érdekében a kockatartalékosok olyan gyakorlatokat rendeznek, mint amilyenek a NATO kibervédelmi központjában zajlanak. Az egyik kiképzés során a kormány kabinetjének tagjai egy csernobili jellegű katasztrófával szembesültek. Azt mondták nekik, hogy az Oroszországgal közös keleti határ mentén az érzékelők olyan értékekkel villogtak, amelyek a nukleáris sugárzás hirtelen megemelkedését mutatták, látszólag egy orosz atomerőmű üzemzavara miatt. Ugyanakkor a résztvevők nem tudták, hogy nincs sugárzás. Ehelyett a kibertámadás továbbította a hamis értékeket. „Az volt a cél, hogy ...káoszt hozzunk létre, és a kormánynak át kelljen gondolnia, hogy mit tegyen” – mesélte Padar úr. A gyakorlat egy pontján a kormány biztonsági szolgálata kikapcsolta a kamerákat, amelyek lehetővé tették külső megfigyelők számára, hogy figyelemmel kísérjék a kabinet tagjainak reagálását. Ez is a kiképzés része volt vagy azért történt, mert a tisztviselők nem akarták, hogy kitudódjanak a gyakorlat részletei? [kérdzte folyóiratunk.] „Ennél többet nem mondhatok” – válaszolta szűkszavúan Priisalu úr.

2018 decemberében egy történet keringett #ESTexitEU hashtaggal az orosz közösségi médiában. Azzal a céllal készült, hogy látsszék, amint valaki egy orosz származású lakost ver össze az észtt fővárosban. A támadás feltételezeten Tallinn Lasnamäe nevű kerületében történt, ahol az orosz kisebbség a 118 000 lakosnak csaknem kétharmadát teszi ki. A szovjet stílusú háztömbök megszokott látványt jelentenek Tallinn Lasnamäe városrészében. Észtország népességének körülbelül 26 százalékát az orosz kisebbség teszi ki. A célzás egyértelmű volt: az orosz ajkú lakosság nincs biztonságban Észtországban.

A Propastop nevű propagandafigyelő csoport azonban gyanúsra talált a posztokat. Az egyik önkéntes, aki biztonsági okokból nem akarta elárulni a nevét, éjszakánként fennmaradt, amikor a gyerekei már ágyban voltak, hogy kiderítse, honnan ered a sztori. Az ő és mások erőfeszítéseinek köszönhetően a Propastop kiderítette, hogy több hó látszott a képen, mint amennyi az állítólagos megveretés idején a földön – ami arra utal, hogy a hely vagy a dátum, vagy mindkettő koholmány volt. A Propastop és az oknyomozó újságírók, Holger Roonemaa és Martin Laine azt is megállapították, hogy a Facebook-on és a Vkontakte (‘Kapcsolatban’) nevű népszerű orosz közösségi médiaoldalon hamis neveket és profilképeket használtak. Miután a Facebook szembesült ezekkel a bizonyítékokkal, január közepére számos fiókot leállított. De a Vkontakte csoportok továbbra is nyitva vannak. „Semmit nem tudunk tenni, csak megfigyelünk” – mondja az önkéntes.

Ez a másik módja annak, ahogy az oroszok próbálnak beavatkozni, nemcsak Észtországban, de az Egyesült Államokban is: a téves információ terjesztése. Sőt, Amerika valószínűleg még sebezhetőbb az ilyen típusú manipulációkkal, mint a kibertámadásokkal szemben, és ez egy olyan terület, ahol az észtek – akik évtizedekig szovjet elnyomás alatt éltek – talán a legtöbbet tudják tanítani az amerikaiaknak.

Oroszország arra törekedett az Egyesült Államokban, hogy kihasználja a demokraták és a republikánusok, a liberálisok és a konzervatívok közötti ideológiai megosztottságot, és heves vitákat kezdeményezett a Twitteren vagy a Facebookon keresztül egy szentpétervári trollgyárból. A trollok olyan érzékeny témákra összpontosítanak, mint például a bevándorlás vagy a rasszizmus, amelyek közül az utóbbi a 2016-os választások idején a hamis orosz számlatevékenységnek kb. kétharmadát tette ki. Ördögi üzelmeiket nem annyira a propaganda egyszerű fegyverével hajtották végre, mint a szovjet időkben, hanem sokkal kifinomultabban a hamis közösségi oldalakon keresztül, amelyek gyakran együttérzéssel fordultak olyan népszerű ügyek felé, mint a Black Lives Matter (‘A fekete életek is számítanak’³)

3 Radikális jogvédő civil mozgalom (*a ford.*).

Ezzel szemben Észtországban Oroszország az etnikai megosztottság kihasználására törekszik. A taktika azonban ugyanaz – belülről próbál megosztani. 2014-ben, miután Oroszország bekebelezte a Krím-félszigetet, Ukrajna túlnyomó részben orosz lakosságú területét, sok külső megfigyelő Észtország keleti oldalára pillantott, és azon töprengett, hogy vajon ez lesz-e a következő. Az orosz nemzetiségű Ivan Polinyin, aki 2016-ban költözött Narvába, az Észtország keleti részén fekvő városba, úgy tapasztalta, hogy Vlagyimir Putyin orosz elnök igen erős támogatást élvez az ott élő orosz kisebbség körében, akik figyelemmel kísérik az orosz állami televízió adásait, és azok befolyása alatt állnak. Sven Sakkov, a Tallinn Nemzetközi Védelmi és Biztonsági Központ (ICDS) igazgatója azonban úgy gondolja, hogy Észtország nem könnyű préda az orosz propaganda számára. „Számunkra az orosz információs kampányok, az információs hadviselés, a befolyásolási műveletek, a hamis hírek nem olyan dolgok, amelyek pusztán csak 2014-ben történtek” – mondja, megjegyezve, hogy az ország az effajta beavatkozással kapcsolatos hosszú előtörténete miatt mára „elég jól be van oltvá”.

Ugyanakkor van egy lehetséges kivétel: Lasnamäe. Dmitrij Teperik, aki az ellenséges külföldi befolyásoló tevékenységgel szembeni nemzeti ellenállás tanulmányozásával foglalkozik a Nemzetközi Védelmi és Biztonsági Központban, úgy becsüli, hogy míg az észttársadalomnak mindössze 7-9 százaléka destabilizálható etnikai vagy nyelvi alapon, ez elég lenne ahhoz, hogy gondot okozzon. „Még kisebb csoportok is kiválhatnak általános vagy jelentős változásokat, különösen, ha ezeket a kisebb csoportokat külföldi szereplők támogatják – mondja az oroszul is beszélő észtt Teperik, aki társalapítója egy olyan nem kormányzati szervezetnek, amely azzal a céllal jött létre, hogy az orosz kisebbség köréből minél több embert toborozzon a katonaság soraiba. „A puszkapor minden bizonnyal itt van. Szerencsére hiányzik a szikra.”

2018-ban Észtország kormányhivatala egy stratégiai kommunikációs csoportot indított el, amely a három fő orosz tévécsatornát, valamint az online médiát felügyeli, tavaly pedig egy alakuló médiaműveltségi hétnek adott otthont.

Az észtt nyelvű középiskolák diákjai valamennyien kötelező 35 órás média- és manipuláció-oktatásban részesülnek. Siim Kumpas stratégiai kommunikációs tanácsadó elmondása szerint erőfeszítések folynak arra, hogy az oktatást az orosz nyelvű középiskolákra is kiterjesszék.

Merle Maigre, a CybExer észtt kiberbiztonsági cég vezetője szerint az észtt modell nem plug-and-play – azonnali használatra kész – megoldás, hanem átfogó megközelítést kínál a támadásokra való felkészüléshez, amelyet mások is követhetnek. Az Állami Választási Hivatal is bevonásra kerül, és egy munkacsoportot működtet, amely naponta ülésezik a választási kampány ideje alatt, hogy figyelemmel kísérje a médiát és bármilyen, a választásokat félreinformálással befolyásolni akaró próbálkozást beazonosítson.

Egy olyan médiakörnyezetben, amelyben számos, propaganda-gépezetnek tekinthető orosz nyelvű hírközlő szerv van, Észtország engedélyezte azok további működését, de megtöltötte riportterületeket a hozzáférést bizonyos kormányzati eseményekhez és magas rangú tisztviselőkhöz. Továbbá azt is szívesen látnák az észtt hatóságok, ha a közösségi média platformjai jobban szabályoznák a politikai hirdetéseket. „Ha az állampolgárok nem tudják, ki suttog a fülükbe, akkor nem beszélhetünk valódi politikai vitáról, hanem hangos ordítózás posztmodern zagyvalékáról” – mondja Liisa Past, a kormány nemzeti kiberkockázati főtisztviselője. „A tizenharmadik század vége óta minden erőfeszítésünket egyfolytában arra szántuk, hogy ennél jobb társadalmat építsünk” – mondja, a nyugati demokráciákra utalva.

Továbbra is megválaszolatlan maradt a kérdés: Milyen mértékben alkalmazhatók ezek az törekvések az Amerikai Egyesült Államok esetében? Elég nehezen lehetne megvalósítani némelyiket, mint például az Észtorszáéhoz hasonló egységes tanterv bevezetését a média- és manipulációs oktatással. Ez 50 tagállamnak és helyi iskolaszékek ezreinek a beleegyezését kívánna meg – mondja az Észtországot kétszer megjárt Bret Schafer, a washingtoni German Marshall Fund agytröszt égisze alatt működő Szövetség a demokrácia biztosításáért közösségimédia-elemzője.

Hasonlóan nehéz lenne az észtt módjára védeni a választási gépezetet a kibertámadások el-

len. Észtországnak egyetlen egységes Állami Választási Hivatala van. Az USA állami és helyi tisztviselők ezreinek kezébe adja a döntést a szavazatszámoló gépekről és módszerekről. „Nem vagyok biztos abban, hogy országunk modellje közvetlenül importálható” – mondja Merle Maigre, a CybExer észt kiberbiztonsági cég kormányzati kapcsolatokért felelős ügyvezető alelnöke. Mindezek ellenére az Egyesült Államok jónéhány tanulságot le tud vonni az észt modellből. Kaljurand asszony szerint Észtország három, alapvető fontosságú leckét tanult 2007-ben, amelyek mérettől függetlenül bármelyik országra alkalmazhatók: a témát kiemelten kell kezelni a politikai napirenden, egyértelműen meg kell osztani a felelősségi köröket, és több érdekelt felet átfogó biztonsági modellt kell létrehozni, amely nemcsak a kormányt, hanem a magánszektor, az akadémiát és a civil társadalmat is magában foglalja. Az Egyesült Államok már jelentős lépéseket tett ebben az irányban: a választási rendszereket kritikus infrastruktúráként osztályozta, javította a különböző kormányügynökségek összehangoltságát és több támogatást adott az állami és a helyi választási tisztviselőknek. A belbiztonsági tanácsadó testület 2019. évi jelentése szerint azonban nem rendelkezik átfogó nemzeti stratégiával a külföldi befolyás leküzdésére, annak ellenére, hogy különféle ügynökségek foglalkoznak a kérdés egyes vonatkozásaival. Schafer megjegyzi, hogy nincs olyan stratégiai kommunikációs csoport, mint amilyenbe Siim Kumpas stratégiai kommunikációs tanácsadó is tartozik, és „ez igen nagy probléma”.

Észtország példája mindazonáltal azt bizonyítja, hogy az efféle éberség maguktól az emberektől származik. A szovjet időkben felnöve Andrus Padar – hasonlóan sok más fiatalhoz – a mindenütt jelen lévő szovjet propaganda hatása alatt volt, amely jó szovjet polgárokat akart nevelni. Arra vágyott, hogy katona legyen, és hogy hazáját védelmezhesse. A középiskolában azonban a saját feje szerint kezdett gondolkodni, és a szolgálatnak más módját választotta – először rendőrtiszt lett, jelenleg pedig a Kibervédelmi Liga parancsnoka.

Sven Sakkov szerint, ha elkövetkezik a válság órája, nemcsak önkéntesei lépnek a tettek mezejére, hanem valószínűleg a magánszektor műszaki szakemberei is csatlakoznak hozzájuk. „Több, mint biztos vagyok benne, hogy első dolguk lesz, hogy felhívják barátaikat, és azt kérdezik: Miben segíthetek?”

(Christian Science Monitor)

Georgy Manaev

Cárok kedvtelései

Néha még a cárok is abbahagyták az államügyek intézését, és hobbijuknak szentelték magukat. Az egyik cár művész volt, és trombitán játszott, egy másik a ragadozómadarakért lelkesedett, míg megint egy másik nem szalajtott a lehelőseget, hogy kihúzza egy-egy alattvalója fogát.

A 16. században az európai uralkodók körében divatosnak számított az okkult tudományok, például az alkímia és az asztrológia iránti érdeklődés. Rettegett Ivánt megelőzve már a nagyapja, III. Iván (1440–1505) is érdeklődött a drágakövek misztikus tulajdonságai iránt; Iván Vasziljevics – Rettegett Iván – (1530–1584) pedig jósokat tartott udvarában. Meghívta Eliseus Bomelius csillagjóst, hogy jöjjön el Angliából Oroszországba. Bomelius mérgeket kevert – amelyeket Iván előszeretettel használt fel arra, hogy megszabaduljon egyes nem kívánatos magas rangú hivatalnokoktól –, valamint asztrológiai előrejelzéseket készített. Bomeliust azonban átkozták a moszkviaiak, akik „Bomelius, a gonosz mágus” névvel illették, és a fekete mágia gyakorlójának tekintették. Miután Iván rájött, hogy Bomelius Svédországnak kémkedett, nyársra húzatta, és elevenen megsütötte. Ez azonban nem befolyásolta Iván asztrológiai szenvedélyét. Jerome Horsey utazó elmesélése szerint több mint hatvan jóst hoztak Moszkvába Lappföldről. Iván kérésére a csillagok állásából próbálták megjósolni hadjáratainak és reformjainak sikerét. A legenda szerint a jósok a cár

halálát is megjövendölték, amely egy sakkjátzma közben történt – ez utóbbi szintén IV. Iván közismerten kedvenc időtöltései közé tartozott.

Alekszej Mihajlovsz Romanov és a solymászat
Alekszej Nyikolajevics cár (1629–1676), Nagy Péter apja, a ragadozó madarakkal való vadászatot kedvelte a vadászat összes fajtája közül, amelyeket az orosz cárok hagyományosan királyi fenyűzésként üztek. Ez a sport keletről érkezett az ősi Oroszországba. Hihetetlen összeg – 75 000 rubel (az állami költségvetés 1,3 millió rubel volt) – volt előirányozva minden évben királyi solymászatra. A cár madárházat tartott fenn a sólymoknak Moszkvában, amely 3000 ragadozó madárnak adott otthont, és a titkos ügyosztály (vagy ahogy hívták: Prikaz) – az akkori állambiztonsági szolgálat – volt felelős a sólymokkal folytatott vadászattért. Amikor a cár fiatalember volt, szinte minden nap eljárt solymászni. A sólyomvadászatban a királyi család tagjai és a meghívott külföldi vendégek vettek részt. A cár kiutazott Moszkva környékére – Szokolnyikiba, Kolomenszkójába vagy Preobrazsenszkójába –, ahol csodálatos, frissítőekkel teli sátrakat állítottak fel a mezőn a Moszkva folyó partján vagy egy tó partján. A cár jelzésére a szolgák megfújták a kürtöket és megpendítették a dobokat, hogy elengedjék a kacsákat és a többi vadat. A cár nézte, ahogy a sólymok és a héják felrepülnek a solymások bőrkesztyűjéről, magasan az ég felé szárnyalnak, majd meredek zuhanással lecsapnak zsákmányukra – a cár különösen ezt a részt élvezte. A vadászat után odavitték a cárhoz azt a sólymot, amelyik leginkább kitüntette magát. Néha maga Alekszej Mihajlovsz is beállt a solymások közé – remekül értett hozzá, sőt egy sólyomidomításról szóló szakkönyvet is írt (*Урядник сокольничья пути*).

Nagy Péter és az orvostudomány

Nagy Péter (1672–1725) kedvelt időtöltései közül nehéz csak egyet kiválasztani – elvégre 14 féle szakmához értett: az ácsmesterséghez, az asztalossághoz, a kovácsoláshoz, a térképzéshez, a hajóépítéshez... Péter kedvenc időtöltése azonban sebészeti beavatkozások végzése volt. A cár ellátogatott Amszterdamban Frederik Ruysch professzor anatómiai múzeumába, és

órákat vett tőle; hazaérve 1699-ben anatómia-tanfolyamokat indított a bojárok számára Moszkvában. Iván Golikov, Péter életrajzírója szerint a cár elrendelte, hogy tájékoztatni kell őt a műtétekről és a boncolásokról, és „ritkán szalasztott el egy ilyen alkalmat, hogy jelen legyen... továbbá gyakran segédkezett az operációkban. Idővel olyan szakértelemre tett szert, hogy rendkívüli ügyességgel boncolt fel hullákat, vágott eret és húzott fogat, valamint előszeretettel végzett el effajta beavatkozásokat.” A cár mindig magával hordott egy sebészeti eszközökkel teli táskát, és bármikor készen állt kihúzni valakinek a fogát, ha a körülmények úgy kívánták. A szentpétervári Kunsztkamera múzeumban látható az uralkodó által kihúzott fogak teljes gyűjteménye. S közülük néhány ... egészséges volt.

Egy a cár belső köréhez tartozó udvari ember 1724-ben azt írta naplójában, hogy Péter unokahúga „nagyon tart attól, hogy az uralkodó hamarosan foglalkozik majd az ő rossz lábával: Közismert, hogy nagy sebésznek tartja magát, és készségesen végez el mindenféle műtétet a betegeken.” Soha nem fogjuk megtudni, hogy mennyire volt jó sebész Péter. Először is, senki nem merészelt volna a cárt okolni egy beteg haláláért, továbbá, miután megbizonyosodtak arról, hogy a beteg meghalt, Péter szokás szerint elmondott egy rövid imát, és cselekedeteit lelkesen magyarázva a jelenlévőknek, nekilátott a holttest felboncolásának. Mindenesetre lelkesedése hasznára vált országának: Nagy Péter alapította meg a Lefortovo katonai kórházat, Oroszország első állami kórházát. Szintén Péter volt az első, aki szakértelemmel fogott gyűjtésbe. Ő alapozta meg a numizmatikai és a műalkotásokból álló gyűjteményeket Oroszországban.

Anna cárnő és a lövészet

Nagy Péter unokahúga, Anna Ivanovna (1693–1740) nem szívesen járt bálba és színházba. Csak akkor jelent meg ilyen eseményeken, ha rossz idő volt. Igazi szenvedélye a lövészet volt. Még a „Peterhofi Diana” becenév is ráragadt, amikor az orosz cárok nyári rezidenciájának, Peterhofnak⁴ egyik pavilonját vadászházzá változtatta. Közvetlenül a vadászház mögött pedig, a peterhofi

4 Oroszosan: Petrodvorec.

Alsó Parkban egész állatsereglet volt mindenféle nagy vaddal, szarvassal, őzzel, jávorszarvassal. Ezenkívül az egész országból a legkülönbözőbb vadakat hozták Peterhofba, és közvetlenül a parkba engedték őket, ahol a cárnő szeretett puskával sétálni. Az 1739-es nyári vadászszézonban kilenc szarvast, 16 vadkecskét, négy vaddisznót, egy farkast, 374 mezei nyulat és 608 kacsát lőtt le! Még egy kis sportpuska is volt a királyi hintóban, mivel Anna Ivanovna élvezettel kapott puskavégre egy-egy kacsát vagy varjút, miközben teljes sebességgel száguldott.

I. Miklós: festészet és zene

Miklós (1796–1855) gyerekkorától kezdve rajongott a rajzolásért; a katonai tudományok közül, amelyekre tanították, az erődépítést és a gépészetet kedvelte – különösen a műszaki rajzokat és a terveket. Ezek voltak a későbbi cár szenvedélyei. Értett a rézmetszetek készítéséhez, és szerette akvarellal kiszínezni őket. Másik szenvedélye a katonaruhák tervezése volt. Miklós még nagyherceg korában tucatnyi vázlatot tervezett és rajzolt az orosz hadsereg egyenruháiról, és trónra lépése után megvalósította ötleteit – uralkodása alatt került sor a katonai és köztisztviselői egyenruhák szigorú szabványosítására. Szintén I. Miklós volt az első orosz cár, aki fúvós hangszereken játszott. Volt fuvalója, kürtje, kornettje, pisztonja – a cár

igazából az összes hangszer „trombitának” hívta. Jó hallása volt és kisebb indulókat komponált, amelyeket házikoncerteken adott elő.

II. Miklós és a fényképezés

II. Miklós (1868–1918) épp olyan jó műszaki rajzoló volt, mint nagyapja. Szeretett továbbá biciklizni és füvespályás teniszt játszani. A cár fő hobbjaja azonban a fényképezés volt. E szenvedélyének köszönhetően ma többet tudunk a cári család életmódjáról. Amerikai Kodak fényképezőgépe volt, amely kora legjobb modelljének számított. Hitvestársa, Alekszandra Fjodorovna szintén szívesen fényképezett. A műkedvelő királyi fényképezések évente 2000 fényképet készítettek és hívtak elő, lányaik pedig szerették kiszínezni a fekete-fehér képeket. A család időnként összeült, és kedvenc időtöltésének hódolt – címkével látták el a fényképeket, majd beragasztották őket egy albumba. A cári fotók túléltek a viszontagságos időkkel Anna Virubova udvarhölgynek köszönhetően, aki külföldre menekített hat albumot és eladta őket Robert D. Brewsternek, a Yale Egyetem hallgatójának, aki később az archívumot egyeteme könyvtárának adományozta – jelenleg az összes fénykép hozzáférhető a nyilvánosság számára.

(*Russia Beyond*)

<https://www.rbth.com/history/331630-what-were-russian-tsars-hobbies>

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Botos Károly, a Társadalombiztosítási Főigazgatóság volt főigazgatója, ny. intézetvezető egyetemi docens, PPKE, Budapest

Botos Katalin közgazdász, professor emeritus, SZTE, PPKE, Budapest

D. Molnár István ny. tanszékvezető egyetemi tanár, az MTA doktora, Debrecen

Dr. Fehér Anikó népzenekutató, karnagy, a MMA-MMKI tudományos főmunkatársa, a KRE óraadója, a Nemzetközi Kodály Társaság elnökségi tagja, Budapest

Janurik Márta főiskolai docens, Szegedi Tudományegyetem Bartók Béla Művészeti Kar, Szeged

Kaibinger Pál gyógypedagógus, énektanár, Budapest

Kapronczay Károly történész, egyetemi tanár, az MTA doktora, Budapest

Kiss Gy. Csaba művelődéstörténész, Budapest

Lányi Gusztáv pszichológus és szociológus, Budapest

Dr. Pásztor Zsuzsa, zongoraművész-tanár, egyetemi oktató, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, ELTE BTK Művészetközvetítő és Zenei Intézet, Budapest

Segesváry Viktor (1929–2018), a teológia doktora, az ENSZ egykori főtisztviselője

Turmezeyné Heller Erika, ELTE Tanító- és Óvóképző Kar, Ének-zenei Tanszék, habilitált egyetemi docens, Budaörs